

ORSZÁGÉPÍTŐ 92/2

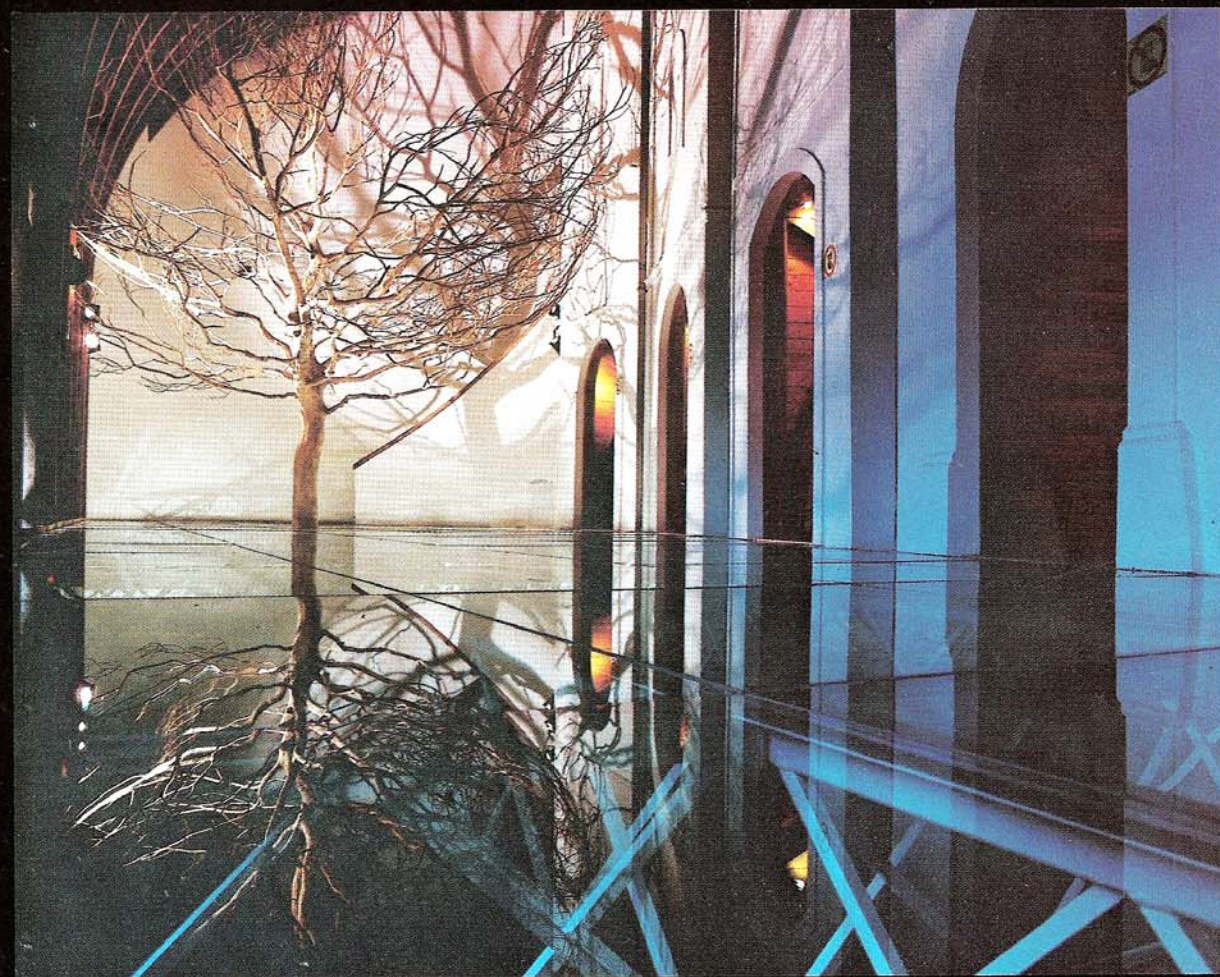
Építészet Környezet Társadalom

A Kós Károly Egyesülés negyedéves folyóirata

THE TREE OF LIFE IN THE WESTERN HALL
AZ ÉLETFA A NYUGATI CSARNOKBAN

SEVILLA '92

Folyóiratunk egy teljes, rendhagyó számát a magyar élő építészet nemzetközi diadalát hozó sevillai pavilonnak szenteljük. Igyekszünk minél sokoldalúbban bemutatni az épületet magát, amennyire ez állóképekkel lehetséges, de elsősorban megépítésének – gyakran drámai – folyamatát, rendkívüli körülményeit, hogy méltó emléket állítsunk mindazoknak, akik e folyamat részesei voltak.

This special issue tries to put together a many-sided picture about the – sometimes dramatic – process of the construction of the Hungarian pavilion at the Seville Expo with the help of interviews with different participants of the work. / Diese Sondernummer versucht ein vielseitiges Bild über den – manchmal dramatischen – Prozeß des Bauens des ungarischen Pavillons in Sevilla zusammenstellen mit der Hilfe einiger Gespräche mit verschiedenen Teilnehmer des Werks.

2	AZ ÉLETFÁ Nemeskürty István beszélgetése Makovecz Imrével
4	THE TREE OF LIFE István Nemeskürty talks with Imre Makovecz
8	DAS LEBENSBAUM István Nemeskürty's Gespräch mit Imre Makovecz
11	A MAGYAR PAVILON ÉPÍTŐI The list of all participants of the work / Register aller Mitarbeiter des ungarischen Pavillons
16	A TÖRTÉNET, AMELYÉRT ÉLNI ÉRDEMES Beszélgetés Makovecz Imrével és munkatársaival THE STORY WHICH GIVES LIFE SENSE Discussion with Imre Makovecz and his co-workers / DIE GESCHICHTE, FÜR WELCHE SICH LEBEN LOHNT Gespräch mit Imre Makovecz und seiner Mitarbeiter
38	MINDIG A HARANGJÁTÉK VOLT AZ ÁLMOM Beszélgetés Gombos Miklós harangöntővel CARILLON WAS ALWAYS MY DREAM Discussion with the bell-founder Miklós Gombos / GLOCKENSPIEL WAR IMMAR MEIN TRAUM Gespräch mit Miklós Gombos Gießmeister
39	COMPUTER AIDED DESIGN Beszélgetés Kuczogi László CAD-mérnökkel Discussion with CAD-engineer László Kuczogi / Gespräch mit László Kuczogi CAD-Ingenieur
39	NÉZZÉTEK, MIT ÉPÍTETTÉTEK! Beszélgetés Vajda Ferenc szcenikussal LOOK AT WHAT HAVE YOU BUILT! Discussion with the stage-engineer Ferenc Vajda / SCHAUT AN, WAS HABT IHR GEBAUT! Gespräch mit Ferenc Vajda Szeniker
41	A MAGYAR IKON Dárday István filmrendező levele THE HUNGARIAN IKON Letter of the filmdirector István Dárday / DAS UNGARISCHE IKON Brief des Filmregisseurs István Dárday
41	A MŰSZAKI HALADÁST NEM LEHET NULLSZALDÓVAL MÉRNI Beszélgetés Tóthné Dr Pásztor Zsuzsa kormánybiztos-helyettessel TECHNICAL DEVELOPMENT SHOULDN'T BE MEASURED BY COMMERCIAL PROFIT Interview with Mrs Tóth Dr Zsuzsa Pásztor, deputy commissioner of the government / TECHNISCHE ENTWICKLUNG IST NICHT MIT HANDELSGEWINN ZU MESSEN Interview mit Frau Tóth Dr Zsuzsa Pásztor, stellvertretender Regierungskommissar
43	KÁDÁR BÉLA MINISZTER BESZÉDE az 1992. május 16-i záróünnepen Speech of Béla Kádár Minister of international economic connections at the closing ceremony on 16th May 1992 / Rede Béla Kádárs, Minister für Internationale Wirtschaftsbeziehungen an der Schlussfeier 16. Mai 1992
44	MAKOVECZ IMRE BESZÉDE a záróünnepen Speech of Imre Makovecz at the closing ceremony / Rede Imre Makovecz' an der Schlussfeier
45	EMBERFELETTI VOLT, AMIT PRODUKÁLTAK Beszélgetés Erdei György műszaki ellenőrrel IT WAS SUPERHUMAN WHAT THEY HAVE PRODUCED Discussion with the technical inspector György Erdei / ES WAR ÜBERMENSCHLICH, WAS SIE GELEISTET HABEN Gespräch mit György Erdei technischer Aufseher
51	EZT IRTÓ PROFIN ELRENDEZTÉK AZ EMBEREK Csernyus Lőrinc, Siklósi József és Turi Attila építészek beszámolójának részletei ALL THESE THINGS WERE EXCELLENTLY SOLVED Selection from the report of the architects Lőrinc Csernyus, József Siklósi, Attila Turi / DAS HABEN DIE LEUTE GUT ABGEMACHT Fragmente des Berichts der Architekten Lőrinc Csernyus, József Siklósi und Attila Turi
62	SEVILLA ÉS AZ EXPO
63	HUNGARY ARMADILLO C.S. és Dan Cruickshank írásai a The Architectural Review 1992/6. számából Translations from / Übersetzung aus The Architectural Review 1992/6

E szám megjelenését a Művelődési és Köznevelési Minisztérium, az Országépítő Alapítvány, a Kós Károly Alapítvány (1992-es számaink folyamatos támogatói), a Surján Rt, a MAKONA Kft, az INTERCOOPERATION Rt, a MÁDER HUNGARIA Kft, a Stenger és Vajda Kft és a TRISKELL Kft segítségével tette lehetővé.

Köszönetet mondunk Nemeskürty Istvánnak a „Magyarország Sevillában” című kiállítási kalauzban megjelent interjúja részletének átengedéséért. A borítón és a színes mellékleten közölt felvételeket Geleta László fotóművész készítette a két kisebb modellfotó kivételével, melyek Danka István munkái.

ORSZÁGÉPÍTŐ. A Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Kós Károly Egyesülés, 7400 Kaposvár, Dózsa György utca 21. Felelős kiadó: Kampis Miklós. Szerkesztőség: MAKONA Építésziroda, Budapest 1011 Szilágyi Dezső tér 6. Szerkesztőbizottság: Ertsey Attila, Kálmán István, Nagy Tamás. Felelős szerkesztő: Gerle János. Gondozza és terjeszti: az I&I Kulturális Informatikai és Innovációs KFT, 1011 Budapest, Corvin tér 8. Készítette a Dreiberger Kft. ISSN 0866-0069
Az idei 3. és 4. számunk összevonva decemberben jelenik meg.

Egy szám ára 150 Ft.

AZ ÉLETFÁ

Nemeskürty István beszélgetése Makovecz Imrével (részletek)

Makovecz Imre: Nagyon hirtelen szakadt a nyakamba a magyar pavilon építésének feladata. Néhány alapvetés volt, amiből ki lehetett indulni. Az egyik magának a területnek a helyzete. Nagyon érdekes az a hely, amit kijelöltek számunkra. Magyarországtól nyugatra az osztrák pavilon, keletre egy széles út túlsó oldalán pedig a Vatikáné helyezkedik el. Ez számomra roppant elgondolkoztató és érdekes volt. Sok minden megjelent akkor előttem. Megjelent az, hogy földrajzilag szinte ugyanolyan a helyzetünk, mint itt a kiállításon.

Megjelent a vasfüggönyön túli emberek mentálitása. A pénzübeli differencia, az, hogy a bankpolitika miatt érdemes Magyarországra áthozni a szemetet, és érdemes Magyarországon az olcsó árut megvenni. Érdemes környezetszennyező anyagokat áthozni, fogat csináltatni, házasságot kötni, lakodalmat ülni, sajtót, pezsgőt venni és így tovább. Az elmúlt években ez volt a jellemző folyamat Ausztria és Magyarország között. És az is, hogy a nyomorult magyarok átjártak Ausztriába kávé, gépkocsit, televíziót meg hűtőszekrényt vásárolni. Tették ezt egy olyan világban, ahol az energiát a Szovjetunió biztosítja Magyarországra számára és nem lehet tudni, hogy mikor zárják el a csapot. De a stabilitást, a biztonságérzetet – azt, hogy a hűtőládában húst lehet tárolni – azt tömegével vásárolták meg a magyarok a Mariahilferstrassén, (a „Magyar” Strassén, ahogy a bécsiiek nevezik). Ennél freudibb, szörnyűbb viszonylatot aligha lehet elképzelni: megveszem és hazaviszem a hűtőszekrényt, hogy a stabilitás látszatát keltsem a saját lakásomban. Ilyenekre asszociálhatunk, amikor átgondoljuk, hogy Ausztria és a Nyugat földrajzi fekvése itt a kiállításon megismétlődik.

Nemeskürty István: *Vagyis a Nyugat minket szánakozva megvet, illetve megvetve szán. És mi van a másik oldalon?*

Makovecz Imre: A másik oldal pedig a tipikusan magyar helyzet. A magyar tudatban tulajdonképpen egy önvédelmi görcs van. Kelet felé nem akar reálistan gondolkodni, nem fogadja el a törököt, nem fogadja el a tatárt, nem fogadja el az orosz, nem fogad el semmit, ami keletről jön. Annak ellenére, hogy alaphangulatát tekintve tipikusan keleti és elzárt világ ez, mégis a Nyugat felé orientált. A Krisztus után 1000 körüli időben Szent István egy keleti nemzetet akart megőrizni az ősi földön. Sokak szerint ugyanis a honfoglalás nem 896-ban történt, hanem kétszáz évvel korábban kezdődött, és ez már a hetedik honfoglalás volt. Vagyis azt gondolják, hogy a Kárpát-medence egy mindenkor égi birodalomnak volt a jogfolytonos területe. Szerintem az ország pszichológiai állapota is ezt fejezi ki, nem pedig egy harcos nép beerősztolásának a hangulatát.

Amióta az eszemet tudom, én csak azt tapasztalom, hogy a magyar nép türelmes, és nem azt,

hogy harcias. Mégis állandóan azt tanítják az iskolában, hogy ez egy harcias nép. Meg ha átmegegyek Romániába, akkor ott is ezt olvasom, ha Szlovákiába megyek, ott is csak harcias magyarokról hallok. Pedig én még harcias magyart nem nagyon láttam, a kommunistákat kivéve. Én mindig inkább türelmes, mindig a kiskapuk felé orientálódó embereket láttam. Egy megpróbált, öreg nemzetet tapasztalok magam körül. Nos! A Szent István-i kor – Krisztus után 1000 – az amikor a magyar király megkapja a pápától a legitimitást jelképező koronát, az elismerést Nyugat felől. És itt Sevillában a Vatikán pavilonja Kelet felé helyezkedik el. Arrafelé, amerre a magyar népnek nyitottnak kellene lennie. Furcsa, tulajdonképpen két disszonáns hang szól, amikor megpróbálom ezt a situációt értelmezni. Tőlünk keletre annak a Vatikánnak a pavilonja helyezkedik el, melytől a legitimitásunkat kaptuk. De felmerül bennem az is, hogy a valóságban tőlünk keletre a csángó magyarok vannak, akiket bűnös módon a Vatikán évszázadokon keresztül nem látott el papokkal és így odavetett az ortodoxiának. Elmondhatom tehát, hogy engem a magyar pavilon helye, pozíciója sokkal inkább befolyásolt, mintsem valamilyen külső prekonceptió.

Nemeskürty István: *Ebből az adottságból, ebből a pozícióból született az épület, mely azonban többről, másról is szól.*

Makovecz Imre: Igen. Talán eléggé világosan tudtam kifejezni azt, hogy az én számomra a Nyugat és a Kelet Sevillában tapasztalható speciális konzisztenciája jobban érdekelt, mint minden más. Így talán érthető, hogy a magyar pavilont tulajdonképpen miért vágtam átlósan ketté, két féltékére, egy nyugati és egy keleti féltékére, hogy miért néz nyugat felé egy tipikusan keleti imagináció, és miért van kelet felé van egy nyugati. Tehát én ebben a kettősségben mindennek a fordítottját is szerettem volna kifejezni.

Nemeskürty István: *Kérlek vezess minket végig ezen az épületen!*

Makovecz Imre: Tehát az épületet hosszában átlósan kettévágtam egy kettős fallal. Ez egy folyosó, amelyből nem lehet kilátni és amelynek a tetejére hét torony épült. Hét toronyba bezárva van egy út, amelyen az ember halad. Ezen az úton hangszórók vannak elhelyezve, amelyekből Magyarország hangjai szólnak. Gyermekekbeszéd, sírás, éneklés, autózaj, szél és így tovább. Mindenféle zaj, amely Magyarországon hallható. Talán nem is fontos, hogy jellemző legyen, hanem csak az, hogy együttesen kiadják egy élő fal képzetét. Úgy kellene fogalmazni, hogy ez valami olyan, ahogyan a svéd rendező, Ingmar Bergman kezeli a falakat. „A falakon átvérzik a történelem.” Ez már Pilinszky.

Nemeskürty István: *Lehet, hogy a látogató szorongani fog, várja, hogy kijusson a fényre. Szármolsz ezzel?*

Makovecz Imre: Igen, talán lejátszódik majd valami a látogatóban, talán érez valamit, ami kell ahhoz, hogy közelebb kerülhessen a magyarsághoz. Ráadásul egy lépcsőn kell fölmenni és egy emeleti szinten végigmenni ahhoz, hogy eljusson

egy újabb lépcsőhöz, egy olyan pontra amikor már a zenének és a látványnak a magyarok nyugati „imázsát” kell kifejeznie. Ez az épület nyugati oldalán van, ahol az épület fejjel lefelé folytatódik a föld alatt egy fordított kupolában, amit egy üvegfüdém választ el a felső világtól. Erre az üvegfüdémre érkezik meg a látogató. Az üvegfüdém geometriai középpontjában áll egy fa, melynek a gyökereit kimostuk a földből. Egy olyan fát lát itt, amelyet soha nem lát a valóságban. Absztrakt jelek formájában persze sok ezer év óta hordozza az emberiség és a magyar népművészet is. Ez az életfa, amely a sámándobokon szerepel. Úgy is szerepel, hogy hét ága van, mint a zsidók Menórájának, de lefelé is ugyanúgy hétágú. A sámándobon középen még egy vonal is van.

Nemeskürti István: Álljunk meg ennél a fánál! Két holland szerző írta rólad, hogy építészetben az utóbbi években az élő fák jelzik az emberi kontinuitást. Idézem amit nekik nyilatkoztál: „Már a 60-as évektől az a rögeszmém, hogy egy fát kimossak magamnak nagynyomású vízágyúval.” Ha ez benned ilyen régen él, akkor ez neked rendkívül mély élményed. Biztosan igazad van, mert a magyar életfa a népművészetben, Vörösmarty Csongor és Tündéjében, az Argyélus királyfi történetében is az, amelynek segítségével a lélek halhatatlansága a magasba tör és aminek a segítségével el lehet jutni a Boldogasszony palástjáig. Neked mi él az emlékezetben erről? Egy kép, egy mese? Mi az, ami miatt ez benned olyan mélyen megfogant?

Makovecz Imre: Két dolgot tudok megnevezni. Az első az, hogy mindenkinek az életében van egy élménye, amelyre úgy emlékszik vissza, hogy ettől a naptól kezdve tudja magát Én-nek nevezni. Szerintem mindannyiunkban van egy ilyen élmény, bár ezek nagyon különbözőek. Nekem is van ilyen élményem. Nagykapornakon voltunk szénát gyűjteni. Megraktuk a kocsit. Azt persze nem olyan könnyű rakni, mert a széna hullik. Az akkori világ meg még épeszű volt, tehát nem hullajtotta el útközben a felit, hanem azt rendszeren rá kellett fordítani, lekötöni... Amikor ezzel elkészültünk, akkor persze az öregapám előre ült oda, ahonnan a lovakat hajtani kell, én pedig fölmásztam a szénásszekér tetejére. És én, a kisgyerek, aki, mondjuk, hat éves voltam, boldogan hanyatvágtam magam és néztem az eget. Most tudni kell, hogy mi a Miska-küttől jöttünk vissza Kapornakra és ott erdön, meg ligetesen megy keresztül az út és ezért a szekerek csak lassan mennek. Nem futnak a lovak. Én azzal szórakoztam, hogy néztem az eget. A mai gyerek ilyenekkel nem tud szórakozni, mert nem kerül ilyen helyzetbe. Autóban nem tudja ezt csinálni. A lényeg az, hogy a leveleken áttűz a nap. A fák levelein áttűzött a nap és az egy másfajta fény, mint amikor vakít az arcodba a napsütés. Délután volt. Késő délután természetesen, amikor a fény megint másmilyen, mint délben vagy reggel. Szelidebb és elgondolkoztatóbb. Sok mindent lehetne mondani erről a fényről. Ebben az áttűző, csillogó, átszűrő, zöldes fényben jöttem rá, hogy Én vagyok.

Lehet, hogy ez így nem sokat mond. De ehhez kapcsolódik a másik dolog, amivel válaszolni

akarok, mert az én számomra a fa, mint élőlény, mindig is fontos maradt. Azóta persze nagyon sokat tanultam a fáról. Ami a legfontosabb: a fa egyszerre nő fölfelé és lefelé, a fény felé és a sötétség felé. A lényegéhez a sötétség legalább annyira hozzátartozik, mint a fény. Mi ugyanakkor mindig csak arról beszélünk, ami látható: a levelek, a klorofil, a víz keringése a fában... a gyökérről sose beszélünk ugyanilyen hangsúllyal. Azt azért tanultunk, hogy a gyökér földolja a sókat és azokat felhasználja a saját építéséhez, de arról már nem esik szó, hogy a fának a sötétséggel való kapcsolata ugyanakkora súlyú, ugyanolyan jelentőségű, mint a fényvel való kapcsolata. Még az Istenhez is „fölfelé” imádkozunk, mert az Isten fönt lakik valahol az égbolt mögött. Ezzel foglalkoztunk, de a föld középpontjával, a sötétséggel, az azzal való kommunikációval soha. Számomra a sötétség, amivel kommunikálni kell tudni, legalább olyan fontos volt mindig, mint a fény. Talán azért, mert nem voltam képes akkorákat hazudni magamnak, mint ahogy ez szokásos. És a fa az én számomra mindig azt jelentette, amit a japán ember számára. Azt, hogy néztem ugyan a fát, annak a föld feletti részét, de vizionárus szemmel. Alánéztem a mélységbe, a lenyúló gyökerek felé, és így láttam egyszerre a fát. És azt mondtam, hogy a fa fölfelé szerelmeskedik a nappal, ahhoz ad virágokat, dalol fölfelé. Arról a dalról, amit lefelé dalol, arról halvány fogalmam sincs, de azt mondtam, hogy oda is dalol. És úgy gondoltam, hogy ezt a furcsa élőlényt, amelyik lefelé ugyanakkora, mint fölfelé, bár mindig csak a felső részét látom, ezt ki kell tudni egészíteni.

Igenám, de ha az ember ugyanolyan erővel egészíti ki lefelé a szemléletét, mint fölfelé, akkor egy más világ jelenik meg számára! Ettől kezdve a ló egy elvarázsolt ember, aki visszanéz rád és a történelmet sugallja számodra. A szájalmat, meg azt, hogy föl kéne szabadítani. Azt sugallja, hogy az embernek nem elég, hogy Krisztus megváltotta, hanem az embernek az a feladata, hogy az élővilágot megváltassa. Megváltassa azzal az erővel, amit Krisztus rá fordított, amikor megváltotta bűneitől. Vajon az eredendő bűn nem egy szörnyű mutáció-e? Egy ugyanolyan mutáció, mint aminek következtében a fák többé nem tudnak menni: Mert hátha valaha a fák menni tudtak?! És fapásztorok éltek a földön! És valamilyen szörnyű mutáció, kataklizma következtében egy olyan iszonyatos jajgatás, amelyik évezredek óta hangzik – csak nincs már fülünk hozzá, hogy a fák szenvedéseit megértsük – ez jelzi, hogy nem tudnak odábbmenni. És ezért egy függőleges kommunikációba kényszerítve dalolnak lefelé és fölfelé egyszerre. Így adnak példát nekünk arra, hogy képesek legyünk egy háromezer éves kultúra alap gondolatait megérteni.

...

Hozzátartozik ehhez még, hogy ez a fa, – amelyik bemutatja a gyökereit és az ágait is – ez a fa a magyar pavilon nyugati felében van. Nyugat felé mutatja ezt a tudást, a magyar népnek ezt az ősi, egyszerűen fölszámolhatatlan tudását. Mutatja, hogy minden pusztítás ellenére mégis újra és újra

termelődik ez a tudás. Ezek a mi kiskapuink, amiket mi megtaláltunk. Ez az, hogy ha a magyart kiküldik ezen az ajtón, a másikon visszajön, hogy tudja mindennek az ellenkezőjét, tudja a fölötté uralkodók sebezhető pontjait. Mindig tudja a sötétség és a világosság együttműködését, azt, hogy nem egyértelmű a világ. Van lent és fönt. Van igen és nem. Van jobbra és balra. Van férfi és nő. Miért pont a törökudulás és a 150 éves török uralom volt az, ami a magyarság identitását fönntartotta? Talán nem is lennének, – tanítottad nekem éppen te, Nemeskürty István – ha ez a törökudulás nem lett volna Magyarországon. Mert akkor a magyarság pontosan a neki megfelelő szituációba került, mert átjárható kapuvá vált Kelet és Nyugat között. Ezek mind szinonim fogalmak. Ezért is van az, hogy pont Nyugat felé produkálja Magyarország a lent és a fönt egyszerre látását. Bár nem azonos ezzel, mert ő bent lakik a két fal között, a suttogások és a sikolyok között. Nem lehet még így sem ráismerni – a Nyugat számára biztosított image mögött sem –, de ezt is tudja. Ez a nép elképesztő bölcsessége és nagy ereje. Olyan elképesztő bölcsesség és erő, amiben ha nem hinnék, akkor nem élnék itt.

A pavilonnak a nyugati frontján, egy elég hosszú szakaszon üvegfalat csináltunk. Nyitva vagyunk Ausztria felé, ők is átláthatnak, ha akarnak, az üvegházukból hozzánk, és mi is átláthatunk hozzájuk. Amikor pedig a látogatók ide érkeznek és a hang lemegy az üvegfödém alá, akkor a fény fokozatosan kialszik a nyugati image területén, majd a szűrő fények rámutatnak arra a nyílássorra, hat nyílásra, amelyek a tornyok alatt vannak. Ekkor automatikusan kinyílnak az ajtók és az emberek átmehetnek ezeken az ajtókon a keleti féltekébe. Átmehetnek azon a kettős falon, amit korábban már megtapasztaltak. Namármost! Amikor átjutnak a nyugati féltekéből a keletibe, akkor ott megjelenik egy film, megjelenik Magyarország tiszta, vad, fényes keleti imaginációja. A zene elkíséri az embereket, átjön velük és összemósódik a film mondanivalójával. E nagyerejű benyomás után távoznak és szembetalálkoznak a Vatikán pavilonjával, megmérettetésünk eszközével. Jó lenne, ha minden állam valami ilyesmit csinálna, hogy egy kicsivel jobban egymásra találjanak a nemzetek, mint ahogy ezidáig sikerült. Én persze annak is örülök, hogy végre lehetőség nyílt arra, hogy kísérletet tegyünk Magyarország belső fizionómiájának a kifejezésére, hogy valamilyen – még ha nem is teljesen érthető – üzenetet tudjunk mások számára közvetíteni.

(Megjelent a Magyarország Sevillában című világkiállítási kalauzban)

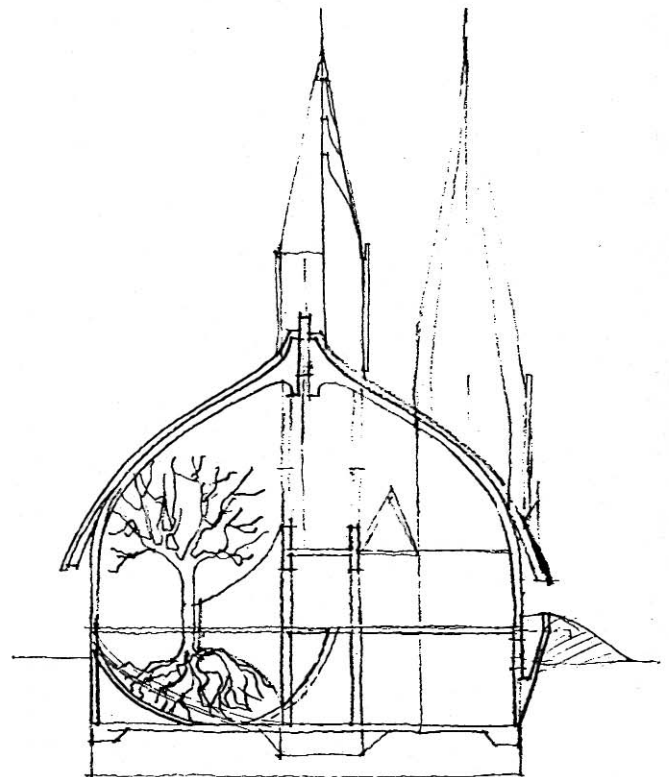
Makovecz Imre vázlatteve 1990 (a 4-7. oldalon) metszet és homlokzat / The sketches of Imre Makovecz 1990 (4th to 7th pages) section and elevation / Die Entwürfe von Imre Makovecz 1990 (4-7. Seiten) Schnitt und Fassade

THE TREE OF LIFE

A Conversation with the Architect (Selection)

Imre Makovecz: The task of designing the Hungarian Pavilion fell on my shoulders very unexpectedly. I had a few basic principles from which I could start. One was the location of the site itself. The place that had been designated for us was very interesting. To the West of Hungary is the Austrian pavilion, and to the East on the opposite side of a wide road is the site for the Vatican. I found this enormously thought-provoking and interesting. It brought many thoughts to my mind at the time. It occurred to me that geographically our position is almost the same as in the exhibition.

The mentality of people on the other side of the iron curtain also came to my mind: the financial difference that because of bank policy it is worth bringing rubbish to Hungary and it is worth buying cheap goods in Hungary. It is worthwhile to transport polluting wastes here and to have dental work done, get married and have wedding feasts, to buy cheese, Soviet champagne and so on. In recent years, this was the characteristic traffic between Austria and Hungary. And at the same time the poor Hungarians went over to Austria to buy coffee, cars, television sets and deepfreezers. They did this in a world in which the Soviet Union supplied Hungary with energy, and it was impossible to know when the tap would be turned off. But stability, the feeling of security – being able to store meat in the deepfreezers – this is what masses of Hungarians bought on the Mariahilfer-

Strasse (the „Hungarian” street, as the Viennese call it). It would be hard to imagine a more „Freudian”, terrible relationship: I buy the deepfreezer and take it home, so that I can have the appearance of security in my own apartment. These thoughts arise when we ponder over the fact that the geographical position of Austria and the West repeats itself here at the exhibition.

István Nemeskürty: So the West looks down on us with compassion, or while looking down on us is compassionate. What about the other side?

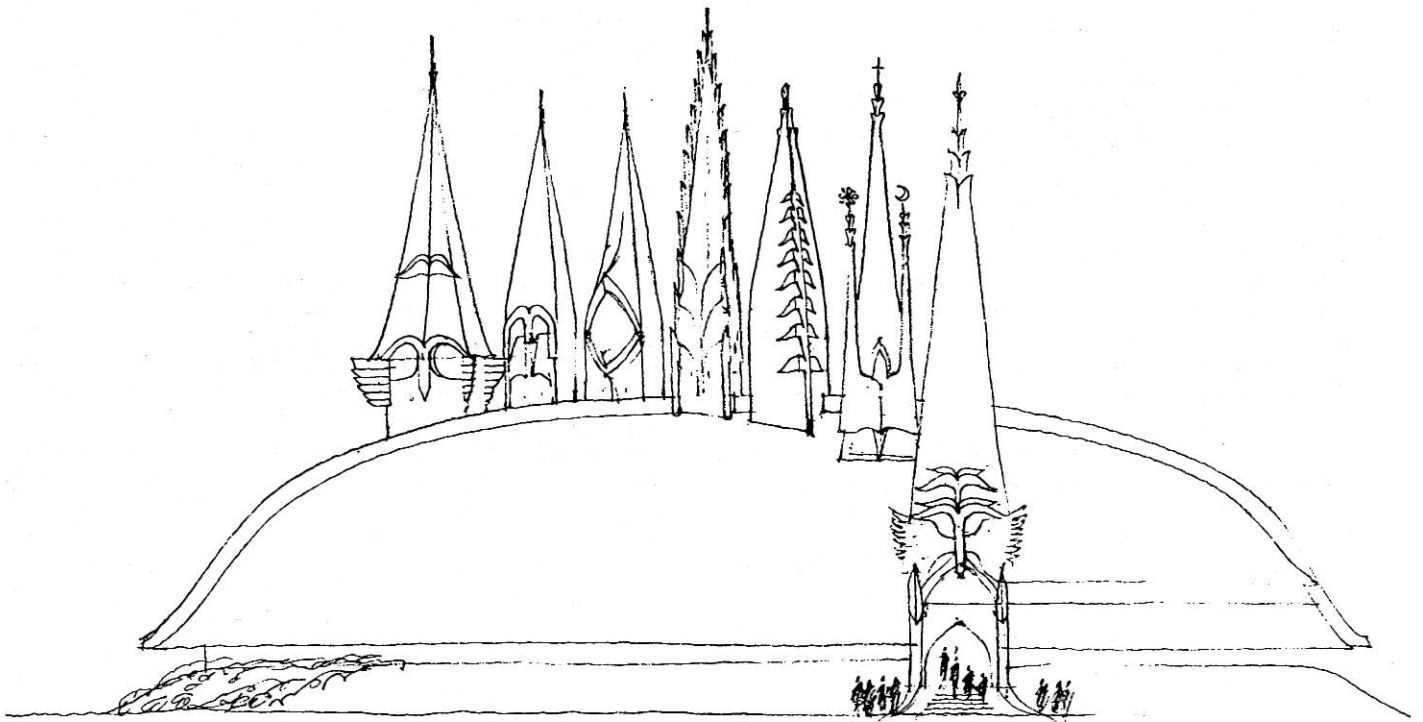
Imre Makovecz: The other side is the typically Hungarian situation. There is really a self-defensive knot in the Hungarian consciousness. It does not want to think realistically toward the East, it does not accept the Turks, it does not accept the Tatars, it does not accept the Russians, it does not accept anything that comes from the East. This is in spite of the fact that although regarding its fundamental mood it is a typically Eastern and closed world, yet it is oriented toward the West. Around the year 1000 A. D. St. Stephen wanted to safeguard an eastern nation on its ancient land. According to many, the Magyar conquest did not take place in 896 A. D., but started 200 years earlier, and this was already the seventh conquest. In other words, they think that the Carpathian Basin was the legally continuous territory of an always existing Heavenly Empire. I think that this expresses the country's psychological condition, rather than the mood of a warlike people entering by force.

Ever since I can remember, I have always found the Hungarian people to be tolerant, not warlike. Still, it is continually taught in the schools that

this is a warlike people. Even if I go to Romania, I read the same thing these, if I go to Slovakia, there too I only hear about warlike Hungarians. But I have never yet seen a warlike Hungarian, except for the communists. I always saw instead tolerant people, always looking for loopholes. I find an experienced and ancient nation around me. Well! St. Stephen's time – 1000 years after Christ – is when the Hungarian king received the crown symbolizing his legitimacy from the Pope, recognition from the West. And here in Seville, the Vatican pavilion lies to the East. In the direction to which the Hungarian people should be open. How strange, I hear two dissonant voices when I try to interpret this situation. To our East is the pavilion of the Vatican, from which we received our legitimacy. But it also occurs to in me that in reality to our East we find the Csángó Hungarians, whom in a criminal way the Vatican in error failed to provide with priests for centuries, abandoning them to the Orthodox Church. I can say that I was influenced much more strongly by the site and position of the Hungarian pavilion than by any external pre-conception.

István Nemeskürty: This endowment, this position gave birth to the building, which also speaks of more and of other things.

Imre Makovecz: Yes. Perhaps I am able to express with sufficient clarity that I was more interested special consistency I felt between West and East in Seville than anything else. So perhaps it can be understood why I actually cut the Hungarian pavilion diagonally into two, hemispheres, a western and an eastern one, why there is a typically eastern image expressed toward the West, and

a typically western one to the East. In this duality I wanted to express the reverse of all this too.

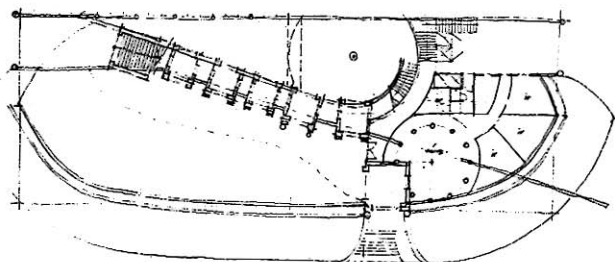
István Nemeskürty: I would like you to give us a tour of this building.

Imre Makovecz: I cut the building in two diagonally and lengthwise with a double wall. It is a corridor with no view, and with seven towers built above it. One route, along which the visitors move, is enclosed in the seven towers. 150 loud-speakers have been placed along this route and the voices of Hungary speak from them: children's crying, mourning, singing, the sound of cars, wind, and so on – all kinds of sound that can be heard in Hungary. Perhaps it is not important for them to be characteristic – the main thing is that together, they give the impression of a living wall. It has to be understood as being somewhat the same as the way the Swedish director Ingmar Bergman handles walls. „History bleeds through the walls.” That is a quotation from János Pilinszky.

István Nemeskürty: Perhaps this will cause anxiety in the visitor, a longing to go out into the light. Have you taken this into account?

Imre Makovecz: Yes. Perhaps will experience that, the visitor, perhaps he or she will feel something which is essential to be brought closer to the Hungarians. On top of that, the visitor has to go up a staircase, and has to walk the length of the first level to reach another staircase, the point where the Hungarians' western „image”. This is on the western side of the building, where the structure continues underground in an inverted dome separated from the world above by a glass floor. The visitor arrives at this glass floor. At the geometrical centre stands a tree, the roots of which have been washed out from the soil. He or she sees a tree here, in a way it can never be seen in reality. Of course mankind and Hungarian folk art too have passed it down through many thousands of years this in the form of abstract symbols. This is the tree of life, which is found on the shaman's drums. It sometimes has seven branches – like the Jews' menorah – but underneath it has seven branches too. On the shaman's drum there is also a horizontal line across the middle.

István Nemeskürty: Let's take a closer look at this tree! Two Dutch authors wrote that in your architecture in recent years the living tree symbolizes human continuity. I quote what you said to them: „Ever since the sixties, I have been obsessed with the idea of washing a tree out of the soils using a high pressure jet of water.” If you have been thinking about this for so long, then it must be

something you have experienced very deeply. You are probably right, because in folk tales, Vörösmarty's „Csongor and Tünde”, and the tale of Prince Argyélus, it is with the help of the Hungarian tree of life that the spirit's immortality soars upward and can reach the cloak of the Blessed Virgin. What do you have in your memory of this: an image, a tale? What is it that struck such a deep chord in you?

Imre Makovecz: I can name two things. One is that in everyone's life there is a personal experience to which they recall as being the point from which they can call themselves „I”. I think we all have this kind of experience, although they differ very greatly in nature. I have such an experience, too. We were in Nagykapornak gathering hay. We loaded the cart. Of course it was not so easy to load, because the hay keeps slipping. People still thought rationally in those days and wouldn't dream of losing half the load on the way home, so it had to be stacked properly and tied down... When we were ready, then of course my grandfather sat in front, on the driver's seat, and I climbed up top of the hay-cart. I was a small child, I must have been about six, I happily lay on my back and gazed at the sky. I should mention that we were coming back from the Miska well to Kapornak: the road crosses the woods and scrub there, and so the carts have to go slowly. The horses don't trot. I was amusing myself by looking at the sky. Children today cannot amuse themselves in that way, because they are never in such a situation. You can't do that in a car. The point is, the sun was shining through the leaves. The sun was shining through the leaves of the trees, and it is a different kind of light from when the sun shines blindingly in your face. It was afternoon. Naturally it was late afternoon, when the light is different from the light at noon, or in the morning. It is gentler and more thought-provoking. I could say all sorts of things about this light. It was this sparkling, filtered greenish light that I came see myself as „I”.

Perhaps this in itself does not say much. But it is connected to the second part of my answer, because for me the tree, as a living thing, has always remained important. Since then, of course, I have learnt a great deal about trees. The most important thing is that a tree grows simultaneously upwards and downwards, toward the light and toward the dark. Darkness belongs at least as much to the essence, as does light. At the same time we always talk only about what is visible: leaves, chlorophyll, the circulation of water in the tree... We never talk about the roots with the same emphasis. We have of course learnt that the roots dissolve salts and the tree uses them to build itself, but no one ever talks about the fact that the tree's connection with darkness is just as weighty, just as significant, as their connection with light. We pray „upwards” to God, too, because God lives somewhere up there, behind the sky. We deal with this, but never with the centre of the earth, darkness, or communication with it. To my mind darkness, with which we must learn to communicate, has always been at

least as important as light. Perhaps because I have never been capable of lying to myself as much as is customary. And to me, the tree has always meant what it does to the Japanese: I looked at the tree, at the part of it above the ground, but with the eye of a visionary. I looked down into the depths, toward the roots reaching downwards, and at the same time I saw the whole tree. And I said that the tree is in love with the sun above, it offers its blossoms, it sings upwards. As to the song it sings downwards, I have no idea what it is, but I said that it sings in that direction too. And I thought that this strange creature, which grows upwards and downwards at the same time, must be known in its entirety. Well, if people complete their view below with as much strength as above, then they will see a different world!

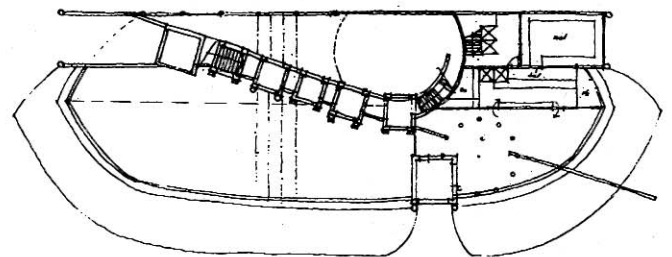
Beginning with this, the horse is an enchanted human being, who returns your gaze and suggests history to you. You should have the compassion to free him. He suggests that it is not enough for man that Christ redeemed him, but that man's task is to redeem the living world. He must redeem it with the same strength Christ devoted to man, when he redeemed man from his sins. For isn't original sin a horrible mutation? The same kind of mutation, that immobilized trees. Because what if the trees could walk once?! And tree shepherds lived on earth! And as the consequence of some horrible mutation, a cataclysm, there was a terrible wailing which has sounded out for thousands of years – only we no longer have the ears to feel the trees' suffering – because they cannot walk any more. And so they were forced into a vertical communication of singing downward and upward at the same time. In this way they offer us an example of how we can understand the fundamental thoughts of a three thousand year-old culture.

This is connected with the fact that this tree – which exhibits its roots as well as its branches – is in the western half of the Hungarian pavilion. It shows the West this consciousness, this ancient, unbelievable consciousness of the Hungarian people. It shows that in spite of all destruction, this consciousness is generated again and again. These are the loopholes that we have found for ourselves: that when Hungarians are turned out of one door, they return by another, they know the opposite of everything, know the weak points of the ruler above them. They have always known the cooperation between darkness and light, and that the world is not unambiguous. There is something below and above. There is yes and no. There is right and left. There is man and woman. Why was it that the Turkish devastation and the 150 year of Turkish rule preserved the Hungarian identity? Perhaps we would not exist – as István Nemeskürty taught me – if this Turkish devastation had not taken place in Hungary. Because that is when the Hungarians found themselves in the situation appropriate to them, because they became a gateway between East and West. These are all synonymous concepts. This is why Hungary produces its simultaneous view on below and above just in the western direction. Even if the

country itself is not identical with this, because it lives inside between the two walls, between the „whispers and the screams“. It cannot even be recognized in this way – not behind the image maintained for the West – but it knows this, too. This is the people's astonishing wisdom and its great strength. It is such an astonishing wisdom and strength that if I did not believe in it, I would not be living here. We built a glass wall along a fairly long part of the western facade of the pavilion. We are open to Austria, they can look over if they want to, from the glass houses to us, and we can look over to them. But when the visitors arrive here and the sound comes down under the glass floor, the light gradually dies out in the area of the western image and the piercing lights point out the series of openings, six doors, which are located under the towers. Then the doors open automatically, and people can pass through them to the eastern hemisphere. They can cross the double wall, which they have already experienced before. Well, then! When they cross from the western hemisphere to the eastern one, then there is a film showing Hungary's pure, wild, shining eastern image. The music accompanies the visitors, it crosses with them and merges into what the film has to say. After this powerful impression, they move on and find themselves facing the Vatican pavilion, with its means of taking our measure. It would be good, if all countries could do something like this, so that nations could find one another a little better than they have been able to in the past. Of course I am happy that finally a possibility has opened for us to attempt to express Hungary's inner physiognomy, for us to somehow send a message – even if not an entirely comprehensible one – to others.

(Published in the Guide to the Hungarian Pavilion at the World Exhibition: Hungary in Seville. Translation: Judith Livingstone)

Földszint és galériaszint alaprajza / Plan of ground floor and first floor / Grundrisse Erdgeschoss und erster Stock

DAS LEBENSBAUM

Gespräch mit dem Architekten (Fragmente)

Imre Makovecz: Den Auftrag, den ungarischen Pavillon zu entwerfen, hatte ich unerwartet am Hals, es gab ein paar Grundbedingungen, die man sich als Ausgangspunkte nehmen konnte. Eine war die Lage des Grundstückes, wo gebaut werden sollte. Es ist eine interessante Stelle, die uns zugewiesen wurde. Westlich von Ungarn wird der österreichische Pavillon stehen, östlich, auf der anderen Seite einer breiten Straße liegt der Vatikan. Für mich war das äußerst interessant und regte mich zum Nachdenken an. Vieles ist mir damals klargeworden. Geographisch haben wir ja fast dieselbe Lage, wie die in der Ausstellung. Es erschien vor mir, wie die Menschen jenseits des eisernen Vorhangs sind. Die finanziellen Differenzen, daß es sich wegen der Bankpolitik lohnt, Müll nach Ungarn zu transportieren und daß es sich auch lohnt, in Ungarn billige Waren zu kaufen. Es lohnt sich, Umweltgifte hier zu deponieren, sich hier Zähne machen zu lassen, die Ehe zu schließen, Hochzeit zu feiern, Käse und sowjetischen Sekt zu kaufen und so weiter. In den vergangenen Jahren war das charakteristisch für die Beziehungen zwischen Ungarn und Österreich. Und auch das, daß die elenden Ungarn zum Tiefkühltruhenkauf nach Österreich führen, zur Zeit des riesengroßen Geschäftes, organisiert von zwei Armeiern. Es wurde in einer Welt unternommen, wo Energie für Ungarn von der Sowjetunion gefördert wurde und es unbestimmt war, ob der Hahn aufbleibt oder zugekehrt wird. Aber das Gefühl der Stabilität, der Sicherheit, daß in der Tiefkühltruhe Fleisch gelagert werden kann, wurde in der Mariahilferstraße in riesigen Mengen gekauft („Ungarische Straße“, wie sie von den Wienern genannt wird). Das ist bedrückend; ich kaufe und fahre die Tiefkühltruhe nach Haus, um in meiner eigenen Wohnung den Schein der Stabilität zu haben. Man hat ähnliche Assoziationen, wenn zur Kenntnis genommen wird, daß die geographische Lage von Österreich und des Westens hier, in der Ausstellung, wiederholt wird.

István Nemeskürty: Das heißt, daß der Westen uns mitteilidig verachtet, bzw. mit Verachtung bemitleidet. Und was steht auf der anderen Seite?

Imre Makovecz: Auf der anderen Seite ist die typische ungarische Lage. In dem ungarischen Bewußtsein ist ein Selbstverteidigungskampf vorhanden. Was den Osten betrifft, will man nicht realistisch denken, weder der Türke, noch der Tatar, noch der Russe wurden hierzulande akzeptiert, es wird nichts, was vom Osten kommt, angenommen, obwohl, was seine Grundstimmung betrifft, ist es eine typisch östliche, geschlossene Welt, trotzdem orientiert man sich hier nach dem Westen. 1000 nach Christi Geburt wollte Stephan der Heilige eine östliche Nation auf uraltem Boden bewahren. Viele sind nämlich der Meinung, daß die Landnahme nicht im Jahre 896 stattfand,

sondern 200 Jahre früher damit begonnen wurde, das soll schon die siebte Landnahme gewesen sein. Es wird also gemeint, daß das Karpatenbecken das rechtskontinuierliche Gebiet eines immerwährenden Himmelsreiches gewesen sein soll. Meiner Meinung nach wird das auch durch den seelischen Zustand des Landes ausgedrückt und das ist nicht die Stimmung eines kämpferischen Volkes.

Ich habe immer die Erfahrung gemacht, daß das ungarische Volk geduldig und nicht kämpferisch ist. Trotzdem wird in der Schule unterrichtet, daß es ein kämpferisches Volk sein soll. Wenn ich nach Rumänien fahre, kann das dort gelesen werden, in der Slowakei ist auch wieder von kämpferischen Ungarn die Rede. Obwohl ich noch keinen kämpferischen Ungarn gesehen habe, ausgenommen die Kommunisten. Ich habe immer geduldige, sich in Richtung Hintertüren orientierende Menschen gesehen. Ich habe eine leidgeprüfte, alte Nation erlebt. Nun, in der Zeit Stephan des Heiligen, 1000 Jahre nach Christi Geburt, erhält der ungarische König die Krone, die die Legitimität symbolisiert, von dem Papst. Das war die Anerkennung des Westens. Und hier, in Sevilla, liegt der Pavillon des Vatikans von uns östlich. In die Richtung, in die das ungarische Volk offen sein sollte. Es ist merkwürdig, aber es gibt eigentlich zwei dissonante Stimmen, wenn ich diese Situation zu interpretieren versuche. Östlich von uns liegt der Pavillon des Vatikans, woher wir unsere Legitimität erhalten haben. Aber mir kommt dabei in den Sinn, daß die tatsächlich von uns östlich liegenden Csángó-Ungarn von dem Vatikan auf sündhafte Weise jahrhundertlang nicht mit Priestern versehen wurden und so der Orthodoxie ausgeliefert wurden. Ich kann also sagen, daß ich von der Lage des ungarischen Pavillons viel mehr Impulse bekommen habe als von irgendeiner Präkonzeption.

István Nemeskürty: Von diesen Voraussetzungen, von dieser Position aus ist das Gebäude geboren worden, das aber von etwas mehr, auch von etwas anderem spricht.

Imre Makovecz: Ja, es stimmt. Vielleicht habe ich klar genug ausdrücken können, daß ich an der speziellen Konsistenz des Westens und des Ostens, die in Sevilla zu sehen ist, viel mehr interessiert war als sonst an etwas anderem. Es ist vielleicht verständlich, warum der ungarische Pavillon von mir diagonal angeschnitten ist, in eine westliche und in eine östliche Hälfte, und warum zum Westen hin eine typisch östliche Imagination ausgedrückt wird, warum zum Osten hin eine westliche. Also in dieser Diskrepanz wollte ich auch das Gegenteil von all dem zum Ausdruck bringen.

István Nemeskürty: Bitte, führe uns durch dieses Gebäude!

Imre Makovecz: Also das Gebäude wurde diagonal, der Länge nach durch eine doppelte Wand geteilt. Das ist ein Gang, aus dem man nicht hinaussehen kann und auf dessen Dach sieben Türme stehen. In die sieben Türme eingeschlossen ist ein Weg, wo man auch geht. Auf diesem Weg sind 150 Lautsprecher untergebracht, woraus die Töne Ungarns zu hören sind. Kindergespräche,

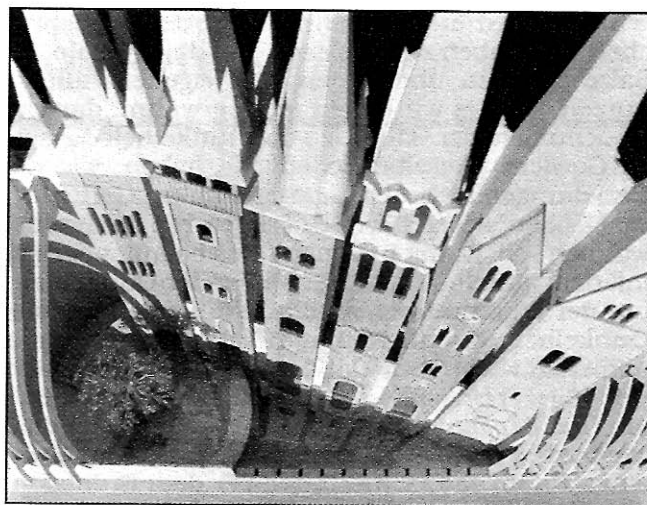
Weinen, Singen, Autolärm, Windgeheul und so weiter. Jede Art von Lärm, der nur in Ungarn zu hören ist. Vielleicht das ist nicht einmal wichtig, daß sie charakteristisch seien, sondern daß sie alle zusammen die Vorstellung einer lebenden Wand vermitteln. Man sollte es so formulieren, daß es so etwas ist, wie die Wände in der Interpretation des schwedischen Regisseurs Ingmar Bergman. „Die Wände sind von der Geschichte durchblutet“ – Das ist aber schon ein Zitat von János Pilinszky.

István Nemeskürty: Es kann sein, daß der Besucher bedrückt darauf wartet, wieder ans Tageslicht gelangen zu können. Rechnest du damit?

Imre Makovecz: Vielleicht wird sich etwas in dem Besucher abspielen, vielleicht wird er etwas spüren, was man dazu braucht, den Ungarn näherkommen zu können. Abschließend muß man eine Treppe hinaufgehen und eine Etage entlanggehen, bis man zu einem Punkt kommt, wo die Musik und das Gesehene das westliche Image der Ungarn ausdrücken muß. Das ist auf der westlichen Seite des Gebäudes, wo sich das Gebäude unterirdisch in einer verkehrten Kuppel fortsetzt, die von einer Geschosdecke aus Glas von der oberen Welt getrennt ist. Auf diese Glasdecke kommt der Besucher an. In dem geometrischen Mittelpunkt der Glasdecke steht ein Baum, dessen Wurzeln aus dem Boden ausgewaschen wurden. Hier kann ein Baum gesehen werden, wie er nie in der Wirklichkeit zu sehen ist. In Form von abstrakten Zeichen wird er zwar schon seit vielen Jahrtausenden von der Menschheit, auch von der ungarischen Volkskunst geschildert. Das ist der Lebensbaum, der auch auf der Trommel der Schamanen abgebildet ist. Er wird auch manchmal mit sieben Zweigen, wie die jüdische Menora, dargestellt, aber nach unten hat er gleichfalls sieben Zweige. In der Mitte der Schamanentrommel verläuft auch eine Horizontallinie.

István Nemeskürty: Halten wir bei diesem Baum! Zwei holländische Autoren schrieben von dir, daß die lebenden Bäume in deiner Architektur in den letzten Jahren die menschliche Kontinuität bezeichnen. Deine Worte wurden aus einem Interview zitiert: „Seit den 60er Jahren habe ich die fixe Idee, mir einen Baum mit einer Wasserkanon großen Drucks auszuwaschen.“ Wenn du diesen Wunsch seit so langer Zeit hegst, dann muß es ein äußerst tiefes Erlebnis für dich bedeuten. Sicherlich hast du recht, weil der ungarische Lebesbaum sowohl in den Volksmärchen, als auch in „Csongor und Tünde“ von Vörösmarty, als auch in der Geschichte des Königsohns Árgyélus das Mittel ist, wodurch die Unsterblichkeit der Seele in die Höhe schießt und wodurch man zu dem Schutzmantel der heiligen Jungfrau gelangen kann. Was lebt davon in deiner Erinnerung? Ein Bild etwa? Oder ein Märchen? Warum hat das auf dich einen so tiefen Eindruck ausgeübt?

Imre Makovecz: Ich kann zwei Dinge nennen. Das erste ist, daß ein jeder im Leben ein Erlebnis hat, woran er sich so erinnert, daß er sich von diesem Tag an „Ich selbst“ nennen kann, obwohl meiner Meinung nach hat ein jeder von uns so ein Erlebnis, obwohl diese Erlebnisse recht unter-

Danka

Danka István modellje / The model made by István Danka / Das Modell, gebaut von István Danka

schiedlich sind. Ich verfüge auch über ein solches Erlebnis. Wir machten in Nagykanpornak Heu. Wir beluden den Wagen voll. Das ist natürlich keine leichte Arbeit, da das Heu hinunterfällt. Die demalige Bauernwelt war noch vernünftig, das heißt, die Hälfte der Fuhre ging unterwegs nicht verloren, das Heu mußte ordentlich gestapelt und dann verschnürt werden. Als wir damit fertig waren, setzte sich natürlich mein Opa nach vorne, dorthin, von wo man die Pferde kutscherte, und ich kletterte auf das Heu hinauf. Und ich, der zirka sechsjährige Bub, warf mich glücklich auf den Rücken und schaute in den Himmel. Es muß noch gesagt werden, daß wir von dem Mischka-Brunnen nach Kapornak fuhren und der Weg durch Wälder und Aulandschaften hindurchführte, und ein Pferdewagen konnte dort nur langsam fahren. Die Pferde konnten dort nicht traben. Zum Spaß sah ich mir den Himmel an. Die heutigen Kinder können sich so nicht unterhalten, sie kommen nicht in eine solche Lage. Im Auto geht es nicht. Am wichtigsten war, daß die Sonne durch die Blätter schimmerte. Die Sonne schimmerte durch die Blätter der Bäume, und das ist ein anderes Licht, als wenn der Sonnenschein das Gesicht blendet. Es war am Nachmittag. An einem späten Nachmittag, natürlich, wo das Licht wieder anders ist, als mittags oder morgens. Es ist milder und nachdenklicher. Man könnte von diesem Licht viel sprechen. Bei diesem schimmernden, gefilterten, grünlichen Licht bin ich darauf gekommen, daß ich Ich bin.

Es kann sein, daß es nicht so viel sagt. Aber daran schließt sich die andere Sache, mit der ich antworten möchte, weil der Baum für mich immer als ein Lebewesen wichtig bleibt. Seitdem habe ich natürlich sehr viel von dem Baum gelernt. Was am wichtigsten ist: der Baum wächst gleichzeitig nach oben und nach unten, zum Licht empor und in die Dunkelheit. Zu seinem Wesen gehört die Dunkelheit mindestens in dem Maße, wie das Licht dazugehört. Aber es wird immer nur davon geredet, was zu sehen ist: Die Blätter, das Chlorophyll, der Wasserkreislauf in den Bäumen. Von den

Wurzeln wird nie mit dem selben Akzent gesprochen. Wir haben zwar gelernt, daß die Wurzeln die Salze auflösen und sie zu dem eigenen Aufbau nutzen, aber es wird nicht mehr erwähnt, daß die Beziehungen der Bäume zu der Dunkelheit dasselbe Gewicht, dieselbe Bedeutung haben, wie die Beziehungen zum Licht. Sogar zum Gott wird „nach oben“ gebetet, weil Gott irgendwo im Himmel wohnen soll. Damit haben wir uns befaßt, aber nie mit dem Mittelpunkt der Erde, mit der Dunkelheit, mit der Kommunikation damit. Für mich war die Dunkelheit und die Kommunikation damit schon immer so wichtig wie das Licht. Vielleicht weil ich unfähig war, mich so viel zu belügen, wie es üblich ist. Und der Baum bedeutete für mich immer das, was er für einen Japaner bedeutet. Daß ich zwar einen Baum sah, seine Teile über dem Erdboden, aber mit visionären Augen. Ich sah hinunter in die Tiefe, zu den sich nach unten streckenden Wurzeln, und so habe ich den Baum gleichzeitig sehen können. Und ich sagte mir, daß der Baum nach oben mit der Sonne liebkost, deshalb trägt er Blüten, singt nach oben. Von dem Lied, das nach unten gesungen wird, habe ich nicht die blasseste Ahnung, aber ich sagte mir, es muß dort auch gesungen werden. Und ich dachte daran, daß man dieses merkwürdige Lebewesen, das nach unten genau so groß gewachsen ist, wie nach oben, von dem immer nur der obere Teil zu sehen ist, ergänzen können muß.

Na ja, aber wenn die Anschauungen nach unten mit derselben Kraft ergänzt werden, wie nach unten, dann erscheint einem eine andere Welt. Von dieser Zeit an ist das Pferd ein verzauberter Mensch, der dich anguckt und über die Geschichte erzählt. Das Mitleid und das, daß es dem Menschen nicht genug sei, von Christus erlöst worden zu sein, sondern der Mensch habe die Aufgabe, die Natur zu erlösen, mit jener Kraft, die Christus aufwandte, als er ihn von seinen Sünden erlöste. Ob nicht die Erbsünde vielleicht eine schreckliche Mutation ist? Die gleiche Mutation, in deren Folge die Bäume nicht mehr gehen konnten? Und es müssen Baumhirten auf der Erde gelebt haben! Und infolge einer schrecklichen Mutation, fürchterlicher Kataklismen gibt es ein grauenhaftes Geschrei, das schon seit Jahrtausenden zu hören ist, bloß wir haben keine Ohren mehr dafür, die Leiden der Bäume zu verstehen, es spricht davon, daß sie sich nicht mehr bewegen könnten. Und deshalb singen sie, gezwungen in eine senkrechte Kommunikation, gleichzeitig nach oben und nach unten. So geben sie uns ein Beispiel, mit dem wir fähig sein sollen, die Grundgedanken einer dreitausend Jahre alten Kultur zu verstehen.

Es gehört noch dazu, daß dieser Baum, der seine Wurzeln und Zweige gleichzeitig zeigt, im westlichen Teil des Pavillons zu finden ist, zum Westen wird dieses Wissen gezeigt, das alte, einfach unliquidierbare Wissen des ungarischen Volkes. Das sind unsere Hintertüren, die von uns gefunden wurden. Wenn ein Ungar zu dieser Tür hinausgeschickt wird, kommt er zur anderen Tür hinein. Kennt von allem auch das Gegenteil, kennt die schwachen Punkte seiner Herrscher. Er kennt

immer die Zusammenwirkung von Dunkelheit und Licht. Er weiß, daß die Welt nicht eindeutig ist. Es gibt das Oben und das Unten. Es gibt das Ja und das Nein. Es gibt nach links und nach rechts. Es gibt den Mann und die Frau. Warum gerade die Verwüstung des Landes von den Türken und seine Besatzung von 150 Jahren die Identität der Ungarn aufbewahrte? Es würde uns vielleicht nicht einmal geben, brachte mir István Nemeskürty bei, hätte es diese Verwüstung durch die Türken hier nicht gegeben. Weil die Ungarn dadurch in eine ihnen gerade entsprechende Situation gerieten, weil Ungarn ein Tor zwischen dem Westen und dem Osten wurde. Das sind alles synonyme Begriffe. Deshalb wird von Ungarn in Richtung Westen die synchrone Sicht von Oben und von Unten produziert. Obwohl die Ungarn damit nicht identisch sind, weil sie zwischen den beiden Wänden leben, zwischen „Geflüster und Schreien“. Es kann nicht einmal so erkannt werden, nicht einmal hinter seinem Image für den Westen, aber man weiß Bescheid. Das ist die verblüffende Weisheit und enorme Kraft des Volkes. Eine in einem solchen Maße verblüffende Weisheit und Kraft, ich könnte daran nicht glauben, würde ich hier nicht leben.

Im westlichen Trakt des Pavillons bauten wir auf einer langen Strecke eine gläserne Wand auf. Wir sind offen gegen Österreich, sie können auch hinübergucken, wenn sie von ihren Glashaushinübersehen. Und wenn die Besucher hier ankommen und der Ton unter das Glasdach geht, dann verlischt das Licht in dem West-Trakt stufenweise und die stechenden Lichter weisen auf die Türreihe hin, auf sechs Türen, die unter der Türmen angebracht sind. Dann öffnen sich die Türen automatisch, und die Menschen können durch diese Türen in den östlichen Teil hinüber. Sie können durch die doppelte Wand gehen, wovon sie schon früher Erfahrungen gesammelt haben. Also wenn man von der westlichen Halbkugel in der östlichen ankommt, erscheint ein Film vor dem Besucher, die reine, wilde, glänzende Osten-Imagination Ungarns. Die Musik begleitet die Menschen, kommt mit ihnen mit und verschmilzt mit dem Inhalt des Filmes. Nach diesem Eindruck von großer Kraft verlassen die Besucher das Gebäude und stehen vor dem Pavillon des Vatikans, das ein Mittel ist, woran wir gemessen werden. Es wäre gut, wenn jede Nation etwas Ähnliches unternehmen würde, damit die verschiedenen Nationen einander besser verstehen können. Ich freue mich natürlich auch darüber, daß es endlich möglich wurde, einen Versuch zu machen, die innere Physiognomie Ungarns auszudrücken und daß wir irgendeine Aussage, wenn auch nicht ganz verständlich, den anderen vermitteln können.

(Erschienen in dem Reiseführer zu dem ungarischen Pavillon der Weltausstellung; Ungarn in Sevilla, übersetzung: Marianna Benyó)

A MAGYAR PAVILON ÉPÍTŐI

BERUHÁZÓ

A Magyar Köztársaság Kormánya megbízásából a **Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma**

1880 Bp., V. Honvéd u. 13-15.
Kormánybiztos: Kádár Béla miniszter

SEVILLA EXPO Titkárság

Tóthné Dr. Pásztor Zsuzsa kormánybiztos-helyettes
Cseh Béla titkár

Cséky Gabriella pénzügyi vezető
Emódy Attila műszaki ellenőr
Dr. Hajnal Géza műszaki ellenőr
Koroncz Ágnes sajtószóvivő
Pálos Attiláné pénzügyi előadó
Pongrácz Pál műszaki ellenőr
Sediánszky János művészeti vezető

ÉPÍTÉS TERVEZŐ

Makovecz Imre építész

TÁRSTERVEZŐK

Csernyus Lőrinc építész
Siklósi József építész
Turi Attila építész
Mezei Gábor belsőépítész
Hegyi Miklósné belsőépítész munkatárs
Pongor László statikus
Donáci Péter statikus
Kovács Attila épületgépész
Rác Tamásné Páldy Eszter kert-építész
Vajda Ferenc szcenikus

KIVITELI DOKUMENTÁCIÓ ÉS TERVEZŐI MŰVEZETÉS

TRISKELL KFT.

Budapest, I. Szilágyi D. tér 6.
Csernyus Lőrinc
Siklósi József
Turi Attila
Dobó Vilmos

POND Mérnöki Iroda

Budapest, I. Szilágyi D. tér 6.

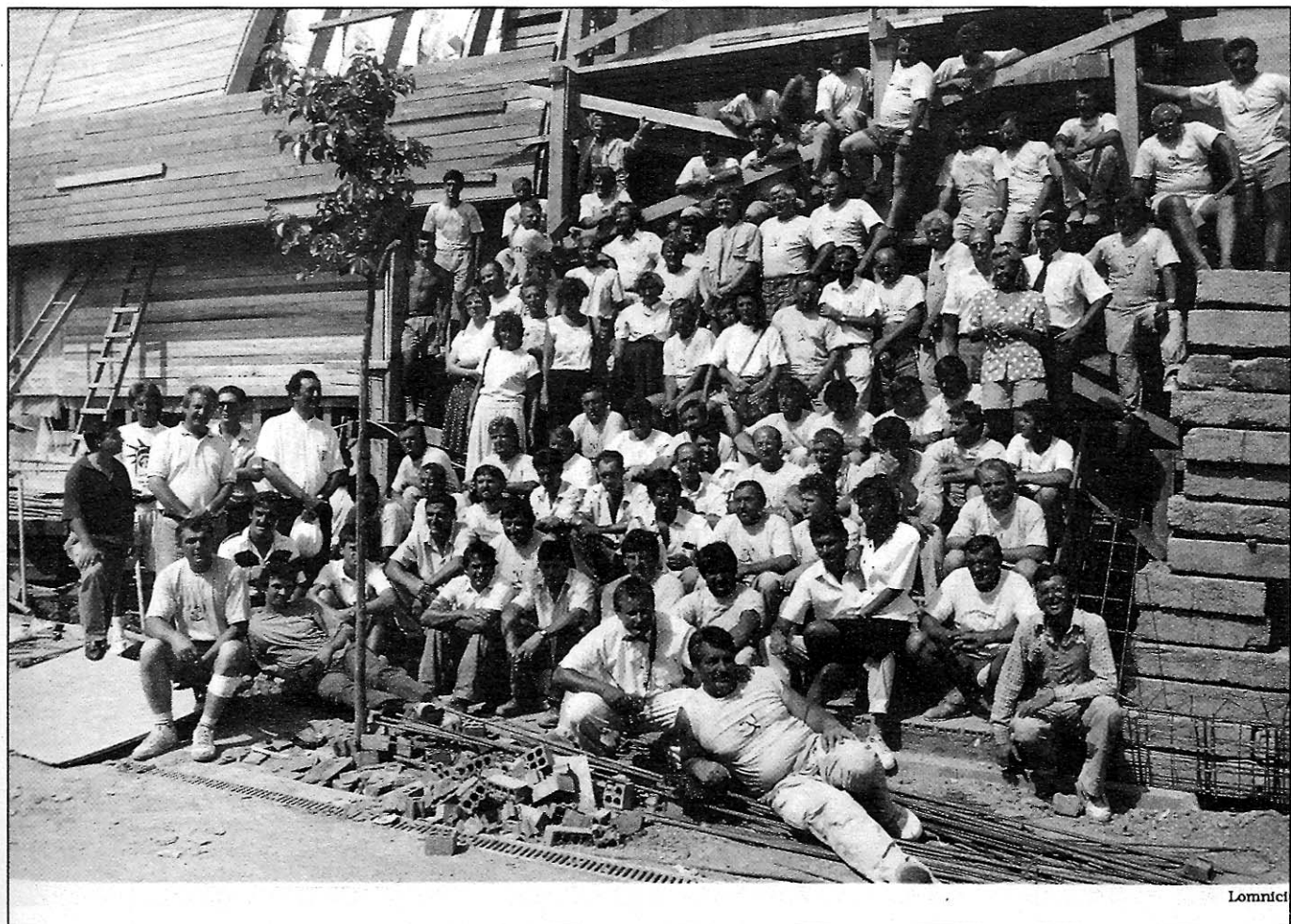
Donáci Péter statikus
Pongor László statikus

Makett
Danka István
5000 Szolnok, Szilvás u. 34.

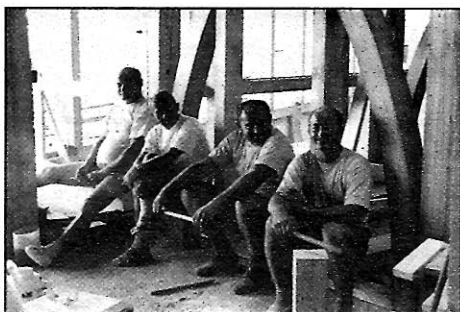
FŐVÁLLALKOZÓ ÉS KÖZVETLEN MUNKATÁRSAI

MAKONA Építész Tervező és Vállalkozó KFT.

Budapest, I. Szilágyi Dezső tér 6.
Makovecz Imre ügyvezető igazgató
Barki Antalné gazdasági vezető
Dr. Szilágyi Péter jogtanácsos
Rónai Krisztina könyvelő
Bodola Klára adminisztrátor
Vámossy István ép. szerkesztő
Kövesi Béla
Faragó József
Fekete Sándor
Mucza Miklós
Nemes Attila
Polgár András
Törjék Mihály

Lomnici

Lomnici

Építésvezetőség – Sevilla

Deák László létesítményi főmérnök
 Zsigmond István főépítésvezető
 Erdei György műszaki ellenőr
 Bablonkay Kornél műszaki ellenőr
 Kaiser Kornélia irodavezető, tolmács

Lomnici

Menedzser Iroda – Budapest –
 (1991. októberig)

TETŐ-SZFÉRA KISSZÖVETKEZET
 Éliás Ádám menedzser
 Brittnék Istvánné titkár

KÜLKERESKEDELMI LEBONYOLÍTÓ

Intercooperation CO.LTD.
 1431 Budapest, Gyulai Pál u. 13.
 Sugárné, Gróf Piroska vezérigazgató

Dr. Berényi Ferenc vezérigazgató-helyettes
 Haffner Antal osztályvezető
 Stark István gazdasági igazgató-helyettes
 Temessy Mihályné pénzügyi osztályvezető
 Horváth Csilla üzletkötő
 Démeth Margit üzletkötő

Lomnici

Liptay-Wágner Sándor kereskedelmi igazgató-helyettes, a cég sevillai képviselője
 Kis Krisztina tolmács

KIVITELEZŐK, TÁRSALKOTÓK:

A tervek spanyolországi honosítója:
 Lantos Z. Ferenc

I. ÜTEM /Mélyépítés, alapozás/

SERVICIOS 93 S.A.

Sevilla, San-Francisco Javier 15.
 Juan A. Marvizon general manager
 Manuel Valdecantos építésvezető

II. ÜTEM /Szerkezetépítés/

"SURJÁN VÖLGYE" Szövetkezeti Mezőgazdasági és Szolgáltató RT.

7472 Szentbalázs, Fő u. 96.
 Baranyó Károly elnök-vezérigazgató
 Horváth Kálmánné vezérigazgató-helyettes
 Lomnici Péter főmérnök
 Pozsega János vállalkozási osztályvezető
 Ribics Sándor építésvezető
 Farkas Imre gazdasági vezérigazgató-helyettes

Lomnici

Farkas István kereskedelmi vezető
zérigazgató-helyettes
Gulyásné Molnár Ilona bér- és
munkaügyi csoportvezető

Bajkó Árpád ács
Balogh Mihály tetőfedő
Balázs László tetőfedő
Barti József ács,
Bartók László szigetelő
Becker Dénes festő,
Bencze Zoltán asztalos
Boer Vilmos ács
Bohorquez Fernandez Titó tolmács,
Borbély Jenő telepvezető
Borbély Gyula szerelő
Borsós Imre ács
Csáky Zoltán festő
Császár László kőműves
Csikvár Tamás tetőfedő
Csernyák György szigetelő
Cserős Sándor anyagszállító
Cserős Sándorné szakács
Deichler Ferenc ács
Gaál János ács
Gimesi István tetőfedő
Gróf Sándor kőműves
Haba László ács
Hajas József gépkocsivezető
Hámori János ács
Hegedüs János kőműves
Holló Miklós ács
Illés Sándor festő
Illia Pál anyagbeszerző
Jakab Zoltán ács
Káplár Ferenc asztalos
Kompot Ignác asztalos
Kovács József lakatos
Kovács József ács
Kovács Rezső ács
Krisz Gábor tetőfedő
Kugler József bádogos
Kutasi Gyula irodavezető
László István tetőfedő
Leveles István ács
Lomnici Péter építési főmérnök
Lomnici Péterné mérnök
Lukács István ács
Lóczy László bádogos
Liliom József festő
Miklós Árpád ács
Molnár László karbantartó
Molnár Tibor asztalos
Molnár Sándor asztalos
Nagy Lajos asztalos
Nedeczki Ferenc ács
Nyitrai János lakatos
Orsós Róbert tetőfedő
Pajér Béla festő
Pasztalics János szerelő
Pesti István ács
Pesti Lajos festő
Pintér József kőműves
Polgár András kőműves

Ribics Sándor építésvezető
Sánta József bádogos
Schlégl Péter ácsmester
Sebők László kőműves
Serrano Buitrago Hernan tolmács
Szabatkai Tibor ács
Szóke Simon ács
Tabáni József szigetelő
Tolnai József szerelő
Törjék Mihály festő
Török János kőműves
Török László gépkocsivezető
Váczi Lajos festő
Vajda Ferenc ács
Varga Gábor tolmács
Vass József szigetelő
Vass Ferenc kőműves
Vukics László szerelő

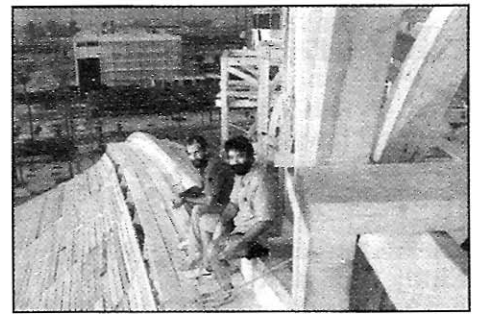
/Ragasztott fatartók/

AGROKOMPLEX Ipari RT.
2481 Velence, Felszabadulás u.
19-21.

Nagy Sándor műszaki vezető

/Nyílászárók/

Simon László asztalos, cégtulajdonos
8789 Zalaudvarnok, Gyöngyvirág u. 10
Balogh Gyula asztalos

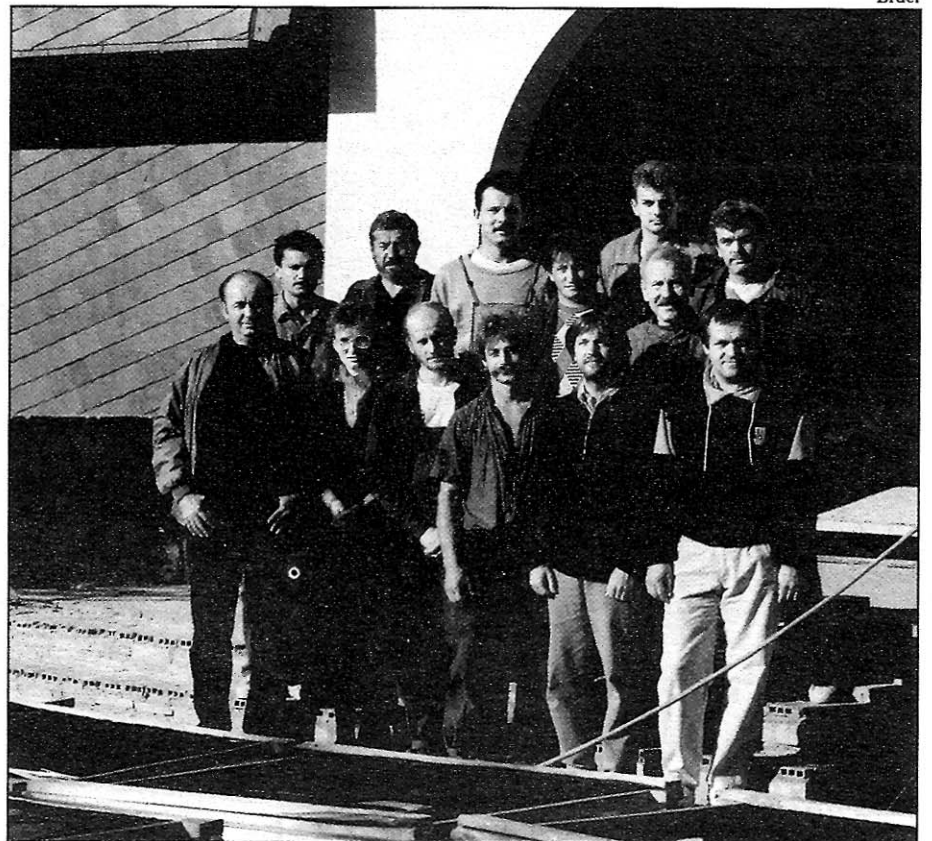
Erdei

Erdei

Erdei

Geleta

Czotter Imre asztalos
Csizmazia Ferenc asztalos
Dóber Ferenc asztalos
Ferenczi Attila
Ferenczi István
Gángó Ferenc asztalos
Horváth Gábor asztalos
Horváth Imre asztalos
Katona Tamás asztalos
Király Zsolt asztalos
Kovács László asztalos
Rádli Tibor asztalos
Simon Balázs asztalos
Simon Péter asztalos
Szabó András asztalos
Szabó József asztalos
Szabó Károly asztalos
Szeplet Sándor asztalos
Szép Gyula faipari mérnök
Varró István asztalos
Vasáros István asztalos
Zsankó Zoltán lakatos

/Toronycsúcs/

Csertő Lajos bádogos mester
2400 Dunaujváros, Római krt.
45.
Priskin Antal bádogos
Csertő Tamás

III. ÜTEM /Épületgépészeti munkák/

Szervező:
Lorenzo Hernandez de Ayala

Kivitelező:
ISOLUX S.A.
Edificio Torre Palmera, Sevilla
Antonio Arrieta Larrucea igazgató
Francisco Cordero részlegvezető

Műszaki ellenőr:
Pentacombi KFT.
1138 Budapest, Karikás Frigyes
u. 6/b.
Csaplár György ügyvezető
Bojkovszky Vilmos ügyvezető

(Belsőépítészeti munkák)

**FAGYÖNGY Épület- és Bútor-
asztalosipari BT.**
1077 Budapest, VII. Almássy u.
6.
Klaus Edward Höhn ügyvezető
Borkuti Pál
Höhn Klausné
Varga Benedek

(Kertépítészet)

MAG-HÁZ BT.
1088 Budapest, Vas u. 5.

Rác Tamásné Páldy Eszter kert-
építész
Müller Krisztina kertépítész
Pán Marianna kertépítész

Az ágas-gyökeres fa kivételében
közreműködtek:
Simon László és műhelye;
Gyöngyösi István
Molnár Lajos
Solti Imre
Somlai Dénes
Szabó Jenő
Szántó János
Szűcs István /**Gemenci Állami
Erdő- és Vadgazdaság Szekszár-
di Erdészete**/
Velencei István parancsnok
Klézli János
Pörnyi János
Róna Imre
Sebestyén József (**Szekszárdi
Tűzoltóságtól**);
Balog Imre
Csuprik László
Eszenyi László
Kocsis Imre

(Harangjáték)

Gombos Miklós harangöntő
2162 Órbottyán, Rákóczi u. 119.
Balázs Zoltán lakatos
Branda Ferenc folyasztár
Csonka Károly öntéselőkészítő
id. Kovács Gyula mintakészítő
Susin Károly lakatos
Tekela József anyagelőkészítő

Konkoly József lengető és ütő-
szerkezetek
1102 Budapest, Állomás u. 21.
Fodor Gábor villanyszerelő
Heidl Tamás villanyszerelő
Kiss Ferenc műszerész
Szabó László esztergályos
Varga Csaba műszerész
Vigh Mária tekerceselő

Szabados & Társai KFT.
1137 Budapest, Pozsonyi u. 36.
Szabados György ügyvezető

Csúry László harangjáték-szak-
értő
1089 Budapest, Rezső tér 12.

KÜLSŐ DÍSZVILÁGÍTÁS

TUNGSRAM RT
Debreczeni Gábor
Kaliopé Bakiridzi
Pék Ferenc

SZCENIKA

/Kapumozgatás, fény- és hang-
technika/

Kivitelezők

SZCENIKA KFT.
1149 Budapest, Várna u. 5.
B.Kiss Barnabás mérnök ügyve-
zető igazgató
Kissné Bencze Andrea mérnök
Bényei János
Hajnal György
Horváth István hangmérnök
Karancz Zoltán
Kruczleki János elektroműsze-
részt
Lábán Balázs számítástechnikai
fejlesztő
László György
Maklári László
Molnár Károly

**STENGER & VAJDA Világítás-
technika Osztrák-Magyar KFT.**
1055 Budapest, Balassi B. u. 21-
23.
Vajda Ferenc ügyvezető
Berki József technikus
Gebei András elektromérnök
Kiss János technikus
Tóth Jenő villanyszerelő
Stark Lőrinc gépészmérnök
Szóke László villanyszerelő
Zoltánka Géza villamosmérnök
Zsilák Máttyás elektrotechnikus

ÁTIX-TOBIAS KFT.
2800 Tatabánya III. Gyár u. 1.
Ferenczi György gépészmérnök,
ügyvezető

ZENE

Dobszay László zenei szaktanács-
adó

Zeneszerzők:
Dubrovay László
Jeney Zoltán és Vidovszky László
Kiss Ferenc
Székely Iván
Sugár Miklós

FILM

**Mozgóképférfi Innovációs Társulás
és Alapítvány**
1092 Budapest, Kinizsi u. 28.
Dárday István rendező, stúdióve-
zető
Bernáth T. István történész
Czencz József zenei szerkesztő
Csukás Sándor operatőr
Kovács László gyártásvezető
Szalay Györgyi dramaturg

Szegezdy János aszisztens
Weil Hajnal vágó

KIADVÁNYOK ÉS DOKUMENTÁ- CIÓ

Könyv

Nemeskürty István író

Prospektus

Wehner Tibor művészettörténész,
író, szerkesztő

Benyó Mariann német fordító

Geiszler Ágnes angol lektor

Henschke-Tanai Christine német
lektor

Livingstone, Judith angol fordító

Meruk Valéria spanyol fordító

Pellicer Ramirez, Francisco spa-
nyol lektor

Sokorai Ágnes francia fordító

Solymosi Judit francia lektor

Fotók

Geleta & Geleta Fotóstúdió BT.

1118 Budapest, Muskotály u. 23.

Geleta László fotóművész

Geleta Lászlóné fényképész

Video

Mozgóképek Innovációs Társulás és Alapítvány

Dárday István stúdióvezető, dra-
maturg

Czencz József filmrendező

Csukás Sándor operatőr

Szalay Györgyi forgatókönyvíró

Kovács László gyártásvezető

Lantos György hangmérnök

TV-IDEO KFT

2040 Budaörs, Semmelweis u.
25.

Ari Károly videotechnikus

Jáki Miklós technikus

Kiss Elemérné

Varga Béla műszaki kereskedő
8900 Zalaegerszeg, Olai út 19.

Alkalmazott grafika, könyvterve-
zés

Faragó István könyvtervező, ti-
pográfus

Arendás József grafikusművész

Nyomda

Békéscsabai KNER Nyomda RT.
5600 Békéscsaba, Baross u. 9-
21.

Halász Béláné nyomdász, gyárt-
mánygazda

Kiadványszervezés, könyvkiadás

Kováts Flórián

8900 Zalaegerszeg, Gyimesi u.
34.

Lomnici

A TÖRTÉNET, AMELYÉRT ÉLNI ÉRDEMES

Beszélgetés 1992. május 13-án Makovecz Imrével és építész munkatársaival (részletek)

Gerle János: Bár elég sok szó esett mostanában a pavilon építésének egy-egy vonatkozásáról, szeretném, ha minél teljesebben és részletesebben ismertetnétek az építés történetét.

Makovecz Imre: Tulajdonképpen csak úgy lehet elkezdni, hogy elvágjuk a szálatat valahol, mert az egész dolog még a múlt rendszerben kezdődött el, Beck Tamás minisztersége alatt, és ez az egész elhatározás és feladat átúszott a rendszerváltást követő új kormányba. Amikor az új kormány átvette a feladatot, akkor az Kádár Bélához került, aki a rendszerváltás előtt és alatt lebonyolított pályázat nyertesével, Janáky Istvánnal kezdett el dolgozni. Kötöttek egy megállapodást, majd a program kialakítása során, amikor is megkérdőjelezték a lepkeház koncepcióját, azaz az egész terv koncepcióját, akkor a minisztérium fölbontotta a megállapodást Janákyval, és mivel az Építőművész Szövetség kiállt Janáky személye és terve mellett, ezért arra gondolt, hogy külföldi tervező bevonásával fogja megoldani az egészet. Ehelyett végül is kétszer bízott meg a munkával, ezt első alkalommal elutasítottam, a második alkalommal már bizonyos, közben lezajlott események miatt – amelyek, úgy gondoltam, felmentenek a kötelező tolerancia alól – elvállaltam. Ezt követően a Magyar Építőművészek Szövetsége erkölcsi nyomozást kezdett, hogy megfelelően viselkedtem-e. Ezt úgy bonyolították le, hogy engem hívtak föl és érdeklődtek az erkölcsöm felől. Tény, hogy erkölcsömet tisztának találták a vilákiállítás pavilon tervezésével kapcsolatban, mert valóban elintéztem, hogy Janákyéknak kifizessék azt a pénzt, ami jár nekik, és hogy korrekt módon zárják le a korábbi tervezési szakaszt, és csak ennek elvégzése után vállaltam el a munkát. Mindenesetre meglehetősen feszült volt a helyzet, amit jól mutat, hogy a második megbízást sem vállaltam el azonnal, hanem kértem egy nap gondolkodási időt, és amikor másnap visszamentem Kádár Béla miniszter úrhoz és azt mondtam, hogy elvállalom, akkor örömeben felugrott és átölelt. Ez a kis motívum azért érdekes, mert ez az ölelés majd visszatér akkor, amikor a pavilon elkészül, és az ünnepélyes átadás megtörténik.

Gerle János: Hogy zárta le a Szövetség a vizsgálatot?

Makovecz Imre: Nyilatkozatot tett és írt egy levelet a minisztériumnak – ez a levél nincs a birtokomban –, amelyben kijelentette, hogy azt a bizonyos vesztegzarat feloldotta és nem él tovább a tiltással. De addigra már éppen elegendő is volt a Szövetségből, amelyben akkor meglehetősen ostoba, elviselhetetlen hatalmi harcok dúltak. Ez már az a korszak, amikor mi már félig készen voltunk az Építész Kamara megalakításával. Meglehetősen kemény munkával egy éven keresztül foglalkoztunk ezzel, amit én ezt megelőzően már kb. öt évvel javasoltam. Akkor Borvendég

Béla, az elnök, maga akadályozta meg, hogy a kamara megalakításáról közgyűlési határozat szülessék. Hála Istennek, ez végül mégis sikerült, tehát elég komplikált volt a helyzet, mert ha nem is kimondottan, de kimondatlanul én vezettem ennek a társaságnak a munkáját, amely a kamarát előkészítette és megszínálta.

Szeptember közepén volt, amikor megkaptuk a megbízást, a tervezésre hihetetlen rövid idő állott rendelkezésre, de az nagyon megkönnyítette a helyzetemet, hogy csak bizonyos feltételekkel vállaltam el az épület megtervezését. Kikötöttem, hogy teljesen szabad kezet kapjak. Tehát az épület teljes programját is meghatározhatom, mert ellenkező esetben megoldhatatlan a feladat.

Nem nagyon voltam felkészülve arra, hogy a múlt rendszer struktúrája milyen mélyen és milyen erősen átúszott a következő rendszerbe a konkrét ügyvitel tekintetében. Arról van szó, hogy a Hungexpo kezében volt az egész tervezés, kivitelezés és működtetés joga. Mert mindezeket a minisztérium a Hungexpora ruházta, és addigra már több, mint 100 millió forintot át is utalt a Hungexpo számlájára mintegy előkészítendő az egész munkát. Mi is a Hungexpoval szerződünk, és akkor még nem tudtuk, mit jelent egy ilyen céggel szerződést kötni, nem tudtuk, mit jelent egy ilyen céggel partneri kapcsolatba kerülni, mert ilyen jellegű partneri kapcsolataink korábban nem voltak, nekem különösképpen nem, mert elsősorban tanácsokkal és különböző társadalmi szervezetekkel voltam szerződéses viszonyban, és nem tudtuk, hogy ez olyan cég, amelynek hagyományaihoz egy sajátos, szocialista felfogás szerinti, vagy nem is tudom, minek nevezzem, egyszerűen szovjet stílusú biznisz-világ tartozik, ahol a vállalati haszon és a személyes haszon közötti szakadékot fantasztikus manőverekkel és eltűntető hadmozdulatokkal hidalták át. Mi pedig soha nem umbuldáltunk, az egyéni haszon és a vállalati haszon, az erkölcsi haszon és az anyagi haszon soha nem került olyan viszonyba egymással, mint ahogy ezeknél a szocialista külker vállalatoknál. Mondok egy példát: az IDEX nevű cég volt az a külkereskedelmi vállalat, amelyik jónéhány évvel ezelőtt Spanyolországból olyan cipőket hozott be Magyarországra, amik papírból készültek, és Spanyolországban csak halottakra húzták fel a temetés előtt. Ők megvásárolták ilyen cipőket és cipőáron árusították Budapesten egy rövid ideig, amíg ki nem derült, hogy miről van szó. Na most, az ilyen üzletek mögött személyes hasznok húzódtak meg, óriási pénzek. Azóta már tudjuk, hogy egy munkakiajánlás kb. 8%-os osztalékot eredményez annak, aki a munkát hozza, és például ennek a pavilonnak az építése során, ahol a nettó építési költség 320 millió forint körüli összeg, könnyű kiszámítani, hogy a 8%-os osztalék mit jelent. Ebből egyenesen következik az, hogy az ilyen munkaszerezési stílus és dramaturgia nem abból

áll, hogy a legjobb és a legolcsóbb kivitelezőt keressük meg, ha nem azt, ahol az osztlék a legmagasabb, és ennek a struktúrának természetes velejárója a felejtlenység, a nemtörődömség, sőt a problémák elkerülése. Ebből nem célra orientált viselkedés keletkezik, hanem valami egészen más. Na most ezzel a mentalitással ütköztünk mi össze, kezdetben még gyanútlanul, később egyre nagyobb gyanakvással. És ez a konfliktus a mai napig is megvan, mert a Hungexpo üzemelteti az épületet, és az új épület üzemeltetésének egyes problémái erre a hozzáállásra vezethetők vissza.

Nos, a vázlaterv kéthetes munkával elkészült. Az épület eszmei koncepciójának kidolgozásánál egy remek ember, Nemeskürty István állt mellém és nagyon sok fontos, a történelemből előszedett adattal segített. A vázlattervet változtatás nélkül elfogadták, de az a konfliktus, amit az előzőekben említettem, bizonyos mértékig már a vázlattervet is megrontotta, éspedig úgy, hogy a Hungexpo minél nagyobb vendéglőt erőltetett az épületbe és elhallgatta azt, hogy a világkiállítás területén a pavilon 20%-át nem haladhatja meg a vendéglő alapterülete. Ezt elhallgatta, és arra kényszerített bennünket, hogy egy olyan báziskonyha-üzemet hozzunk létre az épület pincéjének teljes alapterületén, valamint éttermet még az épület egyharmadnyi részén két szinten át, ami meglehetősen szűkös tette a nemzeti pavilonnak azt az alapterületét, amelyet tartalommal mi tölthetünk meg. A szörnyű az, ugye, hogy kiderült – de akkor már kész kiviteli terveink voltak –, hogy báziskonyha-üzemeltetésénél nem lehet építeni a területen, mivel élelmiszert tilos szállítani a világkiállítás területén, mármint olyan élelmiszert, ami meg van főzve, ez egy közegészségügyi és biztonságtechnikai előírás, úgyhogy végül is létrehoztunk egy, az épület összterületének egyharmadát kitevő alagsort, amelynek körülbelül a fele megítélésem szerint tökéletesen fölösleges. A konyhaüzem problémáit persze nem érdemes nagyon taglalni, de mégis fontos, hogy elég komoly konfliktusunk keletkezett a Hungexpoval a konyhaüzemmel kapcsolatban, mert – noha mi úgy véljük, hogy értünk a konyhatechnológiához, mivel én magam nagyon sok vendéglőt terveztem és sok konyhatechnológussal dolgoztam együtt, tehát mindenképpen rám ragadt valami – a Hungexpo egy olyan társasággal hozott össze bennünket, amely szemmel láthatóan nem értett hozzá, vagy legalábbis a mi józan eszünk szerint nem. Így egy olyan nagy kapacitású konyhaüzem jött létre, amely olyan nyersanyag-szükségletet támaszt, amelyet a korábban említett taktikázás következtében nem tudnak biztosítani. Tehát most úgy működik a konyhaüzem, hogy a kapacitása és, hogy mondjam, étlap-képessége óriási, ugyanakkor a Hungexpo nem tud biztosítani hozzá nyersanyagot. Szóval elképesztő ez a különös eredmény, amit mindig újra és újra produkálnak. A fele sincs meg a nyersanyagnak, de ugyanakkor megcsinálják az étlapot, az étlapon az van, hogy tarhonyás marhahús – és nincs tarhonya, és akkor azt mondja a pincér, hogy nokedlival hozza vagy krumplival hozza. És akkor kész, akkor komolytalan az egész, egy falusi

kocsmá szintje... Egy falusi kocsmá? Hát az sokkal jobb ennél. Ugyanakkor az árszintje óriási.

A lényeg az, a dolognak az a fonadék érdekes, hogy tehát 1990 szeptembertől 1991 januárig a komplett kiviteli terv elkészült, és ez alatt az idő alatt teljesen élessé vált a konfliktus a Hungexpo és köztünk. És szerencsémre – későbbi szerencsétlenségemre – bevontam Éliás Ádámot ennek a munkának a menedzselésébe. Éliás Ádám zseniálisan, keményen és kitűnően küzdött meg a Hungexpoval és az előbb már említett IDEX nevű bekapcsolt külker céggel, és közös munkával – de nagyon kemény történet ez, zsarolásokkal, levélváltások tömegével, bújkalásokkal, csakazértse szállítással, agresszióval – el tudtuk érni azt, hogy a Hungexpo obligón kívül került az IDEX-szel együtt a tervezés és a kivitelezés vonatkozásában is. Tapasztaltuk, hogy a Hungexpo a versenytárgyalásait úgy intézi, hogy álversenytárgyalásokat szervez, irreális ajánlatokat szed be; éreztük, hogy titkos favoritjai vannak, nem magyarországi, hanem külföldi cégek – itt jön be, ugye, az, hogy az osztlékban kezdtek el gondolkodni –, és bizonyos eredményt így is, a konfrontáció ellenére is elértek, mert kénytelenek voltunk tudomásul venni azt, hogy leszerződtek egy fantomcéget, egy andaluz fantomcéget még mielőtt a kiviteli tervet leszállítottuk volna, az alapozás megépítésére. Kiderült, hogy ez a cég csak jogilag létezik és alkalmilag toboroz munkásokat.

Gerle János: Milyen volt a minisztérium magatartása a Hungexpoval való konfliktusban?

Makovecz Imre: Nekem a mai napig is talány ez a nem eléggé határozott magatartás, aminek valószínűleg az az oka, hogy a minisztérium a rendszerváltás után óriási ballasztokkal, terhekkel, bóröndökkel megterhelve kezdett el működni. Ez azt jelenti, hogy az új miniszter és egy rendkívül kis létszámú csapat, tehát az államtitkárok, államtitkár-helyettesek stb. új személyekként jelentek meg a minisztériumban, és a régi apparátussal kellett együttműködniük. A régi apparátus, a középvezetők, tehát osztályvezetők és mások, a régi bürokrácia nagy kapcsolatokkal rendelkező emberei az új minisztereket és az új vezetőket meglehetősen sokáig a kezükben tudták tartani, sőt, hát tulajdonképpen ez folyik a mai napig is, gondoljunk a Művelődési Minisztériumra vagy az Ipari Minisztériumra. Nagyon nehéz előre jutni, mert a régi bolsevista struktúra a maga beamterével együtt hihetetlen, hogy milyen erőt képvisel az országban. Nem beszélve azokról, akik pénzzé tették a pozícióikat és a legütőképesebb kapitalista vállalkozók. Ezért nagyon nehéz volt, azt hiszem, Kádár Bélának. Mintha a saját szervezetükön belül konspiráltak volna, nem tudtak elég hatékonyak lenni, mert nem állt mögöttük egy új szellemű pénzügyi osztály, egy új szellemű operatív szervezet. Ugyanakkor az Antall-kormány az a koncepciója – még ha nem is mondja ki –, hogy a minisztériumok arra valók, hogy önmagukat fölszámolják és megpróbáljanak létrehozni klasszikus értelemben vett minisztériumokat, amelyek nem operatív szervezetek. Ezért tehát lebontani akarták a puvoárjukat, miközben nagyobb puvoár-

ra lett volna szükségük ahhoz, hogy a régi rendszer embereivel szemben új akciókat kivitelezzenek, de erre nem képesek. Tehát volt egy ambivalencia ebben az egészben, ez az oka annak, hogy a minisztérium és a Hungexpo nem számolta fel egyik napról a másikra a kapcsolatát, hanem nagyon hosszú küzdelembe került, hogy a minisztérium megértse, hogy a Hungexpot bizonyos területekről ki kell szorítania, különben veszélyezteti az egész ügy sikerét.

Egyszer csak megértettük, hogy csak akkor tudjuk megmenteni magunkat és a kormányt a bukástól, hogy ha elvállaljuk a fővállalkozói szerepet. A fővállalkozás végül is, ilyen hosszú csatározás után, nem terjedt ki a vendéglátói üzemeltetésre, hanem megmaradt a pavilon megépítésének a területén, és így a vendéglő üzemeltetése bent maradt a Hungexpo érdekszférájában és hatalmában, mert a Hungexpoval még korábban kötöttek egy megállapodást, hogy ha Magyarország három millió dollárt fordít erre az épületre, akkor az üzemeltetés során fél év alatt a Hungexponak, azaz a vendéglő üzemeltetőjének három millió dollárt meg kell termelnie. Ez korábbi megállapodás volt, hála Istennek, nem került a mi érdekszféránkba. Ez egy felemás történet, egy értelmetlenül bonyolult történet, amelyben van valahol egy megnyert puvoár – ugye, a küzdelmek során egy bizonyos sávban megnyertünk jogokat, fővállalkozói jogot, tervezői jogot stb., és ezek mentén tudtuk megépíteni a pavilont, mert itt kizártuk az akadályoztatást. Abban a pillanatban, amikor az összetett rendszer kezdett el működni – tehát, például, a Hungexponak jogában lett odahozni egy kalocsai tojásfestő asszonyt, amit én marhaságnak tartok, mert az épület egész filozófiájától teljesen idegen, Kalocsán nincs is népművészet, szerintem –, akkor belépett egy másik világ. A Hungexponak joga lett semmibe venni azt, hogy én Hamvas Béla „Öt géniuszának”-ának megfelelően működő éttermet szerettem volna megcsináltatni az öt magyar táj alapízeivel, és ehelyett joga lett egy francia konyhával elegy libamájás image-t kiépíteni a vendéglőben, aminek se a magyarhoz, se a konyhához nincs köze. Joga lett arra, hogy az általunk megtervezett féltető alatt, ahol Magyarországról és a pavilonról szóló kiadványokat kellene árusítani, ott libamájkonzervet árusítanak a pavilonról általunk készített könyv mellett.

Siklósi József: Egy akkor még papíron sem létező épületre tett valaki egy megalapozatlan pénzügyi ígéretet, most már az se derül ki pontosan, hogy ki, hogy a három millió dollárt visszahozzák. Ma már egyre biztosabban látszik, hogy semmiféle reális alapja nem volt ennek az ígéretnek. Ugyanakkor már mindenki ragaszkodott ehhez az álomhoz, mint valósághoz, ezért kellett például a vendéglőnek a szabályokat meghaladó méretűnek lennie, sőt még ezt is keveselték, mert majd' a másfélszeresét szerették volna, hogy ezt a hasznót biztosíthassák. Ennek a következménye az is, hogy a vendéglő abnormális árrendszerrel üzemel. Másrészt össze-vissza hordták ki mindenféle holmit árusítani, aminek se a pavilon eszmei

tartalmához, sem a tényleges kereskedelmi érdekekhez tulajdonképpen semmiféle köze nincsen.

Makovecz Imre: Itt is kilóg a lóláb, hogy valamilyen alvilági bizniszről van szó, mert például remittenda-kategóriába tartozó könyveket vittek ki és adnak el. Ez azt jelenti, hogy neki eszméletlen hiéna-haszonban kell gondolkodnia.

Turi Attila: Ez az egész dolog a Hungexpoval akkor vált életveszélyessé, amikor világos lett számunkra, hogy a pavilont ezzel a hozzáállással nem lehet felépíteni. Mert úgy kezdődött, hogy január-február tájékán kötöttek egy szerződést az alapépítményre a Servicios-szal, ezzel a nem létező céggel. Sikivel kimentünk március végén művezetni és a legnagyobb megdöbbenésünkre az alaplemez alatti szerelőbeton sem volt még kész, és április 1-e volt a határidő. Kiderült, hogy a szerződés-kötés óta egyetlen magyar ember nem járt ott ellenőrizni a munkákat.

Gerle János: Ez a Hungexponak lett volna a kötelessége?

Makovecz Imre: A Hungexpo kötötte a szerződést a Servicios-szal.

Turi Attila: Ez egy héttel azelőtt volt, hogy a Makona megkapta a fővállalkozói jogot a minisztériumtól, tehát mi még úgy mentünk ki, hogy a Hungexpo munkatársai velünk együtt kint voltak, próbálták felelősségre vonni a spanyol céget, aki röhögött, és kész. Ennek eredményeképpen a spanyol cég még augusztusban is ott dolgozott.

Siklósi József: Ez két hónappal akadályozta az épület magyar részről történő folytatását, és nemcsak hogy augusztus folyamán sem vonultak le, a munkájuk minősége is elfogadhatatlan volt.

Makovecz Imre: A húsz centiméteres eltérések nem is tartoztak a nagyobbakhoz. El lehet képzelni, hogy egy épületnél, amelyet nagyméretű előregyártott szerkezetekből készítenek el, mit jelent egy húsz centiméteres eltérés. Amikor átvettük ezt a minősíthetetlen munkát – Magyarországon ilyen munka nincs, ezt nem fogadják el, kijavítják időben stb. –, az összes vaspapucsot – vagy legalábbis nagy részüket – az épület körvonala mentén föl kellett szedni, át kellett helyezni; újra fel kellett mérni az egész épületet, mintha újra kezdtünk volna dolgozni. Új székállásokat kellett csinálni mind vízszintes, mind függőleges értelemben. Noha emiatt a Hungexpot terheli a felelősség, velük ezeket a problémákat sem akkor, sem azóta megoldani nem lehetett, mert nem válaszolnak, hazudnak, még az ellenkezője sem igaz annak, amit mondanak. Ennél sokkal keményebben is fogalmazhatnék, csak semmi értelme. Tökéletesen megbízhatatlan partner.

Gerle János: A Hungexpo pozícióját végül is mindez nem rendítette meg ennek a történetnek a során? Tehát ma ugyanabban a helyzetben vannak, mint egy évvel ezelőtt?

Makovecz Imre: Voltaképpen igen. A Hungexpot mint céget az „agy” elhagyta már, tehát mindazok a tehetséges emberek, akik valaha régen ott voltak. Gondoljunk arra, hogy Gergely Pista volt a főmérnöke valaha, aki nagyon intelligens ember volt, aki az Iparművészeti Főiskola rektoraként ment nyugdíjba; vagy Varsányi Tamás, és még sok nevet

mondhatnék, akik nagyvonalú, érdekes gondolkodású üzletemberek voltak a Hungexponál és már réges-rég otthagyták. Akik ottmaradtak, tisztelet a kivételnek, mert meg kell, hogy mondjam, hogy igenis találkoztam olyan emberekkel a Hungexpon belül is, akikkel lehetett tárgyalni, ők azonban nem voltak pozicionált emberek, szóval, akik ott maradtak, mint vezetők, azoknak egy szavát nem volt szabad elhinnem soha. Csupán annyi változás történt, hogy Kovács elvtárs, a Hungexpo vezérigazgatója megszűnt kormánybiztos-helyettes lenni, nem kis mértékben a mi tevékenységünk miatt.

A lényeg az, hogy Éliás Ádám segítségével sikerült kiszorítani mind az IDEXET, mind pedig a Hungexpot a fővállalkozás területéről. A Makona pillanatnyilag azzal küzd, hogy a fővállalkozást ne minusszal zárja, hanem legalább nullszaldót érjen el, miközben az országban mindenki meg van győződve róla, hogy én magam milliárdos lettem, és a legképtelenebb történetek keringenek arról, hogy milyen óriási haszonnal zártuk az építkezést. Ennek ellenére azt kell, hogy mondjam: a dolog megérte, mindenféle szempontból. Megérte emberi szempontból, ha csak az én kedves növendékeimet említem itt, azokat, akiket elsőéves meg másodikéves korukban ismertem meg és a visegrádi táborok révén éveik kapcsolatban voltunk, és a Makona Lánchid utcai kis korszakának tulajdonképpen akkor új, ifjú csatlósaiként kerültek végleg a közelembbe. Ezek az emberek felnőtt módon, lassan ugyan, de megértették, hogy egy ilyen háború hogyan vihető végig egy nagyon toleráns, majdnem azt mondhatnám, hogy szeretet-teljes szférában. Ez a legdöntőbb tanulsága ennek a dolognak. Voltak, akik e tekintetben megbuktak, és voltak, akik pedig óriási haszonnal zárták, mármint szellemi-lelki haszonnal, ezt az egész ügyet. Valahogy azt mondhatnám, ahogy Gandalf mondta Frodónak, hogy „Felnőttél, félszerzet!” Felnőttek ezek az emberek ebben a történetben, és egy csomó olyasmit tanultak meg, amit egyébként nem tanulhattak volna meg, nem kerülhettek volna ebbe a helyzetbe. Egyrészt nemzetközi vállalkozási tapasztalatot szereztek, másrészt megismerték a dolog legfontosabb szintjén, mélyen, a múlt rendszer struktúráját, hogyan jelenik meg személyesen, gonoszságokkal, hazugságokkal, félreérthetőségekkel és alantasságával egyetemben. Ezek nagyon fontos tanulságok.

Visszakanyarodva az eredeti fonalhoz: a Makona fővállalkozóként felvállalta ezt a munkát, megszervezte Deák Lászlóval és az általa hozott emberekkel a fővállalkozás struktúráját.

Gerle János: Hogy nézett ki ez a struktúra?

Makovecz Imre: Eredetileg nem is a sevillai pavilonra szerveződött. Egy kivitelező vállalkozás szervezésén gondoltunk, mert egy Rodgers nevű amerikai építész-beruházó megkeresett engem azzal, hogy szeretnének együttműködni velünk itt Magyarországon, és szívesen létrehoznának egy amerikai-magyar kivitelező vállalatot. Mi ennek a cégnek a belső struktúráját találtuk ki, aminek az volt a lényege, hogy a kivitelező vállalat központjában legyen egy menedzser-szerű építész, aki a

kivitelezési tevékenység csomópontján a tervezés és kivitelezés összehangolását végzi. Ez kívül szokott történni, tehát nem kerül bele a kivitelező vállalat konstrukciójába, hanem van egy előkészítő osztály, az előkészítő osztály felveszi a kapcsolatot a tervezővel, ő hozza össze a tervezést a kivitelező cég képességeivel és kívánságaival, tehát a kompromisszumot a konstrukción kívül köti meg. Ez nyugaton és keleten is így zajlik. Mi úgy képzeltük, hogy ezt a bizonyos tervező és kivitelező közötti kapcsolatot a cég középpontjába kell helyezni, magát a kivitelező céget úgy kell létrehozni, hogy a tervező számára eleve konfliktusmentes kapcsolatot jelentsen, magának a kivitelező cégnek a képességeit kell igazítani a tervező elvárásához. Ha tehát a szerves építészetet akarja szolgálni ez a kivitelező vállalat, akkor az ennek megfelelő premisszákkal kell dolgoznia, vagyis jelentős kőműves társaságot kell fenntartania, nagyon magas színvonalú zsaluzó ácsokat, igazi ácsokat kell foglalkoztatnia. Tehát olyan ún. hagyományos struktúrát kell létrehozni, amelyben azonban a belső vadonatúj információs rendszer biztosítja a versenyképes hatékonyságot, és ez az, ami nem hagyományos benne. Na most ennek a struktúrának volt a kulcsfigurája elképzeléseink szerint Deák László, akinek jelentős tervezői és kivitelezői gyakorlata is van. Ennek a társaságnak lett volna tagja főépítészvezetői minőségben Deák barátja, Zsigmond István, és így tovább. Úgy gondoltuk, hogy ezt a jövőbeni amerikai-magyar konstrukciót mintegy kipróbáljuk Sevillában.

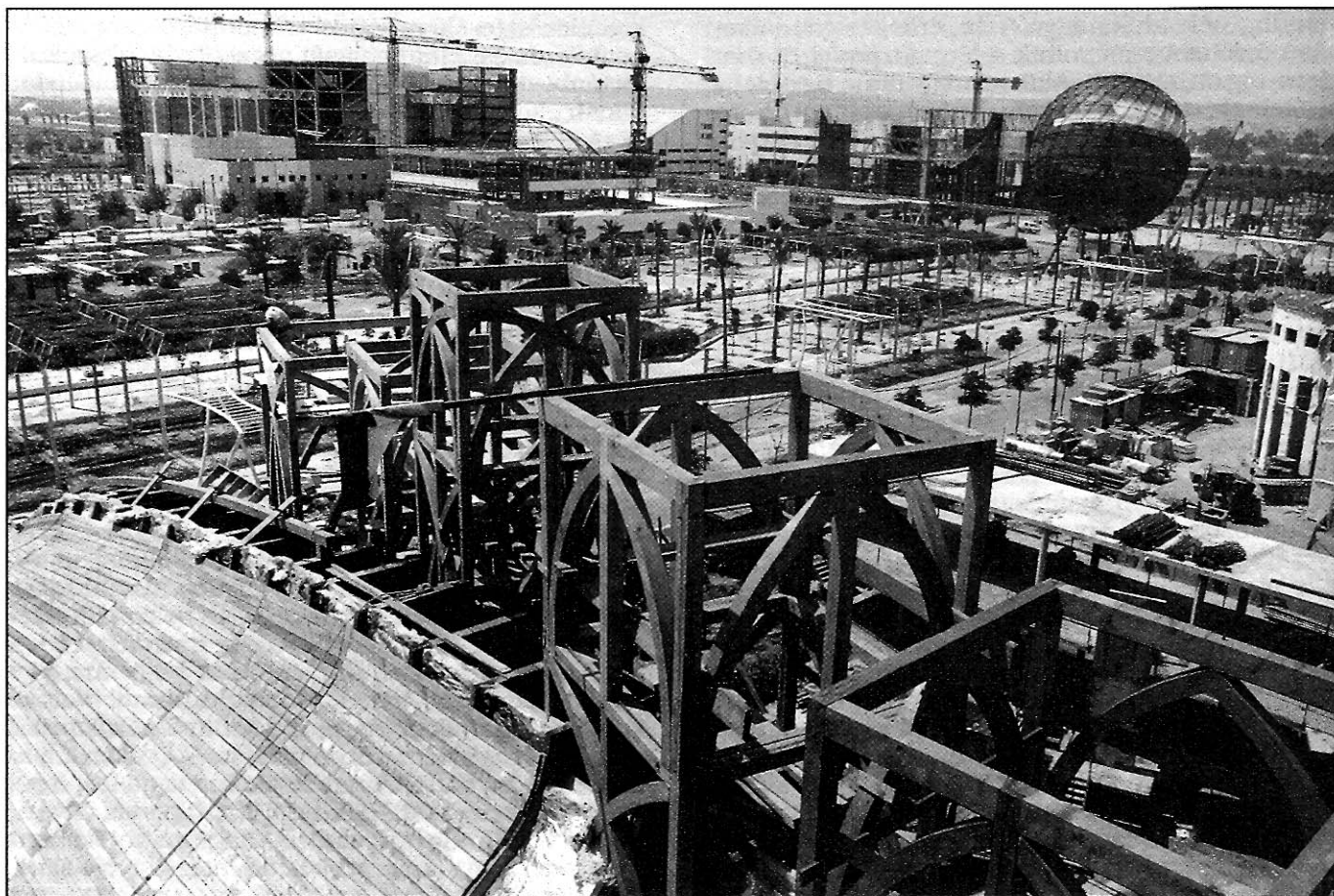
Gerle János: Ez a Rodgers féle közös cég már itt valamilyen szerephez juthatott volna?

Makovecz Imre: Nem, magánál a pavilonnál nem, de a mi embereink már begyakorolhatták volna, hogy a közös konstrukcióban majd hogyan tevékenykedjenek.

Siklósi József: Kísérlet lett volna, mert magát a kivitelezést itt is a Makona irányította, a munkát pedig állvállalkozók végezték.

Makovecz Imre: Ez az egész elképzelés, azt kell, hogy mondjam, működött. Az építőmesteri és szakipari munkák legjelentősebb alvállalkozója a Surján Rt. lett, őket én hoztam be a minisztérium látókörébe. A szigetvári vigadót ők építették, és ott néhány kitűnő kollégával jó kapcsolatunk alakult ki. A korábban a Hungexpo által meghirdetett versenytárgyalásokra a nagy állami cégeket hívták meg és az én javaslatomra – és így a minisztérium nyomására – a Surjánt. Ebben a hosszú háborúban természetesen az ajánlatok világa alakult ki, mert a Hungexpo, mint korábban említettem, nem is várt komoly ajánlatokat, mert neki már talonban volt további két, egy olasz és egy spanyol alvállalkozója, akikkel – a Serviciost is beleértve – egy konzorciumot akart létrehozni és el akarta kerülni, hogy magyar kivitelezők ebben egyáltalán részt vegyenek. Ezt utóbb tudtuk meg, természetesen, mert rejtjelezett technikájuk előttünk nem nyílt meg.

Siklósi József: Tulajdonképpen eljátszottak egy versenytárgyalási folyamatot, amelyről kiderült, hogy csak a látszat kedvéért történt. Eleve olyan nagy állami kivitelező cégeket kértek föl, akikről

Lomnici

tudható volt, hogy elfogadhatatlan lesz az ajánlatuk. Eközben ők a talonban tartották a konzorciumi lehetőséget, amivel előléptek volna, mint az egész ügy megmentői a versenytárgyalás kudarc után. Az, hogy ezt az épületet magyar cégek, illetve magyar munkások építsék, az a terv koncepciójához ugyanúgy hozzátartozott, mint hogy a háznak hét tornya van. Az tehát előre kitalált és nélkülözhetetlen része volt a háznak, hogy azt magyar emberek építsék meg.

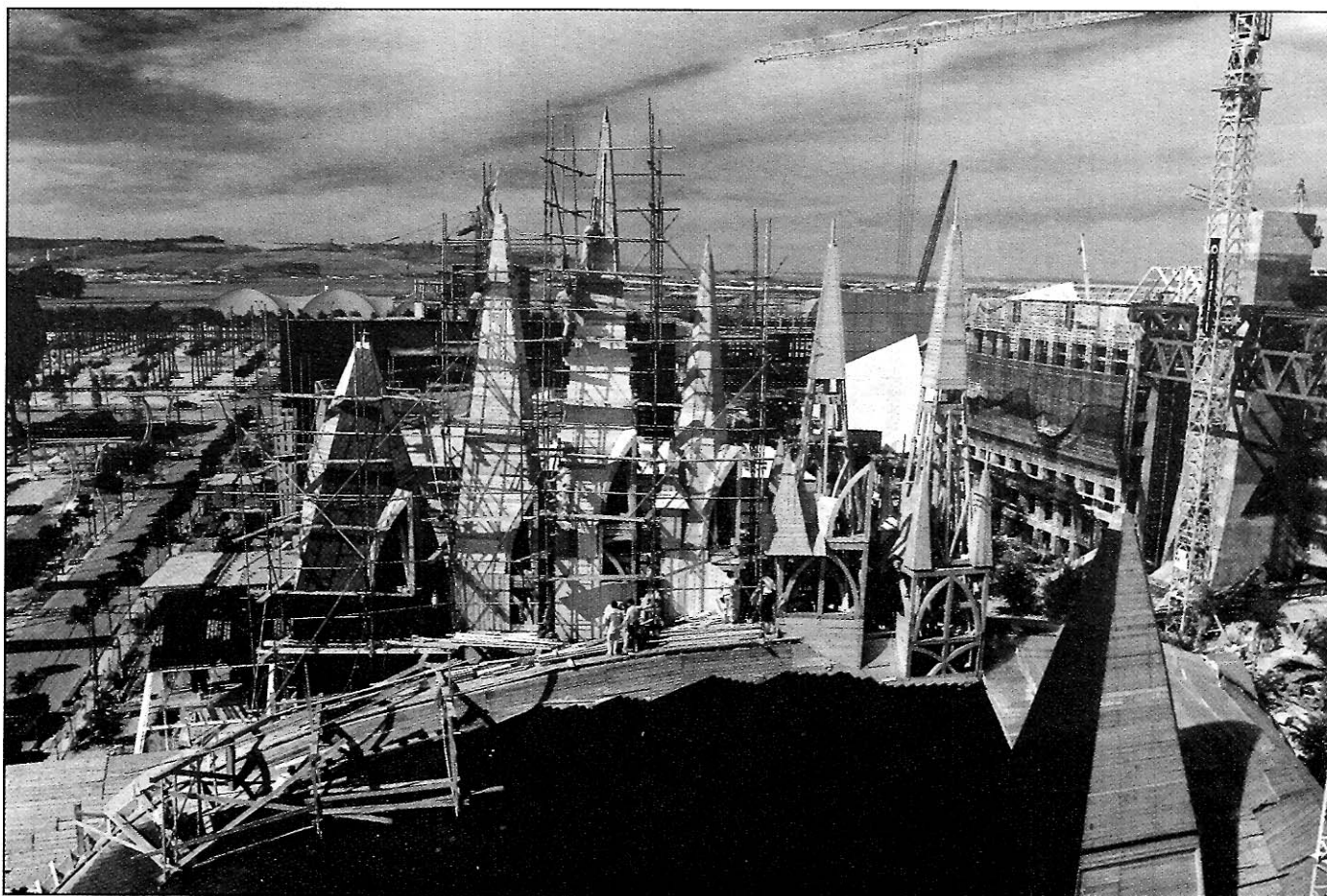
Gerle János: Kik voltak a további vállalkozók a Surjánon kívül?

Makovecz Imre: Az a lényeg, hogy a fővállalkozó a Makona, mint egyszemélyes kft., azaz én voltam egy személyben. Erre egyenesen a minisztertől kaptam megbízást. A Makona a fővállalkozás konstrukcióját úgy hozta létre, hogy menedzserként felvette közvetlenül Makona-állományba, egyszerű munkaszerződéssel Éliás Ádámot, aki a saját cégét, a Tetőszférát bekapcsolta a munkába, hogy az információs rendszert és magát a struktúrát működtesse. A Tetőszféra vette fel ezután állományba Deák Lászlót és a műszaki ellenőroket stb. A Makona pedig alvállalkozóként felvette a Triskell kft-t, azt a három építész, Siklósi Józsefet, Turi Attilát, Csernyus Lőrincet, akik feldolgozták az épület terveit és a kivitelezés során folyamatos helyszíni tervezői művezetést végeztek. Ez több oknál fogva volt fontos. Egyrészt azért, mert rendkívül rövid idő állt rendelkezésre a kiviteli terv elkészítésére, és ilyenkor természetesen maradnak a tervdokumentációban olyan problémák, amelye-

ket helyszíni művezetéssel lehet megoldani. Nem hibák korrigálásáról van szó, hanem – legalábbis a mi tervezési módszereink szerint – befejezetlennek tekinthető részletkérdések helyszíni megoldásáról. Másrészt nagyon fontos volt az, hogy az építőmesteri munkákat végző kivitelező cég és a tervező között állandó, természetes, emberi kapcsolat legyen. Ezt nagyon fontosnak tartom. Miránk minden beruházásnál jellemző a gyakori, aktív, kemény művezetés, amelyet szerződéssel kell jogi szintre emelni. Ebbe a fővállalkozásba vontuk be kivitelező alvállalkozóként a Surján Rt-t, ők termelőszövetkezetből váltak részvénytársasággá. Több munka igényelt még további alvállalkozókat, ilyen volt a harangok öntése, az ajtók elkészítése, az ajtók automatikája, az épület teljes belső szcenikai, világítási-hangosítási rendszerének megépítése. Összesen talán 14 alvállalkozó, talán még több is, vett részt ebben a munkában. Sajnos, nem tudtuk kikerülni, noha a feladat megoldható lett volna magyar cégekkel is, a helyszíni érdekérvényesítés nagyon szigorú és csomós világa miatt, hogy bevonjunk egy spanyol gépészeti kivitelező vállalatot, az Isolux-ot, mely az épület teljes szellőztetési rendszerét, csatornáját, elektromos alaphálózatát építette ki Kovács Attila és társainak terve alapján.

Gerle János: Ki készítette az íves tartókat?

Makovecz Imre: Ezt a munkát a Surján adta ki alvállalkozásba az agárdi Agrokomplexnek. A tartókat aztán a Surján emberei, és részben a Tetőszféra által bevont, részben pedig a Surján

Geleta

alvállalkozóiként dolgozó csikszeredai és gyergyói ácsok állították össze.

Gerle János: Hogy dolgoztak együtt ezek a különféle helyekről odakerült ácsok ezen a nagy precizitást és gyors tempót igénylő munkán?

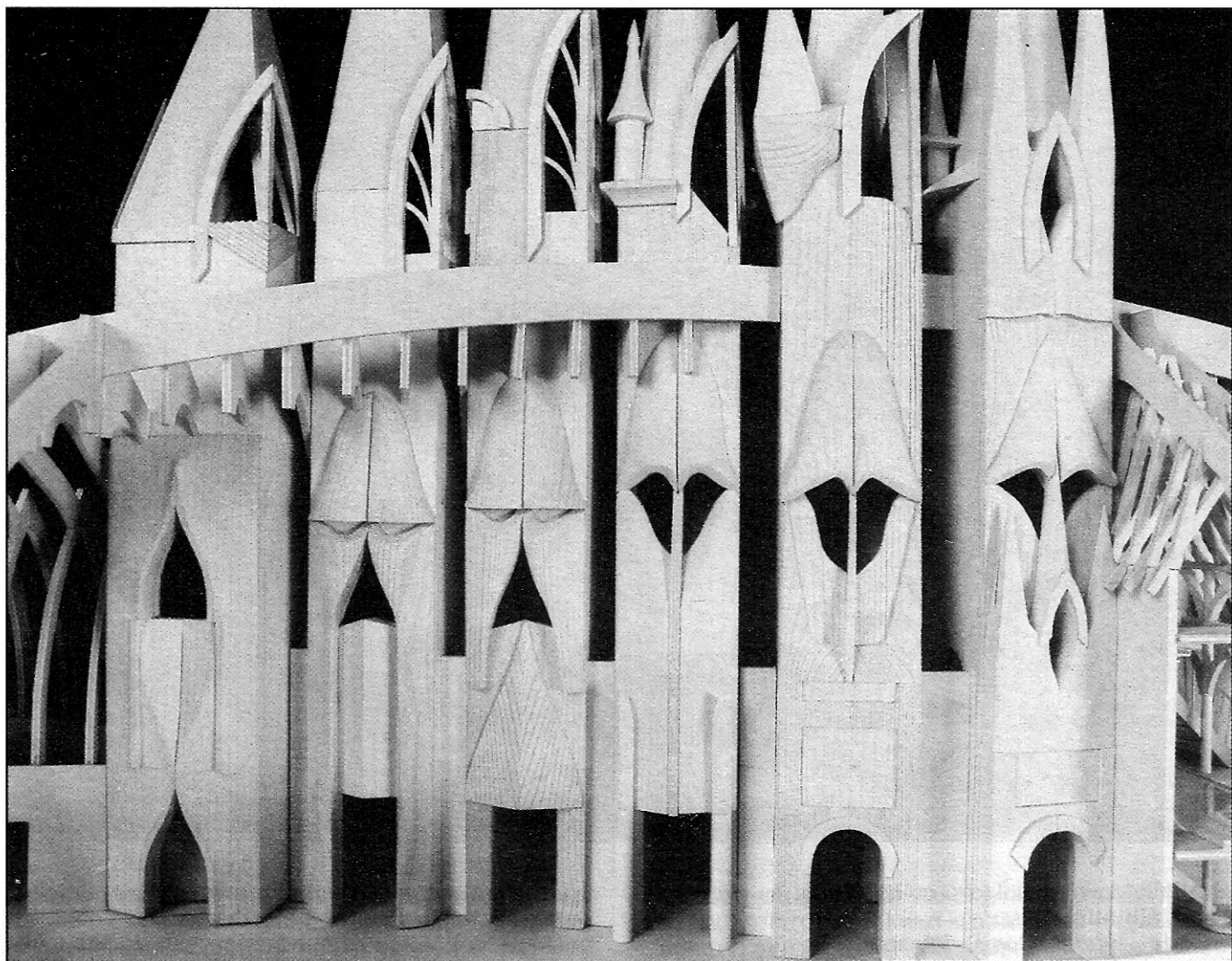
Siklósi József: A Surjánnak eredendően nagyon kevés ácsa volt, igazán jól képzett csak egy. A segítői már végeztek ácsmunkát, de látszott, hogy ez a legkritikusabb része az építésnek. Ezek után a Surján felvett egy 8 fős kaposvári ács csapatot, harmadiknak jöttek a Szász István-féle székely ácsok. Mikor ezek beálltak dolgozni, az első három-négy nap volt egy kis bizalmatlanság vagy versenyszerűség az egészben, de utána a legnagyobb barátsággal dolgoztak együtt. A magyarországi ácsok, ugye, láncfűrészsel meg különböző nyugati masinákkal dolgoztak, a székely ácsok pedig kizárólag szekerével és baltával, meg vonókéssel, vagyis csak kézzel. Teljesen ismeretlen újdonság volt a számukra néhány olyan szerszám, amit a magyar ácsok használtak, de tökéletesen tudtak együttműködni, és decemberben, amikor a székeleyk eljöttek egy héttel a többiek előtt vízumproblémák miatt, a legeslegnagyobb barátsággal, fájó szívvel váltak el egymástól.

Turi Attila: A székelyek között is kialakult egy munkamegosztás, mert ők is különböző helyekről jöttek, és ki kellett derülnön, hogy ki az, aki nagyon jó állványozó, akkor ez semmi mást nem csinált, csak ezeket az eszelős állványzatokat építette; hogy ki bírja a magasságot, aki egy szál gerendán járkált, cipelt, fűrészelt. Volt közöttük egy kiváló

fafaragó, aki egyedül csinálta meg a két székelykaput, azok teljes díszítését. A többiek közül volt, aki palázott, volt, aki a kaposvári ács csapatához került.

Gerle János: A spanyol gépészeti alvállalkozó teljesen elfogadta az itthon készült terveket?

Makovecz Imre: Nem, hanem – meggyőződésem természetesen, hogy üzleti fogásként – azt mondták, hogy az általunk elkészített tervek nem felelnek meg a spanyol szabványoknak és ezért a terveket át kell dolgozniuk. Ez lehet, hogy egy bizonyos százalékban igaz volt, de nagy részében biztos nem, mert a mi gépészeink annak idején folytattak hatósági és egyéb egyeztetéseket, és utánanéztek annak, hogy milyenek a spanyol szabványok, azonban ott az üzlet így megy. Tehát azt mondták, hogy ők ezt a munkát elvállalják, de a tervek használhatatlanok. Ezt – mint utóbb ki is derült – azért találták ki, mert így ellenőrizhetlenné vált a teljesítményük, ellenőrizhetlenné vált, hogy hol tartanak a munkában, és a mi műszaki ellenőreinket olyan helyzetbe hozták, hogy azok ne tudják korrekten kiszámolni, hogy mennyi pénz jár nekik. Nálunk ez a technika ilyen magas szinten nem ismeretes, csak a szélhámós kivitelezők közt, ahol, ugye, ugyanezt eljátszák: azt mondják, hogy a tervező által adott költségvetés használhatatlan, majd ők adnak rá egy költségvetést, de ezt a költségvetést sose készítik el, elvégzik és leszámolazzák azokat a munkákat, amelyek nagy haszonnal járnak, és utána összevesznek a megrendelővel és lelépnek, amikor a nagy munkaráfordítást igénylő munkarészek következnek. Ez az Isolux is

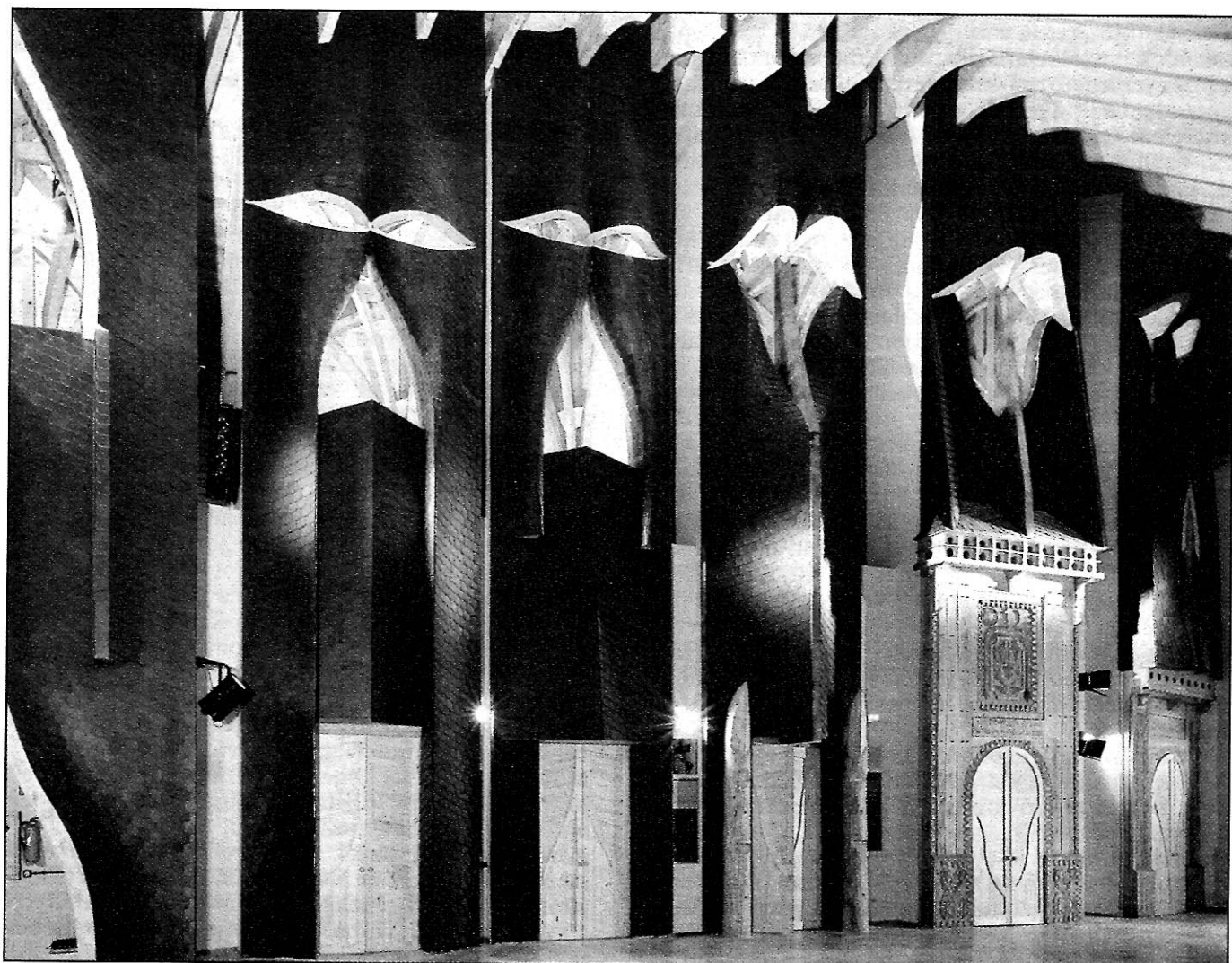
Danka

ugyanígy játszott egyrészt az elszámolható pénzzel, másrészt az érvényesíthető határidővel. A végén igazolódott, hogy velük szemben a Makona fővállalkozói funkcionáriusai erőtlenekek voltak – hogy miért, miért nem, ezt most nem kutatom – mindenestre több, mint három hónapos késéssel úgy fejezte be az Isolux az épületgépészeti és egyéb idetartozó munkáit, hogy nem volt hajlandó műszakilag átadni az elvégzett munkáját, csak azzal a feltétellel, ha a Makona az általa követelt teljes pénzösszeget kifizeti. Ez a zsarolás azóta már egy kicsikét elcsendesedett, bár még a mai napig sem fizettük ki neki az utolsó számláját, mert én ragaszkodtam ahhoz, hogy először egy műszaki átadást kell produkálnia, és majd a hibajegyzék összeállítása és a hiányok megállapítása után kerül sor a végszámla kifizetésére. Meg kell hogy mondjam, hogy a saját embereimet elég keményen kellett arra szorítanom, hogy ezt a módszert érvényesítsék, hajlamosak lettek volna egy alkura, mert az Isolux elment egészen odáig, hogy már működött a pavilon és már megnyílt a kiállítás, amikor egy közjegyzői papírral megjelent az Isolux képviselője a helyszínen, hogy bezáratja az épületet. Telefonon felhívtak Sevillából, és én közöltem, hogy azért van a fegyveres őrség, hogy eltávolítsák

ezt az embert. Ez be is következett, talán akkor megértette az Isolux, hogy ezt a technikáját nem folytathatja tovább. Most már a jogászokkal valószínűleg kiegyensúlyozott körülmények között fog tárgyalni. Nekünk természetesen ki kell fizetnünk, ami jár, de a zsarolós technikát nem vehetjük tudomásul.

Siklósi József: Az Isolux az elején kijelentette, hogy a tervek tökéletesen használhatatlanok, végül kiderült, hogy semmit nem változtatott a tervekben, csak egyszerűsített itt-ott, tehát nem készültek új tervek. Csak a pozícióba kerüléséhez használta fel az ürügyet, hogy a tervek nem felelnek meg a spanyol szabványoknak.

Makovecz Imre: Na most, amit eddig meséltünk, abból érzékelhető, hogy – primitív és giccses hasonlattal élve – viharos tengeren és sziklák között hajóztunk, ami nem volt könnyű számunkra, szárazföldi patkányok számára. Ennek ellenére a nagy magyar Alföldről érkező a tengerre, igen ügyesen kievickéltünk a bajból, és minden bajunk, problémánk, belső árulásaink és anyagi gondjaink ellenére elsőként adtuk át a pavilont az összes közül. A magyar pavilon már tökéletesen üzemképes volt, amikor mások – például az osztrákok – még javában dolgoztak. Még azt is mondhatom,

Geleta

hogy az andaluz maffiával szembeni technikánk sem volt rossz, és ebben még Deák is jeleskedett. Tehát ez a kezdő, volt szocialista országbeli társaság, mely szűz lányként ment el egy bordélyházba, remekül megoldotta a problémát, anélkül, hogy egy hadseregnek le kellett volna feküdnie. És ez jó érzés. Ugyanakkor nem lehet elrejtteni azt, hogy a Makona főállalkozói díjából valószínűleg egy fillér nem maradt. De azt jelenthetjük, hogy egy fillérrel sem használtunk el több pénzt, mint amennyit a magyar állam erre adott, szemben a többi pavilonnal, ahol 40-70, sőt 200%-os túllépések vannak, például az osztrák pavilonnál is, amelynek az ára egy négyzetméterre vetítve eleve hatszor több a magyar pavilonénál. Erről, sajnos, sok hamis információ jelent meg a sajtóban.

Siklósi József: Ebben az is lényeges, hogy a magyar pavilon az eredeti terveknek és programnak megfelelően készült el, mert például a cseh pavilon tervét megváltoztatták, a francia pavilonból is kihagyták anyagi okok miatt a mozit. A határidő tartása miatt is sok eredeti gondolat esett áldozatul kényszerű kompromisszumoknak.

Gerle János: Pontosan mibe került ez a pavilon?

Siklósi József: Az egész pavilon mindenestől, tehát a ház maga, a teljes működtetése, a konyha-

technológia, zenéstől-filmestől, beleértve a házról készített könyvet és videofilmet – 600 millió forint volt. Ebből az épület maga volt 320 millió. Ennyi volt az előirányzata is és ennyiből is valósult meg.

Makovecz Imre: Ennyit hagyott jóvá a kormány, és ezt minden rémhír ellenére egy fillérrel sem léptük túl.

Gerle János: A 320 millióban benne van a vállalkozói díj, a tervezői költség is?

Makovecz Imre: Az a 600 millióban van benne.

Siklósi József: Fontos hangsúlyozni, hogy a 320 millió az épület kinti megvalósulását jelenti, mert itt mindenki olyan mélyvízbe ugrott bele, aminek a mélységéről fogalma sem volt. Az idő rövidege miatt lehetetlen volt még megsaccolnunk is a különbséget, ami a ház itthoni felépítése – amiről voltak pontos ismereteink – és a kinti felépítés között volt.

Makovecz Imre: Azon kívül egy év leforgása alatt Magyarországon kb. 30%-os áremelkedés volt.

Siklósi József: És ugyanez részben megvolt kint is.

Makovecz Imre: Főleg ott, a kiállítás területén, ahol egy év alatt mindennek az ára hallatlanul felment, azért természetesen, hogy a nemzetközi turizmus árszintjét elérjék. Valamint ilyenkor

óriási konjunktúra van, és a zsarolhatósági állapotok tömkelege keletkezik, és a kivitelezők nagyon keményen együttműködve addig emelik az áraikat, ameddig csak akarják, mert lehetőségük van más kivitelezőket kizárni. Tudniillik a kivitelezői maffiával párhuzamosan létezik a szakszervezeti maffia is, ami, mondjuk, azon örködik, hogy a magyarok ne burkolhassanak a saját pavilonjukban és érezzék magukra nézve kötelezőnek az ottani burkoló szakszervezet előírásait, melyek szerint nem túrnek meg idegent. Amikor megjelentek nálunk az ottani burkoló-szakszervezet emberei és közölték, hogy maguk egyetlen márványlapot nem rakhatnak le, mert erre Sevillában csak mi vagyunk jogosultak, kétségbeesve rohantunk a világkiállítás rendezőihez, hogy hát ezt most mennyire kell komolyan venni, mert közölték, hogy másnap megjelennek itt és összeverik, aki elkezd burkolni. Szóval elmentek az embereink a kiállítás rendezőihez, ott pedig az volt a válasz, hogy ezt abszolút komolyan kell venni. Kértük, hogy akkor védjenek meg bennünket. Azt mondták: mi nem tudjuk megvédeni magukat. Hát akkor mit tegyünk? Azt mondták: erősítsék meg a fegyveres őrseget az épületben. Ezek után kénytelenek voltunk nagyon komoly pénzt kifizetni azért, hogy megerősített védelem mellett folytathassuk a munkát.

Siklósi József: A márvány csiszolását viszont oda kellett adnunk egy spanyol alvállalkozónak, mert meg kellett találnunk azt a kompromisszumot a fegyveres őrség megerősítésén túl, hogy némi munka átadása fejében hagyják a munkásokat dolgozni. És ez nem volt egyszeri eset. Amikor a tölgyfát kihozták és nekiálltak összerakni, másnap volt éppen egy sztrájk. Azért volt a sztrájk, mert két pavilonban nem fizettek már 2 hónapja bért az embereknek, és a szakszervezetek összeálltak és az egész expora vonatkozó sztrájkot hirdettek, amit mi nem vettünk elég komolyan, mondván, hogy hát nem spanyolok vagyunk stb. A sztrájk 8-tól 10-ig tartott, és az asztalosok fél kilenc körül még javában rakták össze a tölgyfát, amikor egyszerűen csak azon vették észre magukat, hogy negyven ember körbefogja őket gyűrűben, és azonnal le kellett hogy álljanak a munkával. Az építésvezető jelentette a sztrájk vezetőinek, hogy természetesen a magyarok sem dolgoznak 10 óráig, mert nyilvánvaló volt, hogy meg fogják verni a magyar munkásokat, ha nem tartják be a helyi spanyol szakszervezet sztrájkfelhívását. Szóval ezek nem voltak előre sejtető körülmények.

Makovecz Imre: A 320 millió tehát nem 320 millió volt, mert hogy ha csak ezt a néhány példát vesszük sorra, amiről eddig beszéltünk, kiderül, hogy nagyon kemény többletkiadások jelentkeztek, amiket a Makona mint fővállalkozó nem érvényesített a minisztériummal szemben, sem azért, mert a minisztérium erre utaló magatartása sejteni engedte, hogy úgysem fizetik ki, mert azt mondják, hogy ez a Makona kockázata, vigye el a balhét, ahogy tudja; valamint azért sem, mert egy sajátos történet fűződik ehhez. Mi tavasszal elkezdjük az építést, de a fővállalkozói szerződést csak annak az évnek az októberében tudtuk megkötöni, a miniszté-

rium azt addig nem írta alá. Tehát mi előre menekülve végeztük a munkánkat, anélkül, hogy érvényes szerződésünk lett volna, és mire októberben a minisztérium hajlandó volt végre megkötöni a fővállalkozói szerződést, addigra az épület gyakorlatilag készen volt, mert 1991. december 31-ig mindenestől be kellett fejezni.

Siklósi József: December 31-re vállaltuk, de december 13-án az épület már készen volt.

Makovecz Imre: Szóval a minisztérium mivelünk csak utólag volt hajlandó megkötöni a szerződést, amelyben olyan tételek is voltak, amiket nem állt módunkban megváltoztatni a minisztérium ellenében. Például a Makonának letétbe kellett helyeznie egy jelentős összeget, amely garanciális biztosítéka annak, hogy fél évig ez az épület hibátlanul működik. Tehát olyan megállapodásokra kényszerültünk, amelyeket valószínűleg nem kötöttünk volna meg, ha van elegendő idő, és ráértünk volna egy komolyan előkészített fővállalkozói szerződés aláírása után kezdeni az építkezést. Minket hajtott az ambíció, hogy Magyarországot kell képviselnünk minden körülmények között, és nem voltak pénzügyi koncepcióink. Azt gondoltuk, hogy valamennyi pénzt kapnunk kell azért, hogy tulajdonképpen elvittük a jogi, szellemi és gazdasági balhétját ennek az egésznek, magunkra vállaltuk a teljes felelősséget, de az anyagi hozadékkal nem törődünk eléggé, aminek most itt van a börtje, mert a Makona végül is teljes apparátusával egy éven keresztül valami olyasmit csinált végig, aminek valószínűleg nem lesz bevétele. Ha én nem foglalkozom közben azzal is, hogy egyéb munkákat szerezzek, nemcsak magamnak, hanem a Triskellnek és a többi tervezőnek, akkor ma a Makona egy tönkrement cég volna. Tehát meglehetősen nehéz volt ezt végig egyensúlyozni és sokfelé figyelni, miközben perbe kerültünk Eliás Ádámékkal, és a Hungexpoval egy nagyon kemény háborút kellett vívni. Tudniillik az épület átadás-átvételi eljárása sem volt egyszerű, holott nekünk ez már súlyosan egzisztenciális probléma volt, hogy mikor és hogyan átadni az épületet. Eredetileg a Hungexpotnak mint üzemeltetőnek kellett volna átvennie, de tudtuk, hogy sosem fogja átvenni az előzmények miatt, éppen erre utazik. Ezért el kellett tudnunk intézni azt – és hogy ez sikerült, az a minisztérium javára szól –, hogy a minisztérium maga vegye át tőlünk, és a minisztérium már utasíthatja az átvételre a Hungexpot. Nem akarok senkit szórakoztatni azzal, hogy ez milyen bonyolult és milyen hosszadalmas játék volt. A bonyolultságát az okozta, hogy a minisztérium a Hungexpoval való viszonyát nem tudta a megfelelő aláfölé rendeltségi viszonyba rendezni, hanem a Hungexpot azonos fajsúlyú partnerként kezelte. Ennek nagyon súlyos következményei lettek. Ahhoz, hogy a minisztérium önmagát és a Makonát is képes legyen egy számvevőszéki vizsgálat során alkalmasint megvédeni, egy saját műszaki ellenőri apparátust kellett kiépítenie, amelyik Kerberosként ügyelt a pénzre és ellenőrizte a mi munkánkat is. Erre a munkára három embert vettek fel, Pongrácz Pált, Emödy Attilát és Hajnal Gézát. Na most, közölük, meg kell mondjam, meglepetésünk-

re Pongrácz Pál korrekt, kitűnő és realista, racionális és tisztességes partnerként zárta a történetet; a másik két úrról nem tudok, meg nem is akarok mondani semmit.

Siklósi József: A Hungexpo az egész tulajdonképpen közös munkálkodásunk során – mert akárhogyan is ellenfelek voltunk, a pavilont ők üzemeltetik – az átadás-átvételre mozgósított komoly energiát. Akkor is csak arra, hogy ne vegye át az épületet és ezért megtett mindent, de a minisztérium diktátum-szerűen átvette tőlünk és átadta nekik – és ezt Pongrácz Pálnak köszönhetjük. A Hungexpo az első napon, amikor már neki kellett volna üzemeltetnie, teljes szervezőképtelenségről tett tanubizonyságot, mert napokig állt egy kamionja, amit nem tudott behozni az expo területére. Ezzel kapcsolatban visszautalok arra, hogy mennyire bekötött szemmel ugrottunk mi bele ebbe az egészbe. A Hungexpo a tervezés kiadásakor már két éve foglalkozott a sevillai világkiállítás előkészítésével. Ezek után, amikor mi elkezdtük az épületet építeni, '91 tavaszán, kiderült, hogy mindent a nulláról kell kezdenünk, mert a Hungexpo azt sem tudja megmondani, hogy hogy lehet bejutni a vásár területére. Mi azt hittük akkor, hogy csak nekünk nem akarja megmondani, de most kiderült, mivel az üzemeltetés kezdetén nem tudta a saját embereit behozni, hogy egyszerűen nem tudta. Tehát a kétéves, állítólagos előkészítő munkája az semmi sem volt, és végül mi segítünk abban, hogy a saját munkáját meg tudja kezdeni. Merem állítani, hogy enélkül nyitni sem tudtak volna április 20-án.

Gerle János: *A revizorok azt nem firtatták, hogy mit csinált a Hungexpo azzal a pénzzel, amit a kétéves előkészítésre felvett?*

Makovecz Imre: Erről semmilyen információnk sincs.

Gerle János: *A beszélgetés elején mondtad, hogy Kádár Béla örömben megölelt, mikor elfogadta a megbízást, és utaltál arra, hogy még egy ölelésről beszélni akarsz.*

Makovecz Imre: Igen. Talán az idáig elmondott, meglehetősen össze-vissza és zaklatott szövegből azért kiderül, hogy a mi számunkra ez a munka nem volt könnyű feladat. Mégis elkészült. Azt nem nagyon lehet elmondani, hogy mind szellemileg, mind érzelmileg mit jelent az ember számára, amikor egy látszólag archaikus épület, amelynek belső működése a legmagasabb szintű technikát igényli, működni kezd és az elképzeléseknek megfelelően elevenedik meg. Gondoljunk arra, hogy egy drámai folyamat zajlik le az épületben, amelyet részben involvál, részben követ egy számítógépes rendszer, amelyben a fény, a zene, az ajtók működése, a film tizedmásodpercnyi pontossággal kell, hogy illeszkedjen, és mindennek műszakilag pontosan működni kell, tehát a harangoknak a megfelelő tizedmásodpercben meg kell szólalniuk, a harangoknak részben lengeniük kell, részben ütésre kell zengeniük; mindezt a megfelelő mechanizmus működteti, pontosan kell tudniuk kapcsolódni a zenébe. Tehát ez az egész rendszer úgy működik, mint egy élőlény, és minden látvány, forma, térélmény, mindazok a benyomások, ame-

lyek a látogatókat érik – gondolok az üvegfüdémre, a gyökerével együtt látható fára, a megnyíló és bezáródó ajtókra, – egységesen hordozzák a szellemi tartalmat, és közben ki kell elégíteni a biztonsági előírásokat is. Ez nem olyan egyszerű a magunkfajta nyugat-ázsiaiaknak. És amikor elkövetkezik az a nap, amikor az ember a saját maga választotta kormánya miniszterének átadja ezt az épületet, és beáll ez a nem-tudom-hány ember ebbe a folyamatba, és elkezd működni a mechanizmus, végigmennék a befalazott Magyarországon, ahol megszólalnak a hangok, ahol a fejek fölött megszólalnak a harangok, amikor egy lépcsőn megérkeznek az üvegfüdémre és az emberek átélik a létbizonytalanságot, és ugyanakkor a fény tombol a fa körül fönt a mennyezeten és lent az üvegfüdém alatt, és a fejjel lefelé állított kupola egyszerre látható a fejjel lefelé folytatódó ősi, magyar tornyok architektúráján át, maga a mennyezet fejjel lefelé ugyanúgy látható; érzik és egyszerre átélik azt, amit szerettünk volna mondani; és amikor erről a térről meglehetősen felzaklatott idegállapotban csodálkozva és nyugtalanul átvonulnak az emberek az épület keleti frontjára, ahol egy filmet látnak, ami az elmúlt, mondjuk, 90 év Magyarországról szól montázs-szerű képekben, megrendítő módon; amikor ennek vége van és a fény végigfut a tornyok keleti frontján, ahol hatalmas maszkokat látnak a nézők, amelyek majdnem meglevenednek a rajtuk végigfutó fényektől, akkor az út végén a kezembe adnak egy párnát egy kulccsal, egy fából készített kulccsal, és ott állok ugyanaz előtt az ember előtt, aki annak idején az Építész Szövetség erkölcsi vizsgálati közepette átadta nekem ezt a munkát, és örömben megölelt, és itt van az a pillanat, amikor azt mondhatom, hogy a dolgot elvégeztük, és a miniszter sír, mert ez azért nem volt olyan, hogy mondjam... nem hagyta az embereket közömbösen ez a folyamat... és akkor azt mondtam neki, hogy most engedje meg, miniszter úr, hogy azt az ölelést, amit a kezdet-kezdetén nekem adott, azt most visszaadhassam. Ez nagy dolog volt az én számomra, és azt hiszem, hogy az alatt a rövid idő alatt, amíg még élek itten, ezt nem felejttem el. És ez akkor is megérte, ha egy fillért sem keresünk rajta. Megérte az, hogy amikor a családomat elvittem, a két fiamat és a lányomat, és láttam őket, akik már ötszázszor hallották tőlem a hülye történeteket odahaza, hogy probléma van, meg a hajnali telefonok... szóval az egész egy zaklatott, szörnyű év volt, azt hittem, belepusztulok. És látták ők is, a családom, hogy érdemes volt. Hogy ez nem egy apró játék volt. A barátaim, Tésztáék is, tudom, így zárták ezt a történetet. Ez sokkal fontosabb, mint a pénz, meg a csalások, meg az árulások, hogy ki mennyi pénzt keresett. Az a történet, amiért élni érdemes, az nem abban a szférában játszódik, ahol a Hungexpo működik, meg a Tetőszféra, ők csak pénzről beszélnek, csak pénzre gondolnak, meg hatalomra, csak abban tudnak egzisztálni.

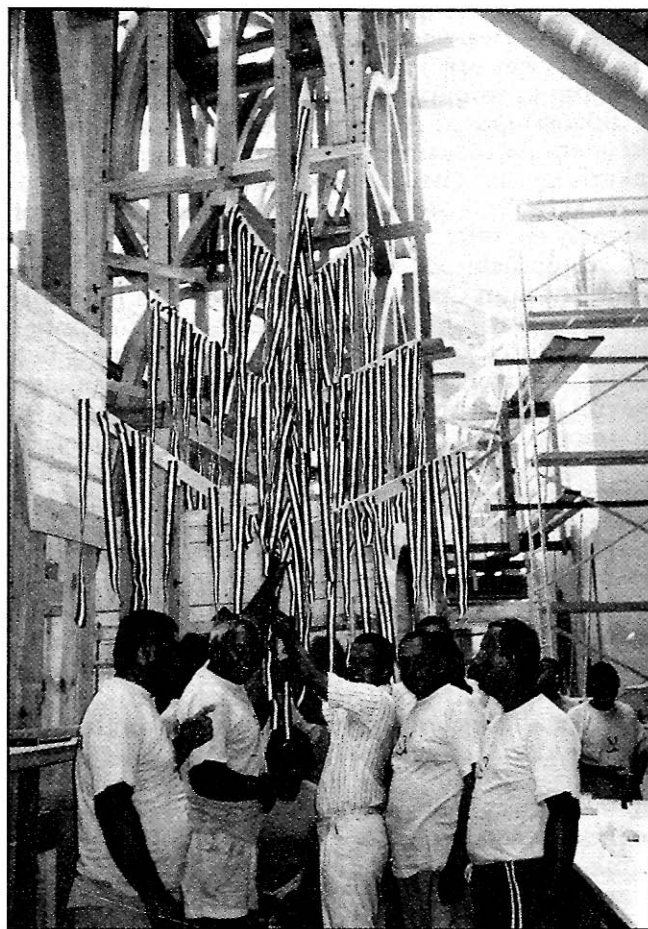
Siklósi József: Nagyon fontos, talán a legfontosabb a számunkra, amiben Imrének – nagyon sajnálja is – kevesebb része lehetett, az a munkásokkal való kapcsolat. Mi végig kint voltunk, az

első hónapot kivéve végig, munkásruhában voltunk kint és nem mérnök urat játszva, hanem alkalmasint a fűrész megfogva, vagy a szekercét, de mindenképpen minden kérdésre, problémára azonnal felelve. Az ácszeruza volt a rajzeszközünk kint Sevillában. Végig felváltva voltunk kint, és amikor december 13-án átadták az épületet, akkor kitaláltuk, hogy előtte mind a hárman kimegyünk, és nagyon megható volt látni, hogy ezt a munkások hogy várták, hogy ott legyünk egyszerre mind a hárman. Soha nem tudtunk olyat kérni tőlük, akár az épületen, akár otthon, amiben ne segítettek volna. Például vakolták az íves falat a kőművesek, és Erdei Gyurival mi ketten felmentünk megnézni, és tanakodtunk, hogy nem nagyon szép, hogy minden oldalán faborítás van, és az egyetlen vakolt oldala sima. Aztán elmentünk. Tíz perc múlva jött Lomnici Péter, az építésvezető, hogy Siki, gyere, van egy komoly építészeti probléma, amit meg kell oldani. Fölmentem a házba és láttam, hogy erre az íves falra fölraktak egy ferdén zsalus textúrájú vakolatot, mind a két irányba egy-egy fél négyzetméteren gyönyörűen, és mondták, hogy hát döntsem el, hogy ugyan melyik a helyes megoldás, és közben dőltek a röhögéstől mögöttem, hogy most mi lesz. Tele volt az egész ilyen esetekkel. Olyanok, hogy a Triskell emblémáját fölvakolták az egyik toronyra a kőművesek, hogy a tornyok legfelső fáiba belevésték a nevünket, szóval olyan szeretettel voltunk körülvéve... és hát fantasztikus élmény volt látni napról-napra egy házat, ahogy nő, mert ez gyorsan nőtt. Azt hiszem, hogy egy építésznek nem lehet ennél nagyobb élmény.

Makovecz Imre: Augusztus 20-án a legmagasabb pontra felszereltek egy hétágú gyertyatartó- vagy életfa-formát – mindegy, az ugyanaz –, arra mindenki ráakasztotta a maga nemzeti színű szalagját a saját nevével, és azt a legmagasabb pontra fölrakták. Este a toronydarukat mindig úgy kellett hagyni szabadon, hogy a szél el tudja forgatni őket, nehogy felboruljanak. A szomszéd osztrákok ugyanúgy kioldották éjszakára a darujukat, és tényleg jött valami szél, és az osztrák daru szépen tönkrevverte a magyarok életfáját. Ez nagyon mélyen sértette a magyarok önértését, még akkor is, ha nyilvánvaló véletlenről volt szó.

Siklósi József: A spanyol darus tört magyarsággal, hát azzal az 5-6 szóval, amit tudott, azt mondta, hogy semmit ne aggódjunk, ezt ő megoldja, és a saját darujának a legtetejére tűzte ki ezt a felszalagozott fát egészen addig, amíg az osztrákok daruja veszélyeztette volna. És amikor az osztrákok lebontották a darujukat, csak akkor került vissza az eredeti helyére. Amikor a toronycsúcsok beállítása miatt végleg le kellett venni, akkor a munkások bevitték a házba, és az egész végig ott volt. December 13-án, mielőtt a házátadás megvolt, az építésvezető kinek-kinek ünnepélyesen visszaadta a szalagját, és azt mindenki hazavitte.

Makovecz Imre: A szemérmes nacionalizmusnak ezek olyan finom történetei, amelyeket szerintem az európai országokban tanítani kellene. Mert, hogy hogyan működik a nacionalizmus, arról ennek a mocskos bagázsunk, amelyik itt Budapesten szennyezi a levegőt, szennyezi az emberi

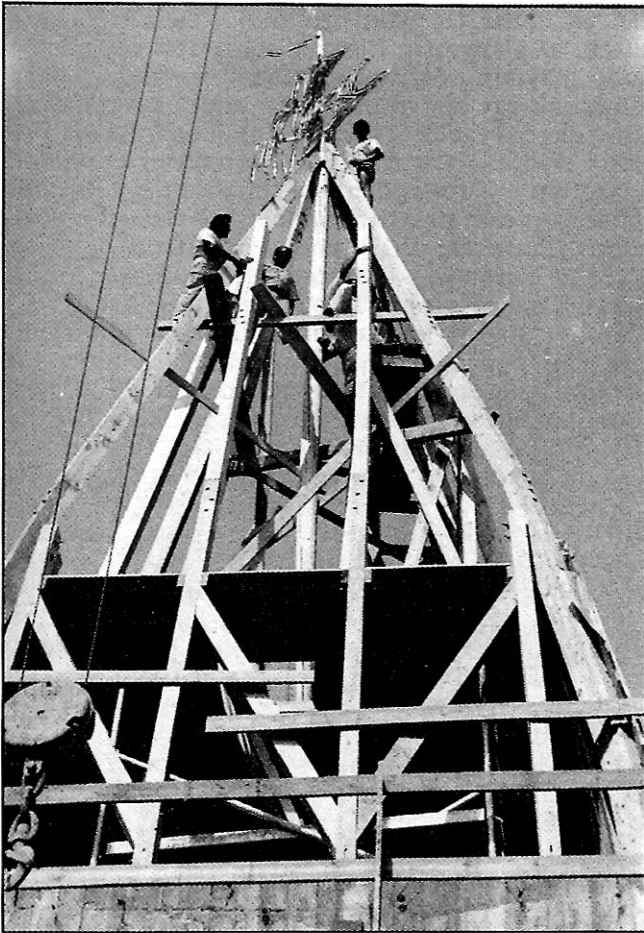

Lomnici

Az életfa feldiszipítése / The tree of life decorated with the ribbon of all participants in national colours on the national holiday 20th August 1991 / Lebensbaum dekoriert mit jedermanns Band in Nationalfarben an dem Nationalfeiertag 20. August 1991

lelkeket, halvány fogalma sincs. Nem tudja, hogy a valóságban az a nacionalizmus, amely minden nemzetet érint, a zsidótól a skótig, hogy ez a finom érzélem, amelyik nem családi, nem baráti, nem kötődik tulajdonképpen, szinte azt lehetne mondani, senkihez, hanem csak mint a levegő vagy mint a fény van jelen az embereken, hogy ennek milyen finom a dramaturgiája, mennyire sérthető és mennyire meg kell védeni. Pont ez az a nacionalizmus, amelyiket a jelenlegi hisztérikus magyar tömegkommunikáció és pártpolitika politizál túl, szennyez be, mocskol be, pont ezt a legfinomabb, alig érinthető réteget, ami olyan, mint egy virág. Az idegen daruval történt ledöntés azonnal freudi alapon értelmeződik. És ami az én számomra fontos ebben a történetben, az az, hogy ezt végig milyen finoman és minden agresszió nélkül voltak képesek fönntartani, tehát ezt a kis jelet, ezt a menőrat hogy őrizték addig, amíg végül szétszórták egymás között, és eltűnt a szemek elől, és mindenki hazavitte, és nálam is itt van egy szalag formájában. Ez a legfontosabb, ez az, ami az építés történetében is a legfontosabb, tulajdonképpen ez a nagyon finom érzélem.

A faluban is, ahol laktunk, olyan szeretet vette körül a magyar munkásokat és a magyar munká-

Lomnici

Az életfa felszítése augusztus 20-án / The tree of life decorated with the ribbon of all participants in national colours on the national holiday 20th August 1991 / Lebensbaum dekoriert mit jedermanns Band in Nationalfarben an dem Nationalfeiertag 20. August 1991

sok is olyan szeretetet sugároztak ki magukból, hogy augusztus végén a falu bucsuján a sätortulajdonosok veszekedtek vagy szinte vetélkedtek, hogy a magyar munkások hozzájuk menjenek be inni.

Siklósi József: A magyarokat körülvevő hangulatot jellemzi a következő történet is. Pénzt kellett váltanunk. Az expo főépületében működtek bankok, a Surján tolmácsával mentünk oda. Ezzel a bankkal állandó kapcsolatban álltak, a pénzüket ők kezelték, ezért nem is a pénztárnál kellett sorba állni, hanem a bankvezető asztalához kellett leülni, és ott rendeztük a papírokat. A pénztárosnő, amikor kitöltötte a hivatalos papírt, megkérdezte, hogy mit dolgozom én az expon. Mondtam, hogy építész vagyok. Kérdezte, hogy melyik pavilonnál. Mondtam, hogy a magyarnál. Erre a pénzváltásért sorban álló spanyolok, körülbelül 10-15-en, otthagyták a sort, odarohantak és megölelgettek, és mutogatták, kézzel-lábbal magyarázták, hogy milyen gyönyörű a magyar pavilon, hajtogatták, hogy „bueno, bueno”, nagyon megható volt, hogy teljesen ismeretlen emberek ezt fontosnak tartották. Utána szépen visszaálltak a sorba és ment az egész tovább.

Turi Attila: Képzeld el, hogy a spanyol munkások nagyon büszkék voltak, ha Lomnici Pétertől kaptak Surján-feliratú trikót. Ez szinte fizetőeszköz volt, például a spanyol gépészeknek, akik ott dolgoztak, azt mondta, hogy ha eddig meg eddig elérték a csővezetékekkel és én tudok végre ott vakolni, akkor kaptok egy trikót. És akkor megvolt feleannyi idő alatt, és marha büszkén hordták.

Gerle János: Ez elég különös történet ahhoz az alkalomhoz kapcsolva, hogy a spanyolok 500 éve fölfedezték Amerikát.

Makovecz Imre: Akkor hadd kössem az elhangzottakhoz, amit az itthoni állapotunkról mondanék. Szóval, hozzá vagyunk szokva ahhoz, hogy bűnös nemzet vagyunk, hogy unintelligensek vagyunk, hogy büdösek vagyunk, hogy úgy gondolunk önmagunkra, mintha nem volnánk ugyanolyan értékű emberek, mint bárki más a világon. Mélyen belénk van építve egy kisebbségi tudat, a csökkent értékűség, az ügyetlenség, a lemaradottság tudata, a térdre-esettség hangulata, nincsen elegendő önbizalmunk ahhoz, hogy úgy képzeljük, hogy a jövőnk és a saját személyes életünket is függetlenül és önállóan, felnőtt emberként meg tudjuk élni. Ez olyan mélyen be van építve – mondom én, 57 éves ember – a magyarságba, hogy szinte észre sem vesszük, természetesnek vesszük és elfogadjuk például azt, hogy egy magyar parasztról úgy lehet vicceket gyártani, hogy a „Hugyos Józsi”, a kis látens fasiszta, aki még a saját apját is befalazza. Tele vagyunk lehajtott fejjel, rezzenéstelen arccal tudomásul vett, eltúrt megálázatásokkal, amelyekben nem tudjuk, mióta van részünk.

Engem nem nagyon érdekel a történelem, sokkal inkább a személyes élet, mert azt tudom, hogy mi az én életem vagy mi a tiéd, de azt már nem tudom, hogy az előttem lévő generációval mi történt, vagy az azt megelőzővel és az azt megelőzővel. Nem az érdekelt, hogy 400 év óta azt mondják, hogy itt tulajdonképpen másodrendű emberként lehet élni a Kárpát-medencében, de azt tudom, hogy az elmúlt 40 évben mi történt. És ha ehhez a hangulathoz, ehhez az alapálláshoz, amelyre kényszerítenek bennünket, ehhez kötöm ennek a pavilonnak a megépítését és az ott tapasztaltakat, akkor az mindenben ellentmond annak, amit velünk elhitetnek. Nem véletlen az, hogy a magyar munkást 50 márkás órabérért akarták elszipkázni a német, az olasz és más pavilonokhoz hétvégeken, ami, képzeld el, egy gyergyói embernek mit jelent: napi 500 márka. Felfoghatatlan. Az egy vagyon. Az öt tehén ára. És az emberek nem mentek az idegen pavilonokhoz. Azt mondták, hogy nekik itt van a helyük. Vannak információink arról, hogy a gyergyóiak és a csíkszeredaiak odahaza vagyonos embereknek számítanak, csak abból a rövid időből, amit velünk eltöltöttek, és ez sem elhanyagolható szempont. Nem maga a pavilon a legfontosabb, noha a pavilonnak valóban világsikere van, és hát szörnyű, hogy ezt nekem kell kimondani. Most jövök haza Skóciából és a repülőgépen kezembe veszem a Malév újságját, amit Rényi Péter, Aczél elvtárs egyik legfontosabb embere, a Népszabadság egykori irányítója szerkeszt, és Sevilláról olyan cikk

van benne, amelyben két kicsi, aláírás nélküli kép látható a magyar pavilonról, az egyik egy felismerhetetlen részlet, és az egész kiállításról egy világpolgár fölényes és ostoba hangján szól ahelyett, hogy a Malév újságban a magyar pavilon hallatlan sikeréről és eredményéről beszélne.

Siklósi József: Miközben az Iberia spanyol légitársaság plakátot csinál magának a magyar pavilonról...

Makovecz Imre: Nincs plakát, amelyen a magyar pavilon ne szerepelne, a legkülönbözőbb plakátokat láttam a kiállításról, ha valahol négy pavilont közölnek, az egyik biztos, hogy a magyar. És hány pavilon van? Száznál több...

Siklósi József: Százötven.

Makovecz Imre: Szóval, azt tartom a legfontosabbnak, hogy miközben az önbecsülésünk valamilyen egészen ördögi módon van aláásva, az a hosszú játék, amibe belementünk, olyan realitást állított elénk, amire nem számítottam. Mindig az volt a meggyőződésem, hogy az emberi méltóság a legfontosabb a világon, és ez számomra nem volt nemzeti kérdés, hanem természetes emberi jognak tekintetem, hogy az embernek legyen méltósága és önbecsülése, mert anélkül nem lesz ember, se magyar, se semmilyen fajta, mert ez a bázisa mindannak, amit finomabb érzelmekkel és finomabb intellektussal kell megközelíteni. Ime, mi történt. Akkor kezdtük ezt a dolgot csinálni teljesen amatőr módon, amikor a magyar kormány is amatőr módon kezdett el dolgozni. És jelenthetjük, hogy profiként fejeztük be. Ez az a tartalom, amit a magyar sajtó mélyen elhallgat, mert minden túlpolitizál. A Magyar Fórum is, amely nyilvánvalóan kormány-elkötelezett, az is túlpolitizáltan jeleníti meg ezt az egész történetet, és nem arról ír, ami a fontos, nem azt emeli ki, hogy mit jelentett a százfős magyar társaság sikeres jelenléte egy ilyen nemzetközi összevetésen. A pavilonok szellemiségéről nem is beszélve. Mert mi a helyzet Sevillában? Az egyesített Németország olyan pavilont hoz, ami a 20-as évek Németországának egzaltált és széttöredezett kultúráját prezentálja, rosszul értelmezett humorral és öniróniával. Vagy az angol, amely a Marks and Spencer cipőit rakja ki. És közben ott a high-tech, és folyik a víz a homlokzaton, és nesze-semmi-fogd-meg-jól, és nem hoz semmit, ami... Ez egy örület számomra most, amikor visszajöttem Skóciából, hihetetlen, hogy milyen kedves és finom emberi életet élnek ott, mély közösségek, nagyszűrűn ünnepelnek, remekül élnek, jó barátok tudnak lenni, jól lehet velük együtt enni-inni, táncolni, mindazt, ami fontos egy ünnepen, és akkor megjelenik egy pavilon, ami mindebből semmit sem hordoz. Hát akkor mit hordoz? Micsoda idegenséget? Meg hát mondhatnám sorra. A svájci pavilon? A műanyag babákkal és a jégtoronnyal? És mindenütt... vagy hát nem mindenütt, mert Dánia igenis nagyon szép pavilont hozott, Finnország is, Szaud-Arábia is. A zsidók nagyon szépet hoztak, nem a pavilonnal, hanem az üzletházzal, gyönyörű közel-keleti falucskát építettek, amit aztán eladtak az araboknak, amit nem lett volna szabad, mert aztán jöttek az arabok, és oda nem illő polcokon bővlikat árusítanak, olyan, hogy nem lehet bemen-

ni egy üzletbe. De gyönyörű, amit a zsidók megépítettek, az gyönyörű. Először azt hittem, hogy ez a zsidó pavilon, és hogy milyen zseniális, hogy csinálnak egy kis városocskát, amiben a mindennapi életüket élik és azzal találkozhatunk... és akkor eladták az araboknak. Ezt mélyen sajnálom, szerintem egy rossz bizniszt csináltak egy rendkívül szép és szimpatikus gondolatból. Szóval, voltak remek jelenlétek, és az nagy szomorúság, hogy az egyesült Európa, és főleg Amerika, önmagát multa alul. Főleg az amerikai pavilon elviselhetetlenül primitív. Már egy világkormány üzenetét hordozza, már egy tipikus szovjet buli az egész amerikai pavilon. Az orosz jobb, mert az orosz menet közben alakult át. Iszonyatosan csúnya házat csináltak, de abban a legszebb ikonjaikat mutatják be.

Gerle János: Hogy szól ez az amerikai üzenet?

Makovecz Imre: Az amerikai pavilon egy középső szabad területből áll, és kétoldalt két beépített kupolából, és annak csatlakozó részeiből. Középen mésh be a szabad térre, ahol bárki fölmehet egy pódiumra és zenélhet vagy kosárlabdázhat vagy bármilyen labdajátékot elkezdhet játszani stb. Tehát a látszatdemokráciának egy Hyde-parkos, meglehetősen primitív ötlete ez, amivel természetesen senki sem él.

Gerle János: A művészek együttműködéséről szeretnék végül hallani. Hogy alakult ki az egységes építészeti-zenei-filmes koncepció?

Makovecz Imre: Vegyük sorra. Először vegyük a zeneszereket. Dobszay László barátomat kértem fel arra, még a kezdet-kezdetén, hogy az épület zenei programját dolgozza ki. Nekem volt egy zenei koncepcióm, aminek az volt a lényege, hogy a két fal között magyarországi hangoknak kell szólniuk, utána pedig megváltozott hangulatú zeneműveknek kell kísérniük az embereket végig a pavilonon. Azt kértem, hogy ennek a megvalósítására tegyen javaslatot és mondja meg, hogy kik azok a zeneszerzők, akik ezt a legjobban meg tudják csinálni. Erre javasolta Jeney Zoltánt és Vidovszky Lászlót, és Dobszay kidolgozta azt, hogy, mondjuk, egy héten kétszer – teljesen függetlenül az épület rendszeres automatikus programjától – milyen kamarazenei és kamarakórus-szintű darabokat kellene az épületben bemutatni. Jeneyék megkapták a megbízást, de, sajnos, nagyon súlyos konfliktus alakult ki közöttünk, tudniillik ők tizennégy és fél millió forintot akartak kapni azért a 20 perces zenei programért, ami az épületben megszólal. Nekem meg határozott és kötött pénzügyi keretem volt, amit ez messze meghaladott, meghaladta egyrészt a lehetőségeimet, másrészt pedig erkölcsileg úgy éreztem, hogy túl sok, szóval egyszerűen elviselhetetlenül nagy pénz ahhoz képest, hogy, mondjuk, a Triskell, mely felváltva jelen volt az építkezésen végig és tervezői-művezetést folytatott, összesen két és fél millió forintért szerződött le a teljes évi munkára. Tehát ehhez a másik, szintén szellemi teljesítményhez képest, úgy gondolom, nincs az a szellemi minőség, amelyik ekkora különbséget tudna hordozni. Ennek ellenére a megbízást megkapták, én lealkudtam ezt az összeget, ha jól emlékszem, hét és fél millióra. Ez a megbízás is elég komoly feszültséget hozott létre a

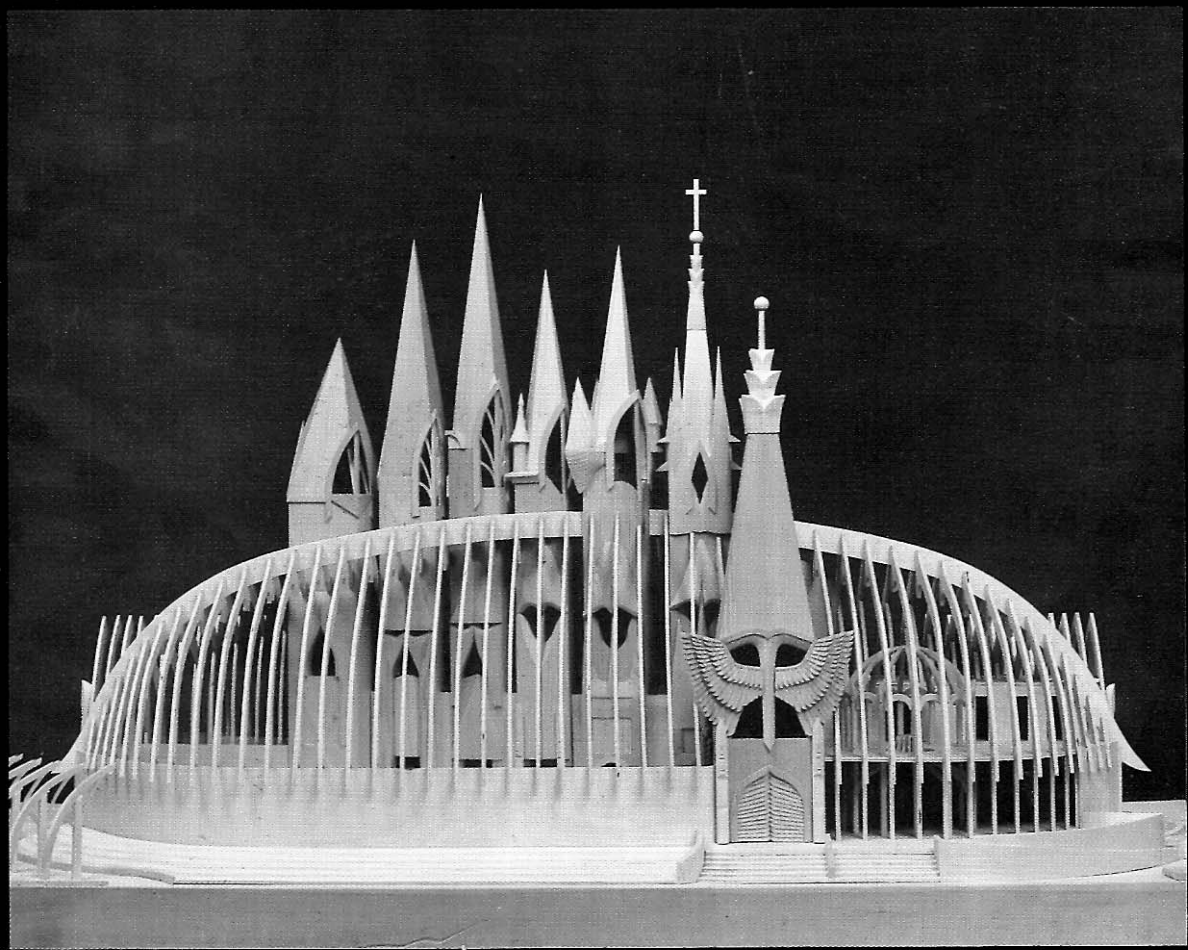

SETTING UP THE THIRD RIB AND THE SLATE COVERING
A HARMADIK BORDA BEALLITÁSA ÉS A PALÁZÁS

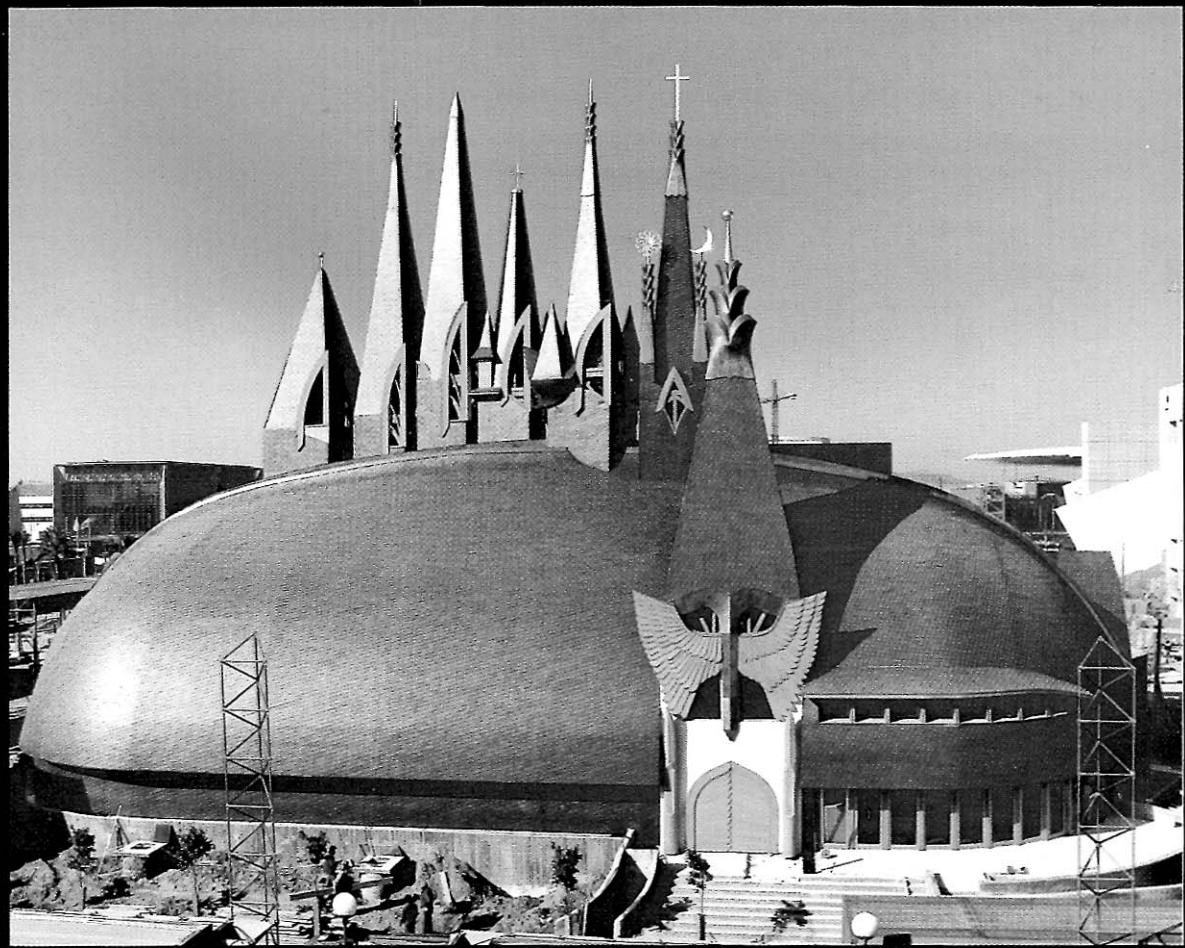

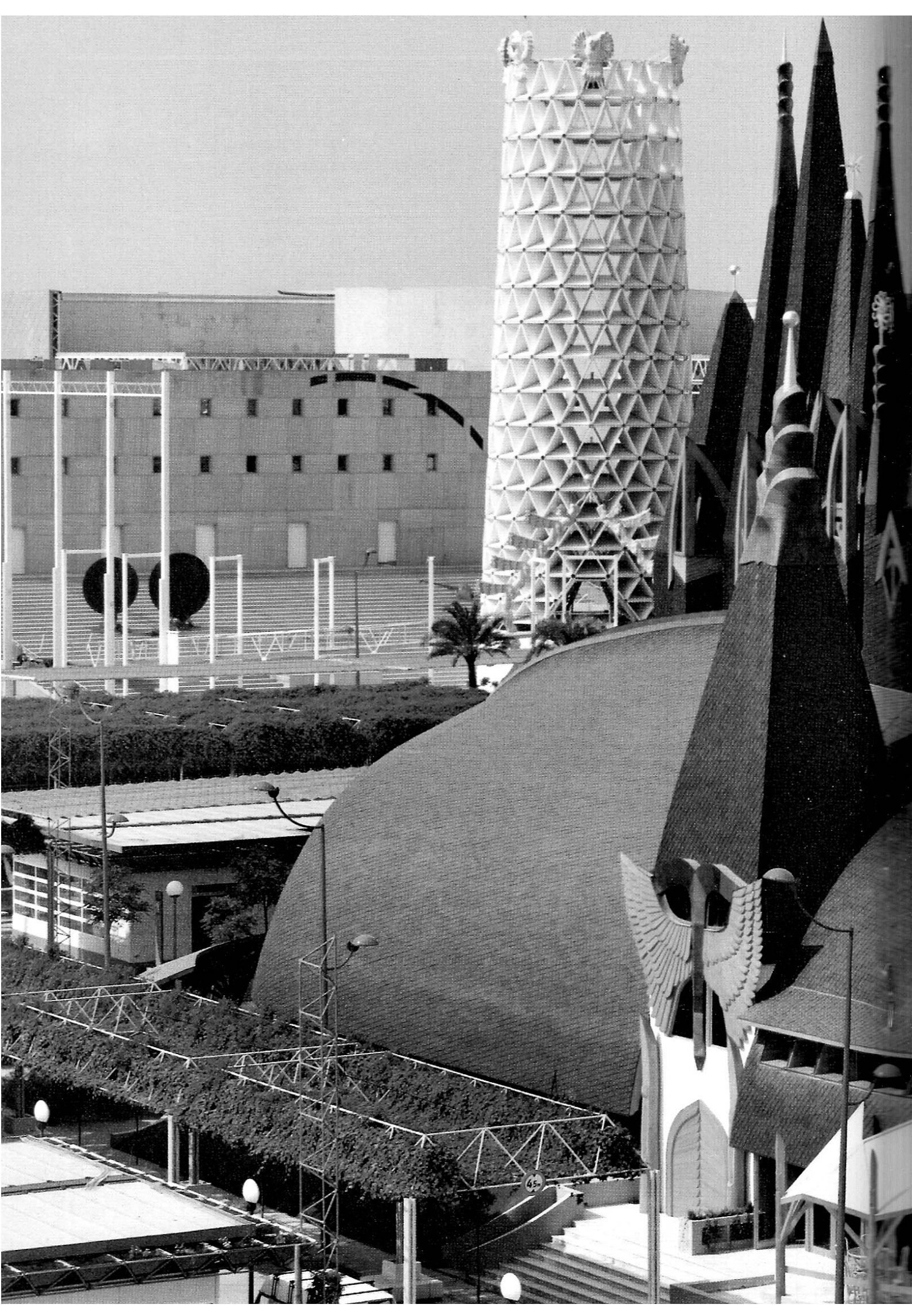
WOODEN MODEL OF THE PAVILION BY ISTVÁN DANKA
A PAVILON FAMODELLJE, KÉSZÍTETTE DANKA ISTVÁN

THE EAST HALL IN CONSTRUCTION AND THE EAST ELEVATION FROM THE PAVILION
OF THE VATICAN
A KELETI CSARNOK ÉPÍTÉS KÖZBEN ÉS A VATICÁN PAVILONJA FELŐLI HOMLOKZAT

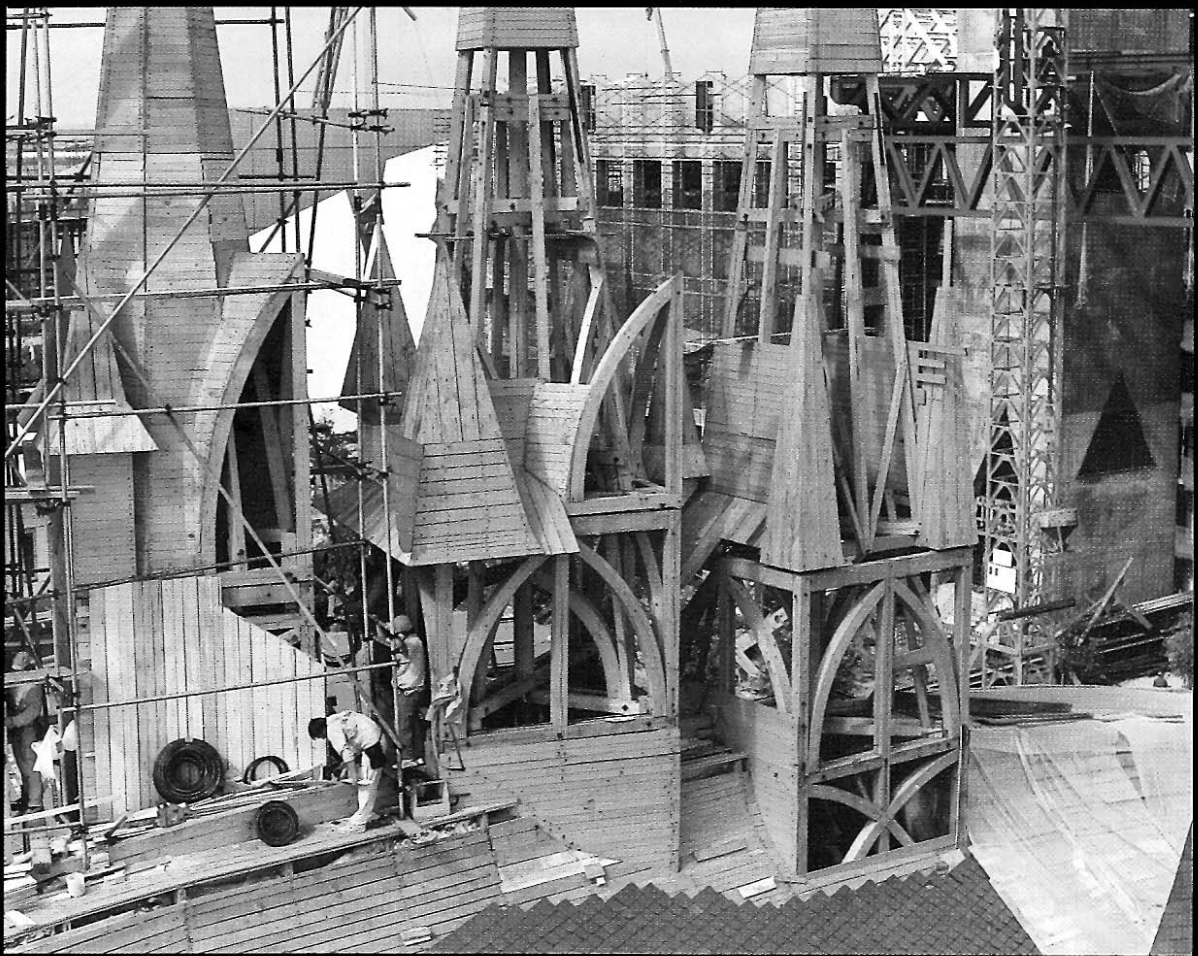

EAST ELEVATION OF THE TOWERS AND TIMBER SKELETON OF THE TOWERS
A TORNYOK KELETI HOMLOKZATA ÉS A TORNYOK ÁCSSZERKEZETE

WEST ELEVATION OF THE TOWERS AND TIMBER COVERING OF THE TOWERS
A TORNYOK NYUGATI HOMLOKZATA ÉS DESZKABORÍTÁS A TORNYOKON

RESTAURANT ON THE SECOND FLOOR DURING THE CONSTRUCTION AND THE RESTAURANT ON THE FIRST FLOOR WITH THE FURNITURES OF GÁBOR MEZEI
A VENDÉGLŐ EMELETI TERME ÉPÍTÉS KÖZBEN ÉS A FÖLDSZINTI TEREM
MEZEI GÁBOR BÚTORAIVAL

magyar zeneszerzők világában, és úgy gondoltuk, hogy megpróbálunk elkülöníteni máshonnan még valamennyi pénzt ahhoz, hogy egy pályázatot kiírjunk, és ne csak egy zenemű hangozzék el, hanem több is. Ez a pályázat lezajlott, és összesen öt zeneművet választottunk ki arra, hogy a pavilonban megszólaljon, mind az öt zeneműhöz kidolgoztuk a kísérő automatikus fényjátékokat, tehát kész a programjuk, és így meg fog szólalni Jeneyék zenéje is, és másoké is. Így többféle zenei stílus lesz, van köztük például, aki kifejezetten elektronikus zenével csinálja az egészet, van aki erősen népzeneire épít, van, aki egy kicsit a szimfonikus zene irányába viszi a programot.

Gerle János: Ezek önálló, teljes programok, amik végigkísérik a látogatót, egyikük ezt, másikuk a másik kompozíciót hallja?

Makovecz Imre: Igen, így van. Ugyancsak nagyon fontos volt számomra, hogy milyen filmet fogunk vetíteni. Nemeskürty István tanár úr Tóth Jánost ajánlotta, aki valóban rendkívüli tehetségű ember és csodálatos forgatókönyvet készített, amely tökéletesen megfelelt az elképzeléseimnek. Azonban ezért a tízperces filmért az általa kijelölt menedzser 50 millió forintot kért. Én ezt az 50 millió forintot képtelen voltam előteremteni, mert a teljes film megvalósítására összesen 15 millió forint áll rendelkezésre. Gyakorlatilag egy éven keresztül próbálkoztam Tóth Jánossal, és borzasztóan sajnálom, hogy nem sikerült az ő filmjét megcsinálni, mert zseniális volt a forgatókönyv. És amikor már egyértelmű lett, hogy nem sikerül szponzort szerezni a többletpénzhez, akkor közöltem Tóth Jánossal, hogy nincs tovább.

Gerle János: Tóth János filmjét nem lehetett volna olcsóbban megcsinálni?

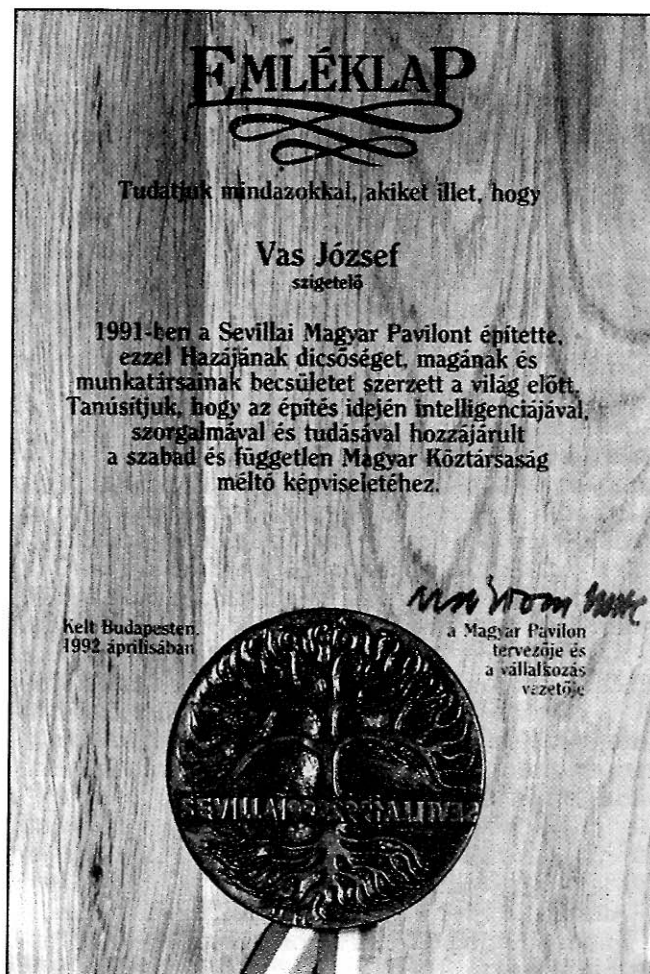
Makovecz Imre: Nem tudom elképzelni, hogy az, amit kitalált, az 50 millió forintba került volna. De hát én nem vagyok filmes, úgyhogy én nem nagyon tudom ezt megítélni. Végül arra kényszerültem, de akkor már borzasztó késő volt, mert ez múlt év novemberében történt, hogy Dárday Istvánékat bízzuk meg azzal, hogy csináljanak meg egy filmet. És Dárdayék ezért 15 milliót kaptak. Na most, a minisztérium és a Hungexpo utólag úgy érezte, hogy ez a film túlságosan sötét, komor, szélsőséges. Ezért valamilyen saját pénzből – annak a forrását már nem ismerem – csináltattak egy további filmet, amelyik a Duna-kanyart mutatja helikopterről, meg Budapestet, szóval egy ilyen IBUSZ-film, ami lehet, hogy jó minőségű, de az épület egész belső dramaturgiájához nem passzol.

Gerle János: Dárday filmjét véglegesen ki akarják cserélni ezzel?

Makovecz Imre: Egyelőre azt mondják, hogy ezt is, meg a másikat is vetítik majd, de nekem az az érzésem, hogy ahogy el fog készülni az új film, attól kezdve ezt a propagandafilmet fogják használni, és nem a másikat. Ebbe viszont nekünk már sajnos semmi gyakorlati beleszólásunk nincs, noha a szerződésünk arról szól, hogy az épület teljes kulturális programját nekünk van jogunk meghatározni. Én azonban már nem fogok emiatt bemenni a minisztériumba.

Ezzel a művészettel való kapcsolat tulajdonképpen kifűjt, mert másfajta művészeti viszonylata a pavilonnak nincs. Még a zenére visszatérve: nagyon érdekes tanulsága van számomra a zenészekkel való együttműködésnek. A zeneszerzők közül talán egyedül Kiss Feri az, aki megértette, hogy ez a zene időben és térben hangzik, és hogy a zenének alkalmasint olyan drámai eszközként kell működnie, ami nem önálló zenei alkotás, hanem egy XX. század végi programzene. Ezt a zeneszerzők zöme nem értette meg. Nem érzékelték azt, hogy hol egy szűk folyosó falai suttognak, hol egy fölfelé és lefelé nyitott egzisztenciának az őrvöngését kell produkálnia a zenének, hol megint mást. Valószínűleg az volt az alapprobléma, hogy nem akkor kapták meg a megbízást, amikor az épület készen volt, és nem volt módjuk a zenemű megalkotása előtt az épületen végigmenni, és nem tudták, hogy hogy van az, amikor egyszer csak a mennyezetről szól egy hang, aztán a padló alól szól egy hang, hogy hogyan kell a térbeli kompozíciót belekapcsolni a zenei tartalomba, és így biztosan nekik is nagyon nagy tanulságul szolgál ez az egész ügy, mert igazi XX. századi helyzetbe még nem kerültek, hanem csak stúdiókban meg hangversenytermekben szólaltak meg a műveik.

A zárőnnepen átadott fa emléklap / Wooden memorial leaf given to all participants at the closing ceremony 16th May 1992 / Hölzernes Gedenkblatt überreicht aller Mitarbeiter an der Schlussfeier 16. Mai 1992

Beszélgetés Gombos Miklós harangöntővel MINDIG A HARANGJÁTEK VOLT AZ ÁLMOM

Országépítő: – Kérem, hogy mutassa be a segítő-társait és az ő munkájuk révén nagy vonalakban a harangöntés folyamatát.

Gombos Miklós: Először boksa formájában elkészül a magharang, a harang belső üregének megfelelő forma. Ezt a geometriailag pontos forgástestet egy tengely körül forgó sablon alakítja. Kiszáradás után lekenjük fekeccsel, választózsírral és ezen készül a harang formájának megfelelő agyag álharang. Erre kerülnek aztán a díszek a megrendelő kívánsága szerint. Van egy díszítmény-készlet gipszből, arról öntjük ki a viaszformát, ami rákerül az álharangra. A mintakészítő *id. Kovács Gyula*, ő végzi ezt a munkát.

Minden harangöntőnek mások a díszei, a díszítés alapján meg lehet mondani egy harangról, hogy kinek a műhelyében készült. Apám harangjainak mások a díszei mint az enyémekeknek, nem használjuk ugyanazokat a mintákat. Ő egyébként is a nagyharangokat készíti, én meg a kicsiket. A határ valahol 200 kiló körül van, afelett az előkészítés technológiája is változik. Az én díszemet már régebben készítette *Lacina Béla*, már abbahagyta ezt a munkát, pedig ha valaki nagyon értett a mintakészítéshez, ő volt az.

Nemcsak a díszek, hanem a harangtest formája is áruklódik a készítőről, két egyforma harang nincsen. Minden harangöntő esküszik a saját maga által kidolgozott keresztmetszetre. Három alaptípus van, a pravoszláv harangok egészen hosszúka, nyújtott formájúak; a hagyományos európai harangok szintén nyújtottak, de kevésbé hosszúak. A múlt század közepén Közép-Európában terjedt el egy harmadik változat, Türi, Walser és Novotny Antal harangöntők tevékenysége révén, valahogy a jövőt előre vetítve hangszóró formájú, rövid, öblös formákat öntöttek. Óriási a különbség a hagyományos és az új forma között.

A harangöntést általában családok viszik tovább, más iskolája nincs is. A harang keresztmetszetére vonatkozóan is vannak családi tradíciók. Én a harmadik nemzedék vagyok, legalábbis, amiről tudok, mert azt nem tudom, hogy nagyapám apja mivel foglalkozott. Ő maga résztvevett harangjaival az 1900-as párizsi világkiállításon, de hogy hol tanult, talán Türi vagy Walser műhelyében, nem tudom. A harangöntést gyerekkortól kezdve kell tanulni. Egész Európában így van ez, hogy ezt a mesterséget a családok viszik tovább. Én is apámtól tanultam a szakmát, de aztán nagyon sokat változtattam és tanultam a saját tapasztalataimból. Sokat tanultam a sevillai munkából is, mert mindig a harangjáték volt az álmom, azért is foglalkozom kisebb harangokkal, de csak most volt lehetőségem ezt így végigcsinálni.

Általában 14-15 harangot öntök egy évben, sok, a háborúban elpusztult harangot kell még pótolni és egyre nagyobb az igény kisebb új harangokra,

Molnár

lélekharangokra. Ezeknél nem mindig igény a pontos hang, Sevillába viszont a 14 hangból álló skálához nagyon pontos, félhangokat is tisztán adó harangokra volt szükség. Ezért menet közben is sokat kellett változtatni, a sevillai harangokkal párhuzamosan máshová is készültek harangok, ha lehetett, ugyanarra a hangmagasságra több harangot is öntöttünk és a tisztább csengésű került be a harangjátékba. A hangbeállítás csak tapasztalati úton történik. Nyugaton rendszeresen esztergálják a harangokat, de annak már egészen más lesz a csengése. Természetes úton nehezebb beállítani a pontos hangot, de a hangja szebb lesz.

Még a lengő szerkezet, a felkötés módja is jellemzi a műhelyt. Ebben nekem *ifj. Kovács Gyula* van segítségemre. Az apósom, *Branda Ferenc* a folytató az öntésnél. Ez nagyon lényeges feladat. Amikor kiütjük az izzó anyaggal teli tégelyből a dugót, akkor ő irányítja a fém folyását a formákba. Ott van előkészítve egyszerre általában hat harangforma és ezekbe kell a csatornarendszeren át a harangnagyságnak megfelelő sebességgel beereszteni az anyagot. A fémötvözetet mi magunk állítjuk elő. Ez szabványon kívüli anyag, másra nem is lehet használni, olyan kemény. Kifejezetten harangérc. Az ötvözés is nagyon erősen befolyásolja a hangot. Nagyon jó anyaggal kell dolgoznunk, négykilences finomságú cinket használunk az ötvözéshez.

Az öreg *Tekela József* a mindenestől segédmunkás, de leginkább az agyag mestere. Ő keveri ki az agyagot a különböző munkafolyamatokhoz, ez egyszerűnek hangzik, de óriási tapasztalat kell hozzá. Órbottyán nagyon agyagos vidék, két téglagyára is van, nem véletlen, hogy az én családom is itt telepedett meg. Az öntésben, öntéselőkészítésben segít még nekem *Csonka Károly*.

Makovecz urat én kerestem meg, mikor a tévében láttam a vele készült interjút, annyira megtetszett az egyenessége, határozottsága és az a felfogás, ahogy a pavilonról beszélt. Akkor, 1990 novemberében megállapodtunk a 14 harangról, amiknek nem egész egy év alatt kellett elkészülniük. Én mindjárt nekiláttam a munkának, áprilisra megvoltam öt haranggal, azokat Makovecz úr megnézte, meg volt velük elégedve, akkor állapot-

tunk meg véglegesen, akkor kaptam meg a szerződést. A sevillai harangokhoz persze új díszek is készültek, Makovecz úr rendelte a témát, Szent István, Hunyadi János, a tornyoknak megfelelő keresztény szimbólumok. Csináltunk egy díszet, amit ökumenikus keresztnek neveztünk, a kereszt szárait tövisszörű fonja körül és egy Luther-rózsa meg egy kehely díszíti. Az év folyamán sokat járt hozzám Vácról *Kápolnai Jenő* karmester, ő hallgatta meg az elkészült harangokat, segített a végleges harang-sor kiválasztásában. Ő javasolta, hogy a szállítás előtti kipróbáláshoz hívjam el Vácról *Fazekas Lászlót*, aki betanította a zenedarabokat, amiket eljátszottunk. 16 különféle egyházi éneket, népdalt, a Himnusz egy részletét mutattuk be, hogy hallani lehessen, a feladatot jól elvégeztük.

Kamionnal szállítottuk ki a harangokat és a tartószerkezeteket Sevillába. A legkisebb harang 22 kiló, a legnagyobb 250, az egész rakomány több tonna súlyú volt. A tartószerkezetek gyártását és a felszerelést *Susin Károly* és *Balázs Zoltán* lakatosok végezték.

COMPUTER AIDED DESIGN

Beszélgetés Kuczogi László, CAD mérnökkel, MULTICAD Stúdió (részletek)

A televízióban láttuk a Graphisoft által a sevillai pavilonról készített számítógépes látványképeket. A saját szoftverem képességeit ismerve ezután megkerestem a Hungexpo Sevilla Stúdióját és felajánlottam, hogy a látottnál reprezentatívabb képi anyagot tudnék készíteni, olyan folyamatosan mozgó képsort, mely a pavilonban történő mozgást a tévénézőkkel jól érzékelteti. A közelgő alapkövetélteli ünnepség miatt három nap alatt kellett az anyaggal elkészülnöm. A jó program és szerencse révén sikerült is az első változatot néhány kisebb hibával megcsinálnom. A cél az volt, hogy olyan látványt produkáljak a képernyőn, ami a belső mozgást szimulálja, ezt visszakapcsolással ellenőrzésre is lehetett használni, néha előfordult, hogy az aznap készült terveket a Triskell tervezői megnézték a térbeli programon.

Lényeges tervezési feladatban ez a szoftver nem vett részt. Magyarországon családi ház léptékénél nagyobb épület teljes tervezési programját még senki sem csinálta végig számítógéppel. Az én általam használt szoftver építészeti látványterv készítése céljára használatos, gyakori alkalmazási területe a belsőépítészet és dizlettervezés. Cégünk a svájci-amerikai POINT-LINE rendszer magyarországi képviselője. Az eredeti üzleti célunk, hogy eladjuk ezt a rendszert, de éppen Sevilla kapcsán győződtem meg róla, hogy jóval nagyobb az igény arra, hogy szolgáltatóként lépünk fel. Magyarországon a leginkább az alap tervezési program, a szintén amerikai tervezésű AUTO-CAD szoftver használata terjedt el, ez egyszerűsége miatt népszerű, tulajdonképpen a műszaki rajzolókat helyettesíti. Az ennél többet tudó rendszerek között

van magyar fejlesztésű is, a Graphisoft ARCHICAD programja, ez valóban világszínvonalú és nagyon sokfelé használják is – ez a mi legnagyobb konkurensünk –, de az előnyei leginkább a családi ház nagyságrendben érvényesülnek. Ez igaz a POINT-LINE rendszerre is, egy sevillai pavilon méretű épület teljes tervezése ezekkel a szoftverekkel nagyon sok gondot okozna.

A Multicad Stúdió a számítógépes vezérlésű tervezés (CAD) minden területén foglalkozik eladással, szolgáltatással, információközvetítéssel. Megpróbálja a legjobb szoftvereket behozni, mert általános gond az, hogy a tervezők Magyarországon anyagiilag, szakmailag és értesültségben nincsenek felkészülve a számítógépes tervezésre.

A MAKONA számára a sevillai pavilonon kívül németországi munkákhoz is készültek számítógépes modellek. A korábbi tervezési technológiához képest jelentős változás, hogy az eddig nagy lépékekben felszerkesztett változó méretű tartók paramétereit akár századmilliméter pontosságig megadhatók. Ugyanakkor az építészeti szoftverek képességei korlátozottak ezeknek az épületeknek az esetében, gondot jelent a kétirányban görbülő felületek számítógépes követése. Ilyenkor nem építészeti szoftver kapcsolható be, itt például számítógépezérlésű marógép programját használtuk. Másban sok másod- és harmadrendű felület fordul elő, ezért a megfelelő geometriai program ott rendelkezésre áll. a felületi geometriát így kitűnően tudtuk generálni és abból visszaszámítva megadni a főtartók méreteit. A gép – sok egészen kis egyenes szakasz közelítésével – a tartó középvonalának adatait adja meg, erre kell a műhelyrajzokhoz rátenni a szükséges vastagságot. A gép aztán tetszőleges méretarányban kinyomtatja a tartó vonalrajzát.

A szimuláció, amit csináltunk, a nagyközönségnek szól. Ha a tervező pontosan maga elé tudja képzelni a tervezett tér minden részletét, összefüggését, akkor neki erre nincs szüksége, de ilyen tervező kevés van.

NÉZZÉTEK, MIT ÉPÍTETTÉTEK!

Beszélgetés Vajda Ferenc szcenikussal

Kováts Flórián: Hogyan született ez a megbízás és mire szolt a felkérés?

Vajda Ferenc: Makovecz Imre telefonon hívott fel és megkérdezte, hogy elvállalom-e? Gondolkodás nélkül azt mondtam, hogy igen. Azután leültünk és Imre elmondta, hogy miről van szó. Elmesélte az épületet és így már el tudtam képzelni, de még fogalmam se volt arról, hogy milyen eszközökkel oldom meg.

Sok múlott a beleérezésen. Tudtam, hogy itt egy igen erős jelrendszert kell érthetővé, láthatóvá tenni, hogy a fényvel és a hanggal vezetni kell a látogatókat. De hiába tudtam, hogy itt egy fa lesz, amikor az a tervezéskor még az erdőben volt. El kellett tehát képzelni a házat és benne ezt a fát. Olyasmit is csináltam, hogy az utcán leléptem a fa

és látogatók közötti távolságot és mértem, hogy sétálva mennyi idő alatt érek oda. Így és gondolatban végigjártam az épületet. Elkezdtem úgy járni, ahogy majd ott fognak az emberek. Elindulok és becsukódik mögöttem az ajtó, felmegyek a lépcsőn és nézegetek, elérek a folyosó végéhez, megpillantom a fát és így tovább.

A távolságot az ember nem a szemével érzékeli, hanem úgy, hogy amit lát azt összeveti a tapasztalataival és ezt már az agyunk dolgozza fel. A távolsághoz mindig tartozik valami tevékenység: lépések, föl és lenézések, mozgások, következtetések.

Szóval próbáltam magam köré látni a házat, elképzelni az összes lehetséges járásokat, helyzeteket, végiggondolni, hogy hol, mikor és miért állnak meg az emberek, mennyi időt vesz ez igénybe és mit kell érzékelni ahhoz, hogy úgy menjenek tovább, ahogy azt mi szeretnénk.

Kováts Flórián: Miért volt erre szükség és hogyan dőlt az el, hogy mit kell megmutatni az épületből?

Vajda Ferenc: Már az elején elmondta Imre, hogy itt egy történelemről van szó, hogy bejönnek az emberek, hogy megszólal a zene, hogy milyen ez a zene, tehát a koncepció együtt volt, de én sem az épületet nem láthattam, amikor nekiálltam a munkának, sem a zenét nem ismertem. Nekem azt a lehetőséget kellett kitalálnom, hogy a lehetséges járasok hogyan hangolhatók össze a zenével és a majdani látvánnyal. Készítettem egy út-idő diagramot. Feldolgoztam a leggyorsabb és a leglassabb néző útvonalát és így alakult ki, hogy mit fogok csinálni. Végig kellett gondolni azt is, hogy itt nem én egyedül, hanem 60-80 ember együtt járja majd végig az útvonalat. Ezután már könnyebb feladatot jelentett az eszközök hozzárendelése a kialakult helyzetekhez.

Arra törekedtem, hogy csak annyiban legyen kényszerpálya, míg a látóvalók természetes módon feltáruznak a látogatók előtt. Utána már legyen ideje mindenkinek arra, hogy eldöntse gyönyörködik-e még egy kicsit a tornyok szerkezetében, vagy éppenséggel továbbmegy, mert a folyosó végén látható derengés már vonzani kezdte. Először mindig a járófelületet világítottam meg és csak utána a fölöttünk lévő teret, közben persze a hátuk mögött lévő térben minden elsötétül. Ugyanígy működik a hang is. Ezért szinte önkéntelenül követik az emberek, nem pedig úgy, hogy elől lohol egy idegenvezető, hátul pedig lökődik őket valaki.

Ehhez persze olyan pszichikai trükkök is járulnak, mint például az, hogy ha az ember egy szűk térből egy nagyobbba jut, akkor megduplázódik annak a hatása. Régen például áldozati helyeket telepítettek úgy - egy tisztásnak a közepére -, hogy egy sűrű erdőn keresztül lehet odajutni. Először ment az ember egy réten, utána találkozott az erdővel és itt egy kicsit szorongva végig kellett menni egy alagúton. Ha innen kiért, akkor kétszeresen is felszabadultnak érezhette magát, amikor erre a tisztásra érkezett.

Ehhez hasonló kétszer van a pavilonban. Először a tornyoknál tapasztalható, ahol még a zenével is fokoztuk egy kicsit ezt a bezártság élményt. Ahogy innen kilépnek akkor látják meg a fát. Ezt fokoztuk a zenével, újabb fényekkel, azzal, hogy körbejártat-

tuk a fényt, a hangot levittük a mélybe. Szinte dübörög alattuk a zene. Másodszor pedig akkor történik ilyesmi, amikor ebből e térből a kapukon át a másik féltekébe jutnak át az emberek. A kis zsilipekben - a tornyok alatti kapukban - elalszanak a fények és az ajtók még zárva vannak. Egy kicsi várakozás után kitérülnek a kapuk és a nagy vásznon megjelenik a film. Ez megint nagy élményt jelent.

A film után is ilyenfajta kiegyensúlyozódás történik. A képek ritmusa által keltett érzésekre egy nyugodt fénymozgás következik, amely sorra veszi a tér látnivalóit, míg végül rávetül a gyönyörűen faragott székelykapukra és azután a kijáratra, ahonnan valamennyi természetes fény is beszűrődik.

Úgy gondolom, hogy olyan nagy és összetett érzelmi hatást gyakorol a látogatókra ez a sokféleség, hogy - függetlenül a hatás értelmétől, vagy attól, hogy elfogadják, vagy elutasítják azt - sokáig él bennük, sokáig emlékezetes marad számukra.

Kováts Flórián: Mit jelentett itt a technika, van-e valamilyen konfliktus az épület természetessége és az alkalmazott technika között, tükröződik-e ez az épületben?

Vajda Ferenc: Nem. Nincs itt semmiféle konfliktus. Ha az épületbe úgy megyünk be, hogy nincs kivilágítva, akkor láthatók a világítótestek, de amikor működik a világítás, akkor csak igen ritkán vesszük őket észre. Mindig gondosan ügyeltem arra, hogy az épület látszódjék, a bordák látsszanak, a tornyok szerkezete, a padló alatt a negatív bordák. Tehát a jelrendszert akartuk hangsúlyozni, az építészeti, formai elemeket és a hozzájuk tartozó szellemi tartalmakat. Ezért sem alkalmaztam színeket, mert nem akartam új elemeket a kompozícióban. Én csak fel akartam hívni az emberek figyelmét valamire, azt akartam, hogy abban a néhány másodpercben ne lássanak mást, csak azt, amit éppen mutatni akarunk nekik.

A világítás egyik funkciója volt csak az, hogy vezessük az embereket, másik már az értelmezés. A fát például úgy világítottam meg, hogy egészében lássák, tudják, hogy csak a gyökerével együtt érthető, de érezni lehessen, hogy a társai is itt vannak, mintha egy erdőben lennénk. Ezt úgy tudtam elérni, hogy először csak a törzsét világítottam meg, utána a koronáját és az egészet, azután úgy, hogy sok éles árnyéka legyen.

Ha jól sikerült a megoldás, akkor talán észre sem veszik az emberek, hogy itt miféle fényzőrök vannak, hogy milyen speciális eljárásokat alkalmaztunk.

Kováts Flórián: Nagy sikere van a pavilonnak. Azt gondolom, hogy mint tervező és mint alkotó ezt Ön is érezte, már menet közben is. Mikor tudta, mikor lett biztos benne?

Vajda Ferenc: Sokan jöttek nézelődni, mindenkit beengedtünk. Sok-sok elismerést kaptunk már ekkor is, de amikor először bekapcsoltuk a lámpákat, akkor az építők közül valaki kiszaladt a többiekért és kiabálni kezdett: *Gyertek! Nézzétek mit építettek!* Annyira más volt, annyira új volt még nekik is, pedig ők már vagy fél éve látták és

csak gyönyörködni tudtak. Ez volt a legigazibb elismerés.

Vajda Ferenc scenikus, korábban a Középülettervező Vállalat szakfőmérnöke, majd egy szövetkezet fejlesztési főmunkatársa, mára pedig a Stenger & Vajda Világítástechnikai osztrák-magyar Kft társtulajdonosa, a Magyar Pavilon világítási és hangtechnikai rendszerének tervezője és részben kivitelezője.

MAGYAR IKON

Kedves Makovecz Imre!

Megtisztelő felkérésre adott alábbi „pályázatomban” minden szempontból rendhagyó, hiszen a pályázat időpontja, egyre szűkebbre zsugorodó keretei, de legfőképpen maga a vállalkozás kihívása is rendhagyó, s rendhagyó vagyok én magam is, mint filmszínész, múltbeli gyökereim, hovatartozásom tudata és egyéb érdektelen irracionális és ideológikus tényezők összessége miatt.

Mindez számomra teljesen érdektelen lenne, ha nem lenne felém egy elvárás: írjam le azt a tíz perces filmet, amely a dolgok kedvező fordulata esetén a magyar pavilonban vetítésre kell kerüljön.

Én azonban számomra e témával kapcsolatos értelmi, érzelmi, szerkezeti foszlányok s a megmunkálás akadályait legyőzni képes intuicióról szóló „vallomáson” kívül semmiféle testületileg, filmszakmailag vagy dramaturgiailag értékelhető forgatókönyvet írni nem tudok.

Az elképzelés ami bennem MAGYAR IKON címen formálódik – de kiteljesedni csak az anyag és az én viszonyom egymáshozadásában képes – olyan, mint egy ezer darabra tört ikon, melynek minden szétrepesztett darabja a keletre vetett „európaiság” valós, szügerált és látszólagos kitaszítottóságából táplálkozó drámaiságot sűríti befogadható látványná, melyben a magyar sajátos sorspozícióban ott bírkózik a megmaradás ereje a körmönfont spekulációval, a megmaradásba vetett maradék hit létküzdelmét vívja a cinizmus sáncai mögül kárörvendve uszító köpönyegforgatókkal; „ahol puffad a működő tőke a dudvával benőtt gyárudvarokon, s ölelkezik velük a hiány”.

E sok részre zúzódtott ikon darabjai FELÉPÍTETT VÍZUÁLIS KOMPOZÍCIÓK és TÖRTÉNELMI DOKUMENTUMOK szerves folyamatként kerülnek nézői elé a sok részre töredezt képmézőn, akik azonban az emocionálisan megragadó képözönből a befogadhatóság korlátai miatt minden alkalommal más hangsúlyokat, más összefüggéseket és benyomásokat érzékelnek majd, csak egy valami lesz minden meglepetésnél azonos bennük, a vizuális kompozíció végére letisztuló egyetlen képből sugárzó erő és hit reménye a hosszan kitartott egyetlen fájdalom hanggal aláfestve.

Egy FILMTÖREDEK, mely a nézőnek „ezer arcát mutatja”, de utolsó pillanataira a sors kiismerhe-

tetlen szövevényéből kinagyítja a nembeli lehetőség belüli „maximumot”.

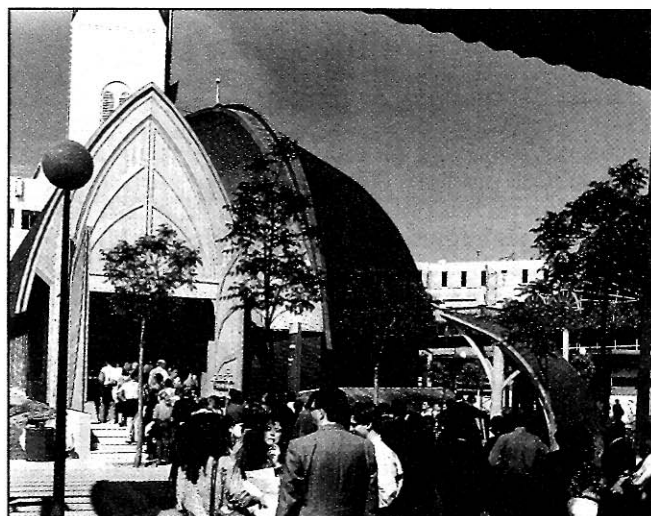
Egy FILMTÖREDEK, amely milliónyi meglévő és létrehozandó filmkockából épül, melyek verbálisan csak körülírhatók, mely szöözönből az utólag betekintő is beavatottá válhat, de az elvégzendő munka pilléreit e pillanatban mégis inkább a jegyzetfoszlányok, rajzok, zenei szerkezetvariációk s elmélkedések jelentik.

Ime a terv, mely számomra belső kihívás, s így van rá esély, hogy másoknak közvetíthető művé vállljk, de ez csak esély a külső körülményekkel való küzdelemre, s nem garancia.

Budapest, 1991. november 25.

Tisztelettel és szeretettel:

Dárday István

Geleta

A MŰSZAKI HALADÁST NEM LEHET NULLSZALDÓVAL MÉRNI

Beszélgetés Tóthné Dr. Pásztor Zsuzsa kormánybiztos-helyettesessel

Országépítő: Nagy sikere van a magyar pavilonnak. Számított erre, számított ekkora nemzetközi visszhangra?

Dr. Pásztor Zsuzsa: Öszintén mondom, hogy nem, de ugyanakkor reméltem is. Amikor 1990 novemberében a kormány elé terjesztettük a sevillai világkiállításon való szereplés koncepcióját, akkor az volt a célunk, hogy Magyarországot egy rokonszenves országnak mutassuk be, olyannak, ahol mindenkit szeretettel várnak. Az volt a célunk, hogy egy olyan közegben, ahol 112 ország és 60 multinacionális vállalat jelenik meg, ott ez egyértelműen kiderüljön. Ugy látszik, hogy ezt már az építkezés menetében sikerült elérnünk. Nem én mondom: a spanyoloktól hallottam, hogy a meg-

nyújtott munkákban dolgozó magyarokat mindenki csodálta. Csodálták munkaképességüket és hihetetlen ügyességüket. Ez azért is fantasztikus, mert bizonyára ismert mások előtt is, hogy nagyon nagy késéssel indult a építkezés. Lényegében 1991 elején kezdtük az építkezést és a spanyol szervezők előírásai szerint 1991. decemberében elkészültünk vele. Ekkor már haza lehetett hívni az ácsmunkát és a tetőfedést végző embereket, már csak a belső szerelés maradt hátra. A hivatalos átadást a miniszter úr jelenlétében április 8-án sikerült megtartanunk. Ezt - hasonlóan más pavilonok építési üteméhez - igencsak jónéven vették a szervezők.

A másik - amiből az elismerés fakad -, az talán az, hogy sikerült valami olyan egyedülálló művet alkotnunk, ami elűt a többi vas-üveg technikai csodától. Annyira elűt, hogy aki a magyar pavilont látja az biztosan emlékezni fog rá a többi pavilon közül.

Megpróbálok nagyon objektív lenni ezzel a művel kapcsolatban. Annyira egyedülálló ott, a sok XXI. századi csoda között, hogy talán éppen ez az amivel elértük ezt a nagy érdeklődést. Nagyon kevés pavilon előtt áll ekkora sor. A spanyoloknál és a chilei pavilon előtt van ilyen várakozás. A spanyolok térhatású filmet vetítenek, a chileieknél pedig egy jéghegyet láthatnak az emberek.

Nem kis büszkeséggel viselem a HUNGRIA feliratu jelvényt, mert amikor meglátják, akkor mindig gratulálnak.

Országépítő: Ha ekkora a siker és az érdeklődés, akkor bizonyára szó esett már a pavilon sorsáról is. Mi lesz vele a világkiállítás után?

Dr. Pásztor Zsuzsa: A mi pavilonunk olyan területen áll, amin a korábbi, kormány által kötött szerződés szerint nem maradhat fenn épület, vagyis le kellene bontani. Az érdeklődést kihasználva mi mindenképpen szeretnénk elérni, hogy a magyar pavilon fennmaradjon, mert a szakértők szerint a bontás és a szállítás, ha máshol újra fel akarnánk állítani, jelentős pénzbe kerülné. De ettől függetlenül is nagyon szép volna, ha örök emlékként eredeti helyén állna a mi munkánk.

Ezért felkértünk már egy madridi székhelyű, amerikai vagyonértékelő céget az értékelésre, de az eladáson kívül más megoldásokat is keresünk. A spanyolok azt mondták, hogy ha találunk hasznosítót, akkor hajlandók tárgyalni velünk, minthogy az épület maga alkalmas arra, hogy állandóan használják. Ekkor az EXPO 93 szervezete már evvel az utóhasznosítóval kötne szerződést. Természetesen a tervezőnek és nekünk is van beleszólási jogunk, hogy mire használják, bár olyan sok rendeltetése nem lehet. Véleményem szerint kiállítóterem, exkluzív étterem, konferencia terem vagy, mert igen jó az akusztikája, hangversenyterem lehetne, illetve azzá alakítható.

Országépítő: Az nem merült fel, hogy esetleg a Magyar Köztársaság tudja hasznosítani, hogy ne vesszítse el a magyar kapcsolatait az épület?

Dr. Pásztor Zsuzsa: De igen. Ez is felmerült már. Talán egy spanyol-magyar baráti társaság meglehetné, de azért akkor ehhez a Magyar Köztársaságnak is hozzá kellene járulnia, ami tetemes költség-

gel járna. Ezt még el kellene fogadtatnunk, de talán éppen a 96-os EXPO miatt erre a hírverésre itt továbbra is szükség volna.

Országépítő: Jö, hogy szoba került 1996, mert éppen ezzel szeretném befejezni a kérdezősködést. Melyek azok a tapasztalatok, amelyek az 1996-os világkiállításon is hasznosíthatók lehetnek? Különösen érdekelne, hogy Ön miként látja a finanszírozás problémáit, miként fogadja, hogy a spanyol vállalkozók szinte az egekig emelték az árakat és már-már zsarolták a megrendelőket? Így lesz ez nálunk is?

Én azt hiszem, hogy ez a folyamat mindenképpen jelen lesz nálunk is, hisz a vállalkozási alapon álló finanszírozás mindenképpen indikál valamiféle áremelést. Spanyolországban mindennek az ára három-, négyszeresére ment fel. Én arra számítottam, hogy a szállodai árak később majd lemennek. Nem így történt, maradtak. A turisták nyilván kénytelenek fizetni. Míg Madridban 8000 pezeta elfogadható ár egy normális szállodai szobáért, addig itt egy nem éppen jó szoba legolcsóbban 17-18000 pezeta. A rangosabb helyeken már 20-25-30 ezer pezetát is elkérnek. Ez nagyon sok és minket is meggondolásra készített, hisz nem kérhetek sokkal többet én sem a kinti magyarok költségeire. Ezért azután különböző rendezvényeinkhez szponzorokat kell szerveznünk.

Országépítő: Úgy látszik, hogy ez kikerülhetetlen folyamat ilyen rendezvény esetén. Mégis hogyan állhat az egész világkiállítás mérlege?

Dr. Pásztor Zsuzsa: Azt hiszem, hogy van egy automatizmus amibe nem lehet állami eszközökkel beavatkozni. Ugyanakkor a haszon is megvan, mert például már az első héten eladtak 300.000 db 6 hónapra szóló bérletet. Egy-egy ilyen bérlet 30 ezer pezeta, összesen tehát 9 milliárd pezeta. A spanyolok nem számoltak ekkora bevételre a jegyeladásból. És itt vannak még azok a nagy cégek, akik szponzorálják a kiállítást. Vegyük például a Coca Colát, amely 10 millió dollár feletti összeggel támogatja az EXPO-t azért, hogy a spanyol éttermekben csak az ő italuk legyen. Ez biztosan megtérül nekik majd a fogyasztásból. A nemzeti pavilonokban lehet más üdítőket is kapni.

Azt is látom, hogy a spanyol vállalkozók igen meggazdagodnak ezen a világkiállításon. De magáról a világkiállításról én is csak azt tudom mondani, mint amit a felelős nemzeti vállalat elnöke - Pejilo úr - mondott: ha a műszaki haladást nézzük, akkor azt a nullszaldóval nem lehet kifejezni. Mert, ami ott marad, az mindenképpen hasznos eredmény. Felépült egy nemzetközi színvonalú repülőtér, megépült a Madrid-Sevilla express, ami az 540 kilométeres távolságot 2 és háromnegyed óra alatt teszi meg. Felépült az autópálya és a várost körülvevő körgyűrű. A régi várost felújították. Volt alkalmam hallani Sevilla polgármesterétől - éppen amikor Demszky Gábort és Székely Gábort kísérem -, hogy teljesen felújították a szennyvízhálózatot, az ivóvízhálózatot, új tömegközlekedési eszközöket állítottak be. Minden jel arra mutat, hogy ez a befektetés megtérül a városnak is.

1992. május 16-án délután a budai várban, a Szentháromság téri egykori Pénzügyminisztérium épületének dísztermében valamennyi, a Nemzeti Pávilon építésében részt vevő munkatárs számára záróünnepet és fogadást rendezett a fővállalkozó Makona Kft. Ezen az összejevetelen hangzott el az alábbi két beszéd.

Sajtótájékoztató 1992 április / Pressconference / Pressekonferenz April 1992

Geleta

Záróünnep 1992 Május / Closing ceremony / Schlussfeier Mai 1992

Geleta

KÁDÁR BÉLA MINISZTER BESZÉDE

Uraim, tisztelt alkotóközösség, kedves sevillai bandérium!

Nehéz, és sokak szerint rendhagyó ilyen megható pillanatban szólani, hiszen egy olyan ország állampolgárai vagyunk, amely nem túri a kudarcot, és nem túri a sikert sem. Így alakult ezeréves örökségünk. Engedjék meg azért mégis, hogy mint műcsodáló, mint sikerünkre büszke magyar állampolgár és tán a sevillai mű megfogantatása előtti időszakban ugyancsak megdöbbent illetékes magyar kormánytag, néhány szót és gondolatot mondjak el mai ünnepünkről.

Korántsem könnyű, meglehetősen talányos dolog, mit is ünnepeljünk. Ünnepeljük-e a műalkotás, a csodateremtés ünnepét, ünnepeljük-e azt a gondolatiságot, amely a magyar pávilont oly tökéletesen, szinte egyedülállóan igazította az 500 éves történelmi évforduló szellemiségéhez, üzenetéhez, a ráhangolódáshoz, hiszen az új világ felfedezése csak részben jelent betont, felhőkarcolókat, technikai csodákat, mert mögötte ott állt mindig az az emberi lélek, amely a világ megismerésére, felfedezésére, meghódítására, az új befogadására törekedett. Ünnepelhetjük mindezt, de ünnepelhetjük és ünnepelnünk is kell azt az alkotóerőt, teremtő erőt, amely Magyarországtól három és fél ezer kilométer távolságban, andalúz nyárban, andalúz télben, rendkívüli viszonyok között hozta, amit hoznia kellett. És mit ünnepelhetünk még? Ünnepelhetjük azt a pénzügyi zsenialitást és azt a szigort, amely manapság bizony ritkaság, amit megirigyelhetne bármilyen illetékes intézmény. A „Makovecz-mű” az ország nehéz helyzetében az adott előirányzatból

valósította meg mindazt, ami lehetővé tette önmagunk és az Önök alkotóművészetének bemutatását. Szívbe markoló öröm volt látni a sevillai alkotást. Ezt annál inkább elmondhatom, mert 25 hónappal ezelőtt azok közé tartoztam, akik hittek ebben a sikerben akkor is, amikor még sokan nem láttak. Ma már sokan hisznek, mert láttak, látták ezt a művet, a magyar géniusz képzelő és teremtő erejét.

Néha szívbe markoló persze az is, amikor egyes műitészek, a károgók kórusa kulisszának kiáltja ki mindazt, amit ott lát. Hát persze, kulissza ez mindazoknak, akiknek semmit sem jelent az, hogy ország, magyar történelem, nemzeti büszkeség, megújuló művészet, a természet, ember és történelem viszonya. No persze, ez ne keserítse el Önöket, mi olyan országban élünk, ahol évszázadok óta csak így lehetett előrejutni, de azért előre fogunk jutni ezután is. Ami most Sevillában a nagyvilág legnagyobb elismerése mellett megszületett, amit most már három hét alatt közel 80 ezer ember látott és a kigyózó sorok tanúsága szerint ennél sokkal több kíván megismerni, meglátni, remélhetően Magyarországot segít felfedezni. Nos, ez 1991-1992 nagy művészeti alkotása. Önök itthon és Sevillában megtették azt, amit az ország becsülete, az ország hírnevének gyarapítása megkövetelt. Hadd reménykedjünk abban, hogy ez nem a fejezet vége, a sevillai bandérium majd itthon, a Duna partján is terem csodákat még ebben az évtizedben. Ez a kemény mag, amely művészileg, emberileg kialakult a távoli Guadaquivir partján, itthon hiányzik ma még, de remélem, nem sokáig. Köszönöm Önöknek az élményt és a reményt.

MAKOVECZ IMRE BESZÉDE

Nagyon régen dolgozom, 1957 óta, és ez alatt az idő alatt elszoktattak attól, hogy ha befejeztünk egy munkát, az ünnepnap legyen, befejezése valaminek és kezdete valaminek. Kiemelt nap, amelyre az ember visszaemlékszik. Pedig az ünnepélyes befejezés, egy munkának az ünnepélyes befejezése, az természetesen egyben megbecsülése annak a munkának, amit elvégeztem, és az én emberi méltóságom elismerését is jelenti. Ha eszébe jut a kenyéradó gazdának, – most az elmúlt negyven évről beszélek, – hogy megbecsüljön ezzel az ünnepel.

Magyarország megszabadult a szovjet elnyomás alól, ez volt az első nagy ünnep számunkra hosszú idő után; mint a népmesében, vaspántok szakadtak le, és azt mondhattuk, hogy jó időszak kezdődik, az ünnepeink elfogadottak lesznek, és mi magunk pedig annyi emberi méltóságot tudhatunk majd magunkénak, amennyit magunknak megte-remtünk.

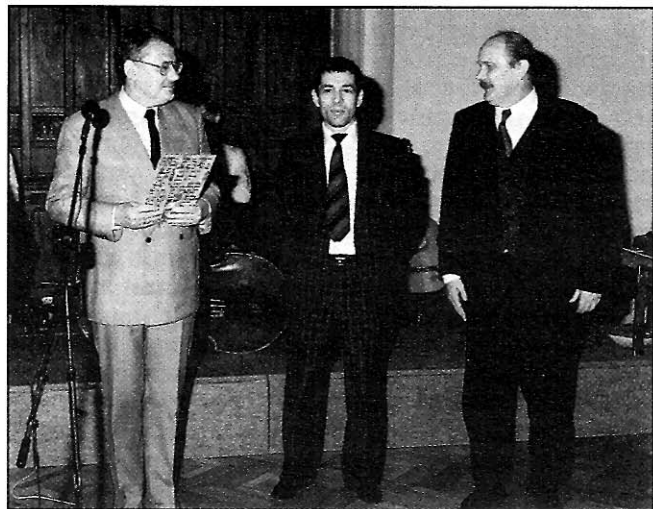
Nyugodt szívvel elmondhatom, hogy azok, akik itt ülnek és akik Sevillában vagy a sevillai magyar pavilonnal kapcsolatosan bármit is tettek, ennek a hazának megbecsülést szereztek – maguknak kicsi pénzt –, és megalapoztak egy új jövőt. Mert dilettánsan kezdtük ezt a munkát, amatőrként, hiszen ki volt itt vállalkozó nagykapitalista közöttünk az elmúlt időben? És mégis nekivágtunk Budapesttől 3500 km-re valaminek, amiről nem tudtuk előre, hogy milyen lesz. Egyet tudtunk, hogy el kell vállalnunk, mert különben nem lesz meg.

És ha nem lesz meg, akkor sunyi ellenfeleinknek lesz igazuk, kompromittálni fogjuk önmagunkat és a saját hazánkat is. És természetesen azt a magyar kormányt, amelyet mi választottunk meg, és amelyet a magunkénak érezhetünk, akkor is, ha naponta, az újságok hatására, nem győzzük eleget ócsárolni. Nem volt könnyű időszak ez. Ha most

visszagondolunk az elmúlt történetre, kint Sevillában, itt Magyarországon, útközben, több mint 40 fokos melegben változó időkből, változó pszichológiai és időjárási viszonyok között, akkor azt mondhatjuk, hogy életünknek egy fontos darabja, olyan darabja, amelyet megemel az a siker, amelyet ez a munka hozott, a pavilon megépítése, és amely siker a mai napig tart. Európa és a világ újságjait bejárja az a hír, hogy Magyarországnak volt üzen-nivalója és volt munkáskurázsija, hogy ezt megépítse. Csodájára jártak már építés közben, és azóta is az emberek annak, hogy hogyan lehetséges, hogy a magyar munkásintelligencia ilyen színvonalon van, hiszen 40 évig minden megtörtént, hogy megszűnjék. Gondoljunk csak arra, hogy nem volt hova inasnak elmennie, aki szakmunkás akart lenni, hanem idióta szakmunkás-képző intézetekben olyasmikkel foglalkozott, ami távol állt a szakmától, vagy legalábbis csak kismértékben volt az. És mégis, az emberek egymástól megtanulták a szakmát, valami csodálatos módon. Európa elszokott attól, hogy a munkás intelligens, hogy a munkás betartja azt, amit a becsület diktál, mert régen hozzászoktak, hogy csupán a pénz az és a félelem, ami az embereket mozgatja. Mindenkinek tiszta szívéből köszönetet mondok azért, hogy partnerem volt, hogy közvetve vagy közvetlenül együtt dolgozhattunk, és remélem, hogy életünkben nem utoljára találkozunk.

Nagy szeretettel köszöntök itt mindenkit és most egy fából készített emléklapot, szeretnék átadni mindenkinek, aki részt vett a munkában. Lehet, kicsit emlékeztetni fog a kiváló dolgozói kitüntetések átadására, de sajnos nincs más mód, minthogy szólítok mindenkit. Szeretnék parolázni mindenkivel és átadni ezt az emléket. Köszönöm szépen, hogy meghallgattatok.

Kádár Béla miniszter, Kiss Barnabás és Makovecz Imre / Béla Kádár Minister, Barnabás Kiss, Imre Makovecz

Nemeskürty István és Makovecz Imre a záróünnepen *István Nemeskürty historian/Historiker, Imre Makovecz at the closing ceremony/an der Schlussfeier*

EMBERFELETTI VOLT, AMIT PRODUKÁLTAK

Beszélgetés Erdei Györggyel

Erdei György: 1991. júniusában kerültem ki Sevillába, akkor kapcsolódtam be a munkába.

Országépítő: Milyen cég részéről?

Erdei György: Hát eleinte a Tetőszféra részéről. Amikor még a Tetőszférával történő szakítás előtt feltűnt az a lehetőség, hogy a Tetőszféra kivitelezőként vesz részt a III. ütem megvalósításában, akkor a két cég közötti megállapodás alapján én áthelyezéssel átkerültem a Makona állományába, hogy eleve összeférhetetlenség ne álljon fenn. És attól kezdve a Makona színeiben dolgoztam Sevillában április 10-ig. Én ott voltam a megnyitón is, ez nagyon nagy élmény volt.

Szóval visszatérve az elejére, én június 7-én érkeztem Sevillába, az előtte való héten kezdődött meg a főtartók felállítása.

Országépítő: Mi volt a személyes feladatod?

Erdei György: Mint műszaki ellenőr dolgoztam a szerkezet építésén, elsősorban a Surján, mint alvállalkozó valamennyi munkájánál, tudod, hogy a Surján csinálta az építés kivitelezési, tehát a hagyományos értelemben vett építési munkáknak az oroslánrészét. Tehát én melléje voltam besorolva, mint műszaki ellenőr, és az a népszerűség, amire hivatkoztál (a várbeli emléklap átadása, ahol Erdei György kapta a legnagyobb tapsot – szerk.) az valószínűleg onnan származott, hogy kb. egy hónap után vettem észre, hogy a hagyományos műszaki ellenőri feladatok nem igazán töltik ki a munkaidőmet, a kapacitásomat. Nyilvánvaló volt egy olyan igény is, hogy a hagyományos szerkezet-építésen kívül, mivel rendkívül rövid idő állt rendelkezésre a tervdokumentáció elkészítéséhez, megoldásra váró részletekkel is foglalkozni kell. A Surján dolgozói elfogadták, hogy amit én mondok, hogy hogy kell csinálni, azt ugyanúgy vegyék, mint hogyha a saját főnöküktől származott volna. Ehhez nem kellett napló bejegyzés, nem kellett hozzá semmi, csak mondani kellett, hogy ezt így csináld, azt úgy csináld, azt amúgy csináld.

Ez kb. egy hónap alatt kialakult, és attól kezdve egy hagyományos építési szinten nem definiálható beosztásban dolgoztam ott, tehát részben műszaki ellenőrként, ami adminisztratív és egyéb feladatokat jelentett a Surjánnal szemben, a másik oldalról, meg abból a felfogásból, hogy a Makonának az az érdeke, hogy ez az épület határidőre jó minőségben elkészüljön, ott segítettem a Surján kivitelezési munkáját, ahol tudtam.

Ezt az is indokolta, hogy Lomnici Péter mellett az első időben voltam ott egy őt helyettesítő művezető, idős, nyugdíjas ember, aki szívbetegség miatt aztán egy hónap után hazament. Péter teljesen egyedül maradt, beosztott munkairányító nélkül, tehát az összes anyagbeszerzési, szervezési, irányítási feladatra. Az teljesen egyértelmű volt egy idő után mindenki számára, hogy ez ott nem egyszemélyes feladat. Dolgozott akkor ott a Surjánnak kb. 70 embere, legalább 10 brigád, akiknek a munkáját

szervezni kellett, össze kellett fogni. Ezekbe a feladatokba szálltam be, ott és úgy, ahogy tudtam. Ebbe beletartozik, ha volt olyan dolog, hogy valamit ki kellett találni, ezt úgy értem, hogy hogy lehet a legcélszerűbben a legrövidebb idő alatt és ugyanakkor jó minőségben megcsinálni, akkor ez általában úgy zajlott, hogy Lomnici Péterrel meg a 3 Triskell-es srác közül azzal, aki ott volt, leültünk és akkor végigbeszéltük, hogy mi legyen a megoldás. Részben a munkásokkal való közvetlen viszonyból, részben ezekből a dolgokból alakult ki az, hogy mind a srácokat, mind engem elfogadtak az emberek.

A Surjánon kívül dolgoztak ott más alvállalkozók, például a Magház BT., tudod a gyökeres fának a beállítása, annak rögzítése, stabilizálása, szóval ezekben a dolgokban nagyon konkrétan vettem részt, mondhatnám, fizikai munkával, mert az esetek többsége olyan volt, hogy mire elmondom, addig én is meg tudtam csinálni. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a Surján a kiszabott feladatot a legrövidebb időn belül a legkevesebb emberrel akarta megoldani.

Ez természetes, tehát valahogyan úgy éreztük mindannyian, a srácok is meg én is, hogy az luxus, hogy ha ott vagyunk, akkor az egész kapacitásunk szellemileg vagy fizikailag ne legyen 100%-ig kihasználva. Erre minden hivatalos felkérés nélkül a srácok is meg én is magunktól jutottunk el, és gyakorlatilag ez vezetett oda, amit itt tapasztaltál.

A gyakorlatban egy nap úgy zajlott, hogy Lomnici Péter reggel eligazította az embereket, hogy ki mihez fog hozzá, és az emberek úgy dolgoztak, hogy amikor egy feladattal végeztek, akkor mentek Péterhez, vagy ha őt éppen nem találták meg, akkor jöttek hozzám, mi a következő, mit csinálnak. Ezt a teljes ott lévő állományra el lehet mondani, ez az a dolog, amiért mindenki dicséri az ottani munkásokat. Emberfeletti volt, amit produkáltak, főleg akkor, amikor a ház külső burkolása történt. Volt olyan időszak, főleg, amikor a palázaszt kellett nagyon intenzíven csinálni, hogy 60 ember dolgozott fenn a tetőn, részben azon, hogy építették át az állványokat ácsmunkával, részben az anyagot kellett felszállítani, részben fedni kellett.

Ezekre az emberekre biztonságtechnikai szempontból, minőségi és ütemezési szempontból oda kellett figyelni. De mondom, hogy az egész kivitelezést az jellemezte, hogy az emberek teljes intenzitással dolgoztak az első pillanattól a hazaindulásig.

Országépítő: Hogy nézett ki egy nap kicsit tovább részletezve?

Erdei György: Villanuevában laktunk, ez 18 km-re volt Sevilla központjától és 15 km-re volt magától az Expotól. A munkások autóbusszal jártak, a Makonának volt ott szolgálati kocsija, amivel mi jártunk. Én általában szolgálati kocsival mentem, a srácok hol ezzel, hogy azzal, nagyon sokat utaztunk mi is a munkásokkal együtt, egy idő után

kialakult, hogy nem nagyon tudtuk elképzelni, hogy előbb eljőjünk, mint ahogy a munka befejeződik.

Voltak olyan időszakok, amikor este 11-kor vagy így fejeződött be a munkanap, és ott voltunk velük még akkor is, ha rutinfeladatokat csináltak és nem indokolta jelenlétünket semmi. Ez úgy kialakult.

Országépítő: Hivatalos munkaidő nem is volt?

Erdei György: Nem, világosodástól sötétedésig, és alapvetően ez határozta meg, visszatérve a napi-rendhez, a munkába indulást is, mert általában úgy indult a csapat munkába, hogy világosra, mire a munkát meg lehet kezdeni, arra odaérünk. A nyári időszakban 12-14 órás műszaknapok voltak és akkor még világosban hazaértünk, téli időszakban meg majdnem úgy nézett ki a dolog, hogy mire kivilágosodott, arra odaértünk és amikor kezdett sötétedni, akkor eljöttünk.

Országépítő: A munka mellett tulajdonképpen csak az alvásra maradt idő?

Erdei György: Azért mindenkinek maradt még valamire energiája. Mi az építkezésen végzett effektív munka mellett az adminisztratív, meg előkészítési meg egyéb dolgokat még este csináltuk. Hét végén mindenki úgy volt, hogy arra az egy napra szüksége volt. A teljes idő alatt, míg kint dolgoztunk, talán 2 vagy 3 szabad szombat volt, de ebbe a határidőbe több nem fért vele, ezt így kellett csinálni. A kemény munka meg a kintlét legnagyobb élménye az maradt nekem, ahogy az építkezés ideje alatt az odalátogató spanyolok és külföldiek reagáltak a pavilonra. Azt az őszinte csodálkozást és elismerést, amit az odalátogatóktól kapott az ember, azt semmivel nem lehet pótolni. Szóval olyan őszinte csodálkozással figyelték azok az emberek a magyar pavilont, az ott folyó munkát, ezeket az ácszerkezeteket, amiket felállítottunk, a székelyek fafaragásait, a palázási munkát vagy épenséggel az ágas-gyökeres fát.

Országépítő: Ez mindig kézzel-lábbal magyarázva derült ki?

Erdei György: A spanyolokkal voltak kommunikációs nehézségeink, mert ők általában csak spanyolul tudtak. A kint dolgozók közül angolul, franciául vagy németül tudtunk szót érteni az odalátogatókkal, és volt velünk két tolmácsoló, ők egyébként rengeteget segítettek a munkánkban, ők spanyolul. De hát az odalátogató csoportok, vagy

külföldiek azok általában az Expon rendszeresített hostess szolgálat kíséretében érkeztek, és akkor már nem volt gond angolul beszélgetni velük.

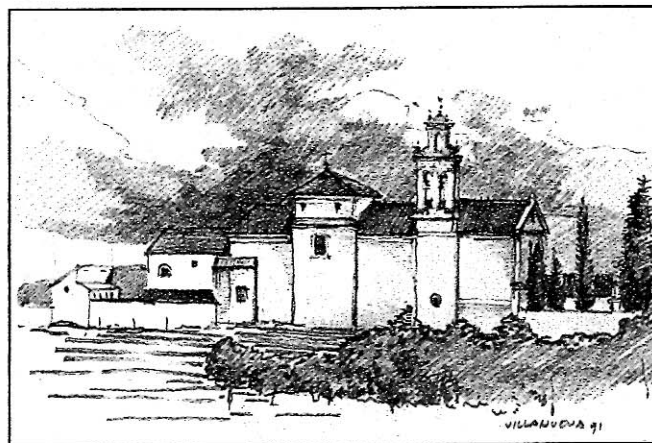
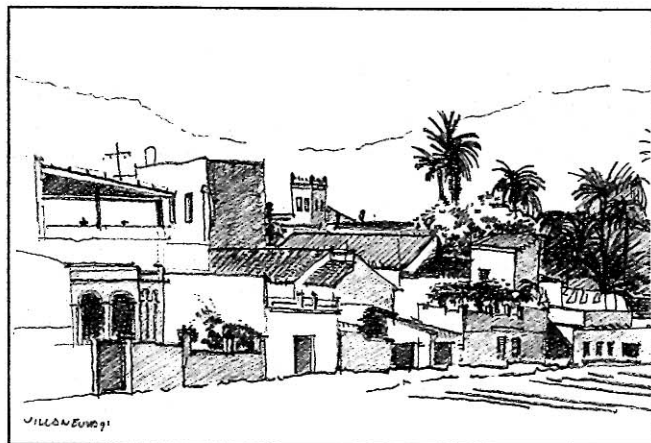
Országépítő: Építkezés közben rendszeresen jöttek csoportok, amelyek végiglátogatták az építkezést?

Erdei György: Pontosan, és ilyenkor attól függően, hogy a csoport megérkezésekor ki volt éppen elérhető, kinek volt negyedórája arra, hogy végigmenjen a csoporttal a házón, az végigkalauzolta őket, elmesélte a ház történetét, az építészeti gondolatot, mi lesz még, mi van készen, mikorra fejezzük be, szóval ezek voltak a tipikusan ismétlődő kérdések.

Országépítő: Miféle emberek jöttek így közülézní, más pavilonokból vagy kívülről?

Erdei György: Más pavilonokból is rengetegen jöttek, de majdnem a teljes építési idő alatt engedélyezték a látogatóknak a körbesétálást az Expon. Ezt úgy képzeld el, hogy megáll egy busz, kiszáll belőle 40 ember, bejelentik, hogy teszem azt, a Francia Építész Kamarától jöttek és szeretnék megnézni a házat. Mi tudtuk, hogy az országnak az az érdeke, hogy ezt a pavilont minél szélesebb körben megismerjék és az Expo bezárása után valamilyen formában értékesíteni is lehessen. Nyilvánvalóan ebből a szempontból lehetett volna szelektálni, hogy vannak csoportok, amelyek látogatása fontos, vannak, amelyeké kevésbé, de úgy döntöttünk, hogy sose tudni, hol merül fel komoly vételi szándék. Gyakorlatilag minden látogatót az építkezés teljes ideje alatt végigkísértünk a pavilonon, bemutattuk nekik a munkákat, terveket, szóróanyagokat kaptak, tehát minden információt megkaptak, minden segítséget megadtunk, hogy a pavilont megismerjék. Úgy érzem, hogy ennek valamilyen része biztosan van abban, hogy bármilyen újságot nézel, ahol az Exporól cikk jelenik meg Spanyolországban, abból a magyar pavilon nem marad ki, folyton jönnek a fotósok és a filmesek. Voltak időszakok, amikor ez határozottan nehezünkre esett, mert tudtunk volna mit csinálni a házón, de egy hét alatt három tv-társaságot kellett fogadnunk.

A nyári meleg elég sokat kivett az emberekből, tudod, voltak olyan időszakok, éppen amikor a tetőn kívül folyó munkák voltak, hogy 42-48 fok között volt a hőmérséklet. Erről a legszörnyűbb

élmény az volt, hogy az autók kint voltak a parkolóban, egész nap süti a nap, és amikor megyünk hazafelé, akkor még mindig felhúzott ablak mellett volt jobb. Kintről olyan hőmérsékletű levegő jött be a kocsiba, hogy egyszerűen nem lehetett lélegzetet venni. Ilyen időben kellett a palázáson dolgozni. Munkavédelmi előírásként rengeteg folyadékot kellett fogyasztani, akik kint dolgoztak az épületen 10-12 liter ásványvizet, üdítőt ittak, sör az nem volt, ez teljesen komoly, olyan sem volt, hogy a munkások elmennek és stikában lenyelnek egy üveggel, ilyen nem fordult elő.

Országépítő: Ez egy belső megegyezés volt?

Erdei György: Belső megegyezés volt a legelején, hogy ha be van fejezve a munka, mindenki azt iszik otthon, amit akar, de kint az építkezésen, amikor 30 méter magasban kell dolgozni, akkor egy pohár sör sincs. Ez kötelező volt, és nagyon intő jel volt erre, hogy a mellettünk lévő pavilonoknál, osztrákoknál, olaszoknál, Vatikánnál mindenhol voltak nagyon súlyos sérüléssel járó, sőt emberéletet követelő balesetek, leesésből. Nálunk ilyen balesetek nem fordultak elő, csak kisebb sérülések voltak, de hát az mindenhol előfordul.

Országépítő: Az ellátást azt teljesen ti magatok intéztétek?

Erdei György: Ez két részre oszlik, a Surján, mint kivitelező úgy vonult fel, hogy hozott magával szakácsnőt, kitélepített egy konyhát. Az emberek főtt ételt akkor ettek, mikor hazaértek, reggeliztek otthon, és tízórait kaptak az építkezésen.

Mi, akik a Makona állományában voltunk kint, mi teljesen önellátásra voltunk berendezkedve. Tehát a havi ellátmányból fedeztük az étkezési költségeket, de az építkezési idő alatt nem volt túl jellemző, hogy valaki elmegy ebédelni vagy hasonló, nem is volt rá idő.

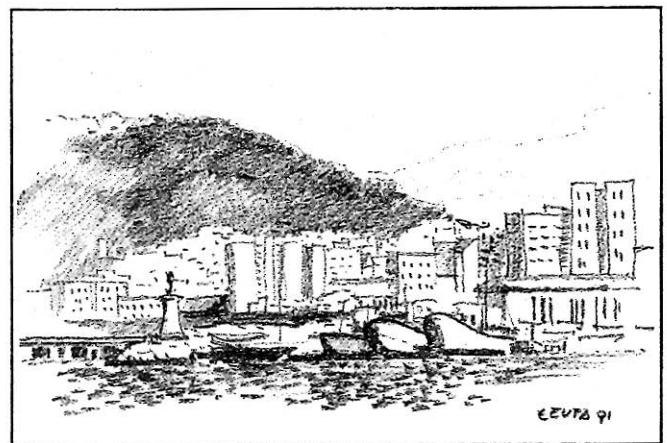
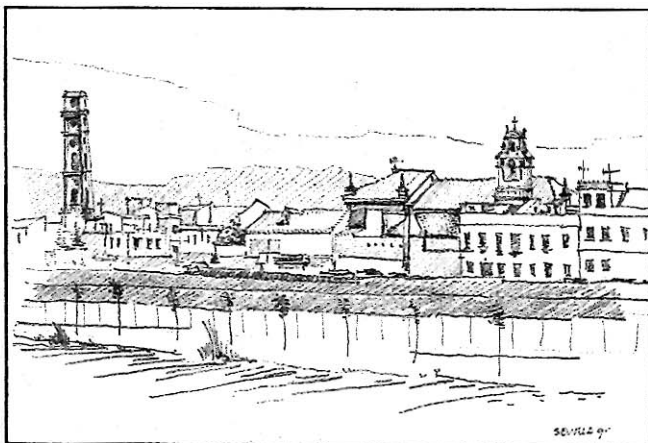
Egyébként ez okozott nehézséget, és érdekes is volt, hogy a spanyoloknál az a szokás, hogy 2-től 4-ig szieszta, akkor a spanyolok megesznek valamit, aztán lefekszenek aludni, valami árnyékos helyen; ez nekünk gondot okozott, mert a magyar munkás megette a tízóraitját két óraker, fél óra múlva kész volt, és amikor tovább dolgoztunk volna, akkor a darus nincsen sehhol, mert ő sziesztazik. Spanyol darusunk volt, egyébként kitűnő szakember, meg tényleg a világon semmi gondunk nem volt vele, de arra nem sikerült rászoktatni,

hogy azt a déli két órás sziesztaját azt ne vegye ki, amikor nekünk éppen emelni kellene gerendát, palát vagy egyebet.

Ez különösen akkor volt gond, amikor a telepített toronydaru mellett, amelyik kiszolgálta az építkezést, néha szükség volt mobil darura. Annál a spanyol darusnál, aki csak egy rövid időt töltött el a magyar építkezésen, azzal végképp nem lehetett dülöre jutni. A másikkal meg lehetett beszélni, hogy ezt még emeld be, aztán pihenjél fél órával többet. Anyagbeszerzésnél, amikor valamiért menni kellett, a megtanultuk, hogy spanyolok szerint két dolgot lehet elintézni egy nap, egyet délelőtt, egyet meg délután. 9 - 1/2 10 tájban nyitnak ki a üzletek, hivatalok, kettőig nyitva vannak, akkor el lehet intézni egy dolgot, aztán kinyitnak 4 óra - 1/2 5 tájban, és nyitva vannak 9-ig, akkor még egy dolgot. De nagyon sokszor találkoztunk azzal a szóval, hogy magnana, ez szó szerint azt jelenti, hogy holnap, de a spanyoloknál azt jelenti, hogy majd egyszer valamikor. Szóval hozzá kellett szokni. De amikor az ember hozzászokott, hogy nem szentírás ez a holnap, lehetett dolgozni velük, nem okozott komoly fennakadást, csak tudni kellett hova tenni a dolgaikat. Jó, mondjuk, addig eltelt egy félév, amíg ehhez hozzászoktunk, de végülis ment.

Országépítő: A magyaroknak szívesebben elintézték valamit, mint a többieknek?

Erdei György: Nem éreztem, hogy negatív irányban különböztették volna meg a többi pavilonnál dolgozókat, hanem hogy pozitív irányban a magyarokat. Ennek ezer jele volt, pl. ha az Expon valahova el kellett jutni, ha az Expon valamit biztosítani kellett, akkor nagyon sokszor elég volt az a jelige, hogy én a magyar pavilonnál dolgozom, és akkor megnyitlak a kapuk. Nagyon hosszú eljárása volt annak, hogy egy kis furgonnal vagy teherautóval hogy lehet bemenni az építési területre, a kapunál annyit mondtunk, hogy a magyar pavilonhoz megyek és emelték a sorompót. Volt olyan, hogy Sevilába mentem vissza kocsival, és megálllok valahol egy útmenti kocsmában kérek egy üdítőt, egy doboz cigit, valamit, nyilván érzik a kiejtésemen, hogy nem vagyok spanyol, és kérdezik, hogy mit csinálok, dolgozom az Expon, melyik pavilonnál, a magyarnál, és ez előfordult többször, hogy akkor Sevilától 50 vagy 100 km-re nem

engedték kifizetni, amit rendeltem, mert a magyar pavilonon dolgozom. Teljesen vadidegen ember, az életben esélyem sincs rá, hogy látom még, de ilyenek voltak. Egy másik eset, ami nagyon mély nyomot hagyott bennünk. Amikor a toronydíszeket emeltük be, ez már nagyon a vége felé volt, a toronydaut le kellett volna már bontani, és nagyon szűkös volt az az idő, ami rendelkezésre állt. Volt ott egy spanyol büféláncolat az Expo területén, és amikor ezek azt látták, hogy ezek az örült magyarok, zuhogó esőben, este, tők sötétben, reflektorok mellett emelik be a rézdíszeket, akkor elmentek, főztek nekünk forró teát, hozták és osztották szét ingyen az emberek között, csak azért mert mi dolgozunk, azért mert mi ott vagyunk. Egy fillért nem fogadtak el érte, szívesen kifizették volna, mert egy lélek nem dolgozott már az egész Expon, szóval nem erről volt szó, de amikor látták, hogy dolgozunk, akkor hozták a teát és ez nem egyedi eset volt.

Amikor nekünk műszaki átadásunk volt, amikor valamilyen kisebb ünnep volt a pavilonban, akkor egy idő után kötelességünknek éreztük, hogy ezeket az embereket meghívjuk. Még ezt megelőzően, amikor volt egy átadás, egy kis belső ünnepszerűség, hogy na, ezzel elkészültünk, akkor előfordult, hogy odahoztak egy sörcsapoló berendezést, ingyen egy hordóval, és mondták, hogy mi ezt adjuk nektek, mert itt tartotok. És tényleg semmilyen üzleti vagy más érdekük nem fűződött a magyarokhoz, ezt azért mondom, mert ez a büféláncolat, amiről beszéltem, az Expon a legdrágább volt, ha egy magyar munkás valamikor este elment, hogy igyon egy kólát, vagy vett egy szendvicset, akkor biztos nem ezekhez ment, szóval csak kaptunk, de viszonzni nem volt módunk.

Országépítő: Milyenfajta ünnepek voltak, amiket említettél?

Erdei György: Augusztus 20-át ünnepeltük és egyúttal azt, hogy a szerkezet kész és a tornyok sisak nélkül kint vannak a házból. Aztán ilyesmi volt a decemberi műszaki átadás, az április 8-i tényleges átadás, ezekre gondolok.

Országépítő: Hogy zajlott le egy ilyen ünnep?

Erdei György: Az embereken augusztus 20-án vagy ilyen ünnepek előtt már úgy 1-2 órával lehetett érezni azt a feszültséget, ami munkanapon nincsen. Valami nagyon jóleső belső idegesség hatotta át az egész légkört.

Volt egy nagyon érdekes aktus augusztus 20-án, és ez nagyon megmaradt mindenki számára. Készítettünk egy kopjafát és egy nemzeti színű szalagra minden dolgozónak, aki részt vett a pavilon építésében, felírtuk a nevét, ezt egy szeggel mindenki felszegezte az ágas kopjafára és augusztus 20-án kitűztük. Amikor valaki befejezte a maga munkáját, és elment az építkezésről, akkor egy kis 5-10 perces összejövettel keretében megköszöntük az elvégzett munkáját és megkapta a maga szalagját. Ezt a szalagot, azt hiszem mindenki eltette úgy, hogy évek múlva is megtalálja. Ha ünnepet mondok, nem kell olyanra gondolni, hogy szép ruha, ilyesmi, hanem csak egy 5-10 perces összejövettel. Voltak olyan napok, amikor semmi nem jött össze, akkor Lomnici Péterben meg volt az az erő, hogy lelket verjen az emberekbe, és nagyon sok biztatást kaptunk Imrétől azáltal, hogy nyilatkozataiban, újságban, tv-ben, mindenhol kiemelte a Sevíllában dolgozók teljesítményét, és ezt ott felolvasni az embereknek nagyon nagy lelki plusz volt. Szóval olyan dolog, ami azokon a holtponción átsegítette az embereket.

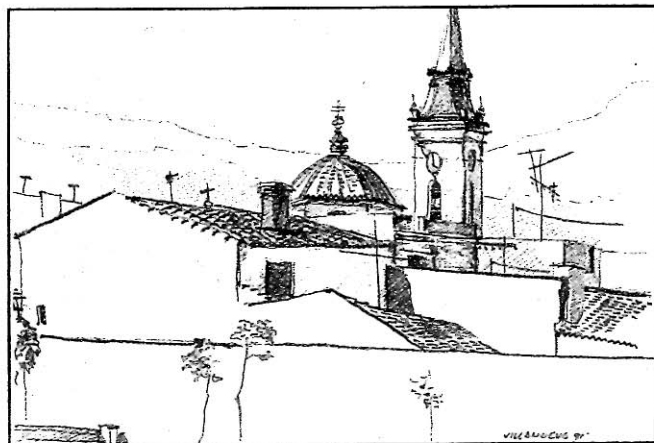
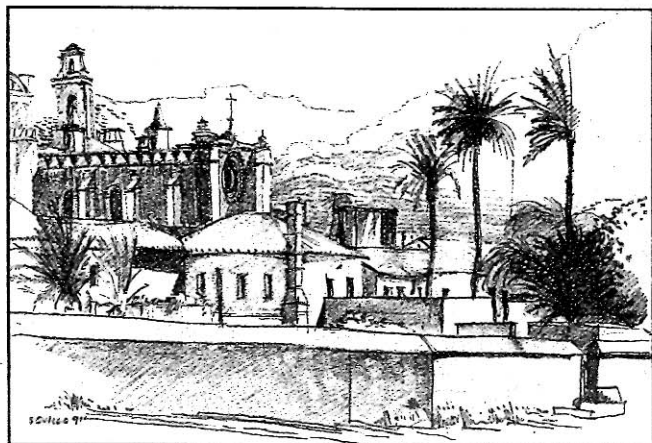
Országépítő: Volt valamilyen kapcsolatot a hivatalos szervekkel, tehát a minisztérium emberével, ők is jelen voltak az építkezés folyamán?

Erdei György: Hát a minisztériumnak a képviselői egész későn kapcsolódtak be ebbe a folyamatba, mert a minisztérium műszaki ellenőre valamikor októberben érkezett, én úgy emlékszem, onnantól kezdve jelen voltak és részt vettek a folyamatban. Hát teljesen természetes módon a minisztériumnak, illetőleg a Makonának, mint fővállalkozónak egész más érdekei voltak, tehát ez a kapcsolat több szempontból sem volt felhőtlen. Teljesen más érdekszférát képviseltünk.

Országépítő: Tudom, hogy voltak olyan esetek, hogy hívták dolgozni a magyarokat hét végén, plusz munkába más pavilonokhoz. Milyen volt a kapcsolat más pavilonok dolgozóival?

Erdei György: A környező pavilonokkal nagyon jó kapcsolat alakult ki. Ezt teljesen nyugodtan mondom, mert ott volt a szomszédban az osztrák pavilon, nemcsak azért alakult ki jó kapcsolat, mert az osztrákoknál is magyarok dolgoztak, erről lehet, hogy hallottál már, tehát az osztrákoknál volt kb. 10 fizikai dolgozó, akik magyarok voltak, ez eleve determinál egyfajta kapcsolatot.

Országépítő: Magyarországiak?

Erdei György: Egy osztrák-magyar vegyes kft. alkalmazásában magyarországi magyarok dolgoztak ott. Az olaszokkal onnan indult a kapcsolat, hogy egy magyar fiú dolgozott művezetői vagy építésvezető-helyettesi beosztásban a szerkezetépítés során, ennek kapcsán aztán már az építkezésünk megkezdésekor kialakult egy olyan kapcsolat, hogy ha nekik kellett valami, akkor mi adtunk, ha nekünk kellett, ők adtak. A Vatikánnál ugyanezt el lehet mondani. Az összes olyan pavilonnal, aki fával dolgozott, azokkal emiatt alakult ki a jó kapcsolat, hogy látták azt, hogy olyan tömegű fát, mint amit a magyar pavilon beépített, senki más nem használt, illetőleg nem épített be az Expon, ezt nyugodtan merem mondani.

Sevillába viszonylag nyers, alacsony szinten megmunkált anyagok kerültek ki, tehát a magyar pavilonnál majdnem minden famegmunkáló gép előfordult, amire szükség lehet, és egészen természetes volt, hogy a chileiek, amikor egy 6 méteres gerendát el kellett hosszában vágniuk, átcipelték hozzánk és a mi szalagfűrészünkön vágták el. Tehát akik fával dolgoztak, vagy nem fával dolgoztak, csak éppen kellett nekik kétméteres lécz 8 darab, akkor biztos, hogy a magyar pavilonhoz jöttek. És ezekből az apróságokból kialakult egy olyan viszony, hogy ha az embernek valamire szüksége volt, akkor biztosan számíthatott a kölcsönös segítségre.

Országépítő: Azt hiszem a németeknél is dolgoztak magyarok?

Erdei György: Hát a németeknél is dolgoztak magyarok, de az nem olyan jellegű munkavállalás volt, mint az osztrákoknál, hanem a volt NDK területén korábban munkát vállalt magyar cégekből maradtak kint emberek a későbbi egyesült Németország területén, és ezek nyerték meg a szerkezetépítést a német pavilonnál. Egy alkalommal sor került arra, hogy a Surján emberei vásárral elmentek, dolgoztak, segítettek nekik, mert meg voltak szorulva, de ennek a fajta munkavégzésnek adminisztratív oldalról nagyon sok káros hatása lehetett, úgyhogy az volt a kérésünk, hogy ez ne forduljon elő többször. Rendkívül nehéz volt munkavállalási engedélyt szerezni az Expóhoz Spanyolországban, tehát, hogy magyarok építhessék a magyar pavilont. Spanyolországban elég magas a munkanélküliség és ha valamilyen hivata-

los hatóság észleli, hogy a magyar pavilonhoz akreditált munkások a német pavilonon dolgoznak, azaz a spanyolok elől vesznek el munkát, akkor ez a későbbiekben, én szerintem, be nem látható bonyodalmakhoz vezethetett volna.

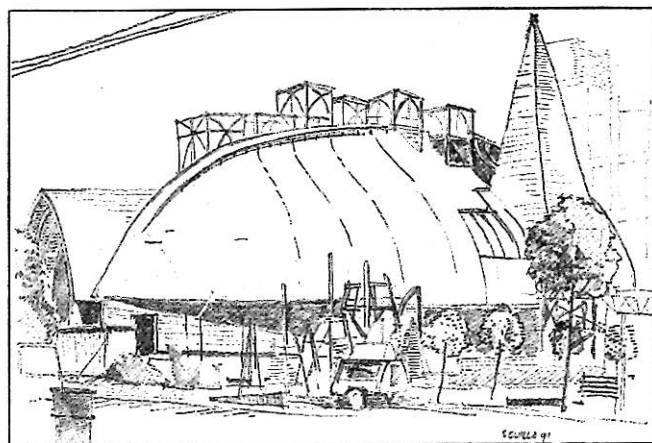
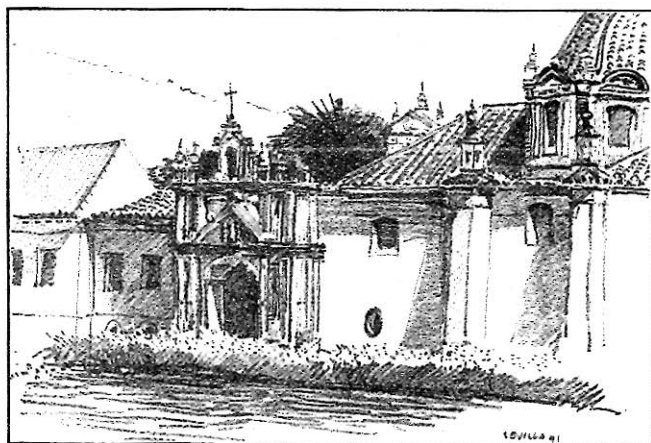
Országépítő: A pavilonokat nem mindig a saját ország munkásai építették?

Erdei György: Hát az Expon megépített, 100-at jócskán meghaladó pavilonból kb. 5 olyan volt, ahol a munka döntő részét a saját ország emberei végezték, az összes többit a spanyolok építették meg. Olyan konstrukció volt még, hogy az adott országból jelen volt egy három fős műszaki stáb, akik irányították és koordinálták az alvállalkozók tevékenységét, de az esetek döntő többségében spanyol alvállalkozók építették a pavilonokat. Ez szándéka volt egyébként az andalúz kormányzatnak, hogy olyan akreditálási rendszert állít fel, hogy a lehető legtöbb munkát a spanyolok végezzék. Ugyanez a szándékuk érvényesül most az üzemeltetés során is, tehát azt lehet mondani, hogy akadályokat gördítettek a magyar üzemeltető személyzet akreditálásának útjába, így remélték elérni, hogy spanyol hostesseket alkalmazunk, például.

Országépítő: A magyar pavilonnál igen nehezen mentek az alépítményi munkák a spanyol alvállalkozóval, az egyedi eset, hogy ilyen szerencsétlenül történt, vagy másutt is hasonló problémák voltak a spanyolokkal?

Erdei György: Azt, hogy más pavilonoknál is elcsúsztak határidővel a spanyolok, azt tapasztaltuk, de olyan gyenge minőségű vasbeton munkát, mint amit a magyar pavilonnál végzett a spanyol alvállalkozó, olyat máshol nem láttunk. Ez arra az időszakra esik, amikor még nem volt végleges döntés, hogy Hungexpo vagy Makona.

Ennek következtében a Hungexpoval le szerződött spanyol alvállalkozó megkezdte a kivitelezési munkát magyar műszaki felügyelet nélkül. Magyarul, nem volt, aki nógassa a spanyol alvállalkozót, nem volt, aki számon kérje tőle az általa vállalt részhatáridőket, vagy ha nem részhatáridőket, akkor legalább az ütemtervet, ami a befejezési határidőt garantálni tudta volna. Az teljesen szokásos, bár első pillanatban meglepett bennünket, hogy a spanyol vállalkozók közötti szerződésben a sztrájkok napjait, határidőt késleltető ténye-

zóként kezelik, mondjuk ezzel kapcsolatban is volt élményünk, amikor a spanyolok általános sztrájkot hirdettek, akkor egyszerűen olyan körülményeket teremtettek, hogy nem volt szabad dolgozni a magyar pavilonon sem. Ezt úgy érték el, hogy az építés időszakában a magyar pavilon mindegyikünk tudomása szerint fokozottan tűzveszélyes volt. A pavilon tele volt forgáccsal, fűréssporral, és amikor erre a sztrájkos dologra sor került, a spanyolok körülállták a magyar munkásokat, hogy ne dolgozzanak, és azt kellett mondanunk, hogy ez a két óra vagy 1 nap sztrájk nekünk nem ér annyit, hogy valamikor egy spanyol véletlenül eldobjon egy csikket a magyar pavilon kellős közepén.

Inkább a szabadidőhöz kapcsolódik, hogy ahol laktunk, ott a lakótelephez tartozott egy, – strandnak nem nevezném, – szóval egy medence, kis gyerekmedencével és ott megnyílt egy kocma, ami kizárólag azért nyílt meg, mert ott laktak a magyarok. Ebből kifolyólag rendes kétnyelvű árlap volt, kis sör 50 pezeta, nagy sör 100 pezeta. A magyar munkás egy idő után a sört meg az egyebeket, amire szüksége volt, megtanulta spanyolul, de csak más volt a kocsmárosnak azt mondani, hogy egy nagy sört kérek, mint spanyolul elmakogni ugyanezt. Ez élmény volt, ez megmaradt, le van fényképezve, szóval ezt mindenki eltette úgy a lelkébe, hogy volt egy kocma a magyarok környékén, ahol magyarul lehetett rendelni. A másik az, hogy a helyi viszonyokhoz képest nagyon kellemes árak voltak. Az azért nagyon kellemes volt, hogy munka után hazamegy az ember és utána csobban egyet a vízben és ráadásul itt egy olyan szivélyes kocsmáros van. A szivélyességet nem tudom csak üzleti szempontból felfogni, mert például szépen, folyamatosan azokat a spanyol ételeket, megkülönböztetéseket, amikhez a hagyományos magyar gyomor úgy nem igazán szokott, szóval, ami nem jön elő egy hagyományos magyar étrendben, mint mondjuk a csíga, vagy a spanyol rákok, meg azok a halak, amiket ők esznek, ezeket úgy apránként bevezette a magyaroknál. Ezt úgy tette, hogy például, amikor a kocsmáját megnyitotta, akkor a megnyitás napján mindenki ingyen azt evett, azt ivott, amit akart, utána amikor először kezdett tintahalat sütni, akkor egy napig ingyen lehetett tintahalat enni, ugyanezt csinálta a kagylónál, az összes többi ilyen igazán spanyolos specialitásnál, és a végén sikerült oda eljutni, hogy amikor az emberek elmentek egy spanyol étterembe és spanyol halsalátát vagy bármi hasonlót letettek eléjük az asztalra, akkor nem volt olyan kellemetlen érzése az embernek, hogy mindjárt feláll tíz munkás, és azt mondja, hogy ehhez nem nyúlnak hozzá!

Volt a faluban egy nagyon kellemes vendéglő is, ezen kívül úgy hetente egyszer-kétszer, vagy ahogy adódott, el szoktunk menni távolabbra is vacsorázni. A kocma, amit említettem, csak nyáridőben volt nyitva. Így voltak olyan helyek, ahol, ha megláttak bennünket, már tolták össze az asztalokat, mire leültünk, akkor hozták, amiket enni szoktunk, szóval nagyon sok ilyen apró, kedves momentum volt. A spanyoloknál nagyon sok az

ünnepek. A feria egy egész különlegesen nagy ünnep a spanyoloknál, szokás az, hogy minden cég vagy nagyobb család bérel egy sátrat, ezt a magyar búcsúhoz tudnám hasonlítani, egy sátorváros veszi körül azt a belső magot, ahol a szórakoztató egységek vannak, a kocma, céllövölde, körhinta meg ilyesmi. A sátorban vendégül látják azokat, akik kedvesek a számukra. Hát amikor firja volt, akkor a magyarok legalább 5-6 helyre meg voltak hívva a sátorba. Nem annyira családok, mint inkább meghívott bennünket a pék, meghívott az élelmiszerboltos, a kocsmáros, szóval azok, akikkel napi kapcsolatban álltunk. Érdekes volt az, hogy az ottlétünk minden különösebb, tehát a spanyol lakossággal történt különösebb súrlódás nélkül zajlott le, tehát nem voltak ilyen gondjaink. A rendőrség éberrel ügyelt ránk, éjjel 2-3-szor szépen, csendben végigballagott a rendőrautó, körbenéztek csend van-e mindenhol.

Há az emberek munka után elmentek, volt két-három szokásos kocma, ahol előfordultak, megittak néhány pohár sört. Péter ezt lehet, hogy nem mondja el, de én elmondom, hogy ő viszont este fél tízkor elindult, tizig végigjárta a törzshelyeket és sipirc aludni. Nem volt tovább kimaradás, mert másnap dolgozni kellett. Az emberek ezt közösen elfogadták, tudomásul vették, itt ez a rend, eszerint kell élni, és ez ment. Szóval fegyelem volt.

Országépítő: Hogy történt az, hogy átutaztatok Afrikába?

Erdei György: Közvéleménykutatás volt az emberek között, hogy kit érdekelne egy ilyen kirándulás. Surjással a szerződés lényege az volt, hogy kint van egy adott létszám, ha annak több mint a fele azt mondja, hogy ezt kellene megnézni, akkor azt meg kell nézni. Szótöbbség volt a szerződés lényege, úgy döntöttek, hogy át kellene menni Ceutába hajóval, felderítették a terepet, mikor indul a komp, mennyibe kerül, mennyi idő alatt lehet busszal odaérni, szóval elő volt készítve és elmentünk kirándulni, ugyanígy jártak az emberek a portugál tengerparton, jártak Granadában.

Országépítő: Ezek mindig vasárnapokon voltak?

Erdei György: Sokfelé utaztak vasárnapokon, ennyi ember, amennyi a buszba befért, 50-55, mert soha nem volt olyan, hogy a teljes létszám menni akart volna. Az, aki jobban elfáradt a héten, az azt mondta, hogy alszom vasárnap, legyen bármilyen szép is Granada. De az emberek többsége bejárta az országot vagy legalább Sevilla környékét az építés ideje alatt.

Az előző oldalakon Krizsán András építész vázlatai / On the previous pages sketches of the architect András Krizsán / Auf den voranliegenden Seiten Zeichnungen von András Krizsán Architekt

EZT IRTÓ PROFIN ELRENDEZTÉK AZ EMBEREK

Csernyus Lőrinc, Siklósi József és Turi Attila beszámolójának részletei. Elhangzott az Országépítő felkérésére 1992. június 2-án a Bástya Sörözőben

A „magyarok kocsmája” a lakótelepen nyílt meg, ahol laktunk, 1991 július végén és októberig volt nyitva. Addig minden este ott ültek a melósok. A kocsmá egy kertre nyílt meg az utcára. Volt saját strandja is, egy babszem alakú medence, az éjjelnappal nyitva volt. 15 méter biztos volt a hosszabik irányban. A kocsmá 10 méterre volt ettől, egy telken belül, a kerthelyisége a medencére nézett.

A közönségének a 90%-át a magyarok adták, a bevételnek a 99%-át. Gyakorlatilag azzal, hogy a fürdési lehetőség megszűnt, azzal a kocsmá is bezárt. A falu szempontjából rossz helyen volt, más biztos, hogy nem jött ide, csak azok, akik a lakótelepen laktak, volt három vagy négy spanyol család, a magyarok mellett ők jártak oda a gyerekekkel.

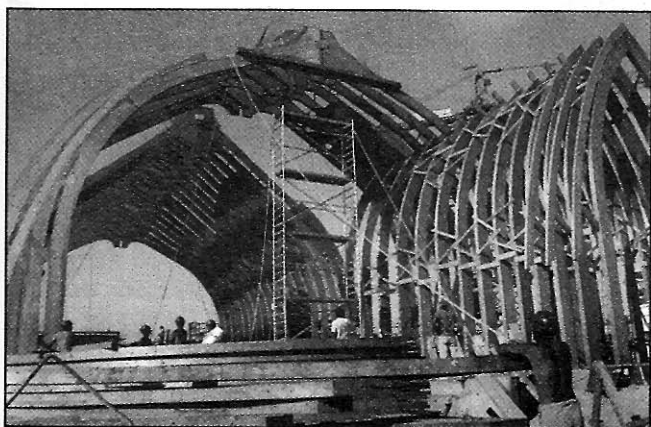
A lakótelepet az Expóra építették. Egy bank finanszírozta azzal a céllal, hogy ezt az Expo előtt bérbe lehet venni meg alatta is, és utána meg eladják.

Azok, akik ott laktak rajtunk kívül, azok már megvették, mert meg lehetett venni előbb is. Minden faluban épült ilyen telep, még 80 km-re Sevil-

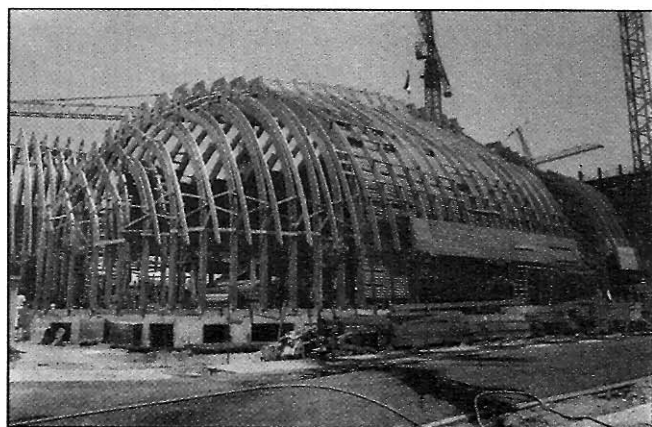
lától is, hagyományos házakkal, nagyon jó belső berendezéssel, kerttel, fürdőszobákkal, nagyon kulturált körülmények között laktak a melósok.

Ezeket a házakat egy évvel az Expó nyitása előtt kezdték kiadni, az Expó maga fél év, azután jön a bontás, és ezalatt bejön a bérleti díjból az építési költség és amennyiért eladják utána az már a tiszta haszon.

A minisztérium bérelte a házakat ott. Most már több helyen laknak magyarok Sevilében is, egy másik faluban a Hungexpók. Ezekben a házakban mi voltunk az első lakók. A munkások nyolcan laktak átlagban, egy-két kivétel volt, és mi általában hárman, négyen voltunk. Általában minden szobában két ember lakott és minden szobához volt fürdőszoba. Mert egy házban négy hálószoba volt és három fürdőszoba, egy konyha és egy nagy nappali. Nekünk mindegyikünknek volt külön szobája, amikor ott voltunk, meg egy fürdőszoba. Ehhez a telephez tartozott a strand és a kocsmá, amiről szó volt.

Lomnici

Lomnici

Több család is dolgozott kint, például a harangöntést is apa és fia csinálta, aztán a szcenikusok között dolgozott férj és feleség. Simon ácsnak ott volt a két fia, aztán a Csertő Lajosé, a rézművesé. A székelykapukat két testvér faragta. Lomnici Péter felesége az anyagkönyvelést végezte. Ribik Sanyi bácsi és a felesége is kint voltak mind a ketten, a Kati néni is anyagbeszerző volt és könyvelő, a Sanyi bácsi meg építésvezető.

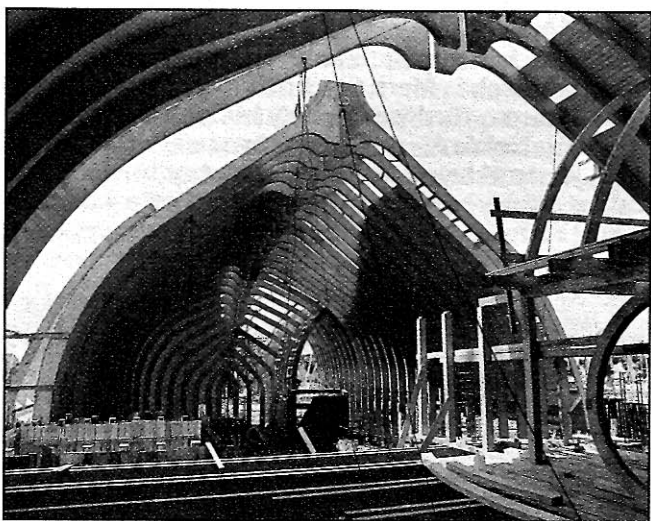
Aztán volt a szakácsnő meg a férje, aki eredetileg a legfőbb anyagbeszerző volt, de megbetegedett, annyira rosszul volt, hogy nem egyeztek bele az orvosok, hogy hazautazzon, nem bírta volna ki az utat. Gyakorlatilag rendbejött, most jól van már, minden reggel ő vette a zsemlet az embereknek, ő járt a piacra, miközben a felesége egyedül főzött a 70 főre. A telepen, ahol laktunk, egy konyhában,

egy darab gáztűzhelyen, illetve kint egy tornácra beállítottak még egyet, de tulajdonképpen egy háztartási konyhában főzött 70 emberre.

Minden ház ment a saját lábosával a vacsoráért, egy ház kapott egy vajdillinggal. Ez az egy meleg étel volt, kint az építkezésen kétszer hideg kaja, két spanyol zsemle, bucinak hívták és ahhoz volt paprika, konzerv, felvágott vagy sonka. A vacsora úgy volt megszervezve, hogy amikor a buszról leszálltak az emberek, ki-ki elment a saját házába, egyvalaki meg elment annak a 8 embernek a kajájáért, akivel együtt lakott. Kialakult az, hogy minden házban volt egy-két ember, aki legfőképp foglalkozott a kajával, mert a vasárnap úgy volt, hogy szombaton odaadták a nyersanyagot a vasárnapi kajához.

Vasárnap Éva, a szakácsnő nem főzött. Odaadtak házanként mondjuk három csirkét előkészítve, amiből ha akart rántott csirkét csinált az a 8 ember, ha akart paprikás csirkét. Minden lakásban voltak ilyen „mamik”, szóval volt a Lali mami, a Józsi mami, a Gróf Sanyi meg a Vass Feri, akik egy-egy ilyen házban főztek. A melósok lakásaiban elképesztő rend volt, tisztaság, szóval az hihetetlen, polcokat csinálgattak, mindenfélét, szóval ki volt jól találva. Volt egy ember aki hatkor kelt, megfőzte a kávé és ágyba vitte a többi embernek, a másik hétnek, szóval ezt irtó profin elrendezték az emberek egymás között.

Sokszor főztek pörköltet, az egy standard kaja volt, krumplival, nokedlival. Amikor otthonról jött anyag, meg jöttek vendégek, akkor a kihozott anyag egy része az otthonról küldött sonkák és kolbásztekercek tömkelege volt, szóval hazulról állandóan jött az utánpótlás.

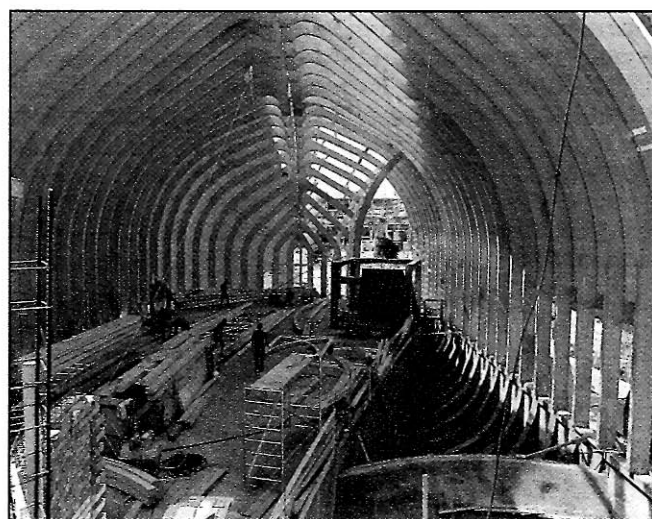

Geleta

Amikor valaki repülővel jött, akkor hozott friss paradicsomot, és akkor Lomnici lecsót csinált, extázisban volt reggel hatkor vasárnap, hogy ő most hazai paradicsomból, paprikából csinálhat lecsót, és meghívott boldog boldogtalant, hogy az ő lecsóját kóstolják meg. Vajda Feri meg Töröcskei Józsi azért mentek öltre, hogy melyikük főzzön, és néha versenyt rendeztek vasárnap, hogy ki tud finomabban csinálni.

A „mamik” vasárnap reggel hatkor keltek, és nekiálltak és délig püfölték a húst, meg dolgoztak a konyhában, hogy mire hazamegy a másik hét, akkorra ők már terített asztallal várták. Az egész ilyen gyönyörű rendben, szépen ment.

A szakácsnő iszonyatos adagokat adott az embereknek, nem bírták megenni, de általában minden házban volt egy bélpoklos, aki öt adagot evett mindenből, szóval eltüntette a maradékokat.

Geleta

Amíg Rudi ki nem érkezett, aki Ribik Sanyit jött helyettesíteni, addig nem nagyon volt ilyen kirándulás, néha elkezdődött egy-egy szervezés, a munkások azt mondták, hogy jó-jó megyünk, mondták szerdán, aztán szombaton, hogy inkább fekszem meg alszom, meg meleg van. Na most Rudi olyan volt, aki ha már ott van, mindent meg akart nézni és ezt meg akarta osztani az emberekkel is, ő amúgy is beült a kocsijába, és elment ide-oda, amoda. Például kitaláltuk, hogy menjünk el Afrikába, de vigyük már el a munkásokat is, és egyszer ki volt jelölve időpont, akkor az nem jött össze valami miatt. Aztán addig jártuk az embereket, hogy végülis mindenki beleegyezett, hogy menjünk Afrikába. Felhívtunk egy helyi utazási irodát, előre lefoglaltunk egy kompjáratra odavissza 70 jegyet, ha már elmegyünk 300 km-re akkor át is tudunk menni, ne kelljen várni, előre megvettük a jegyeket, minden.

Elmentünk a Surján buszával, tömve volt, akkor mindenki jött.

Elérkeztünk Algecirasba, innen ment a komp és átmentünk Ceutába, ez tulajdonképpen Spanyolor-

szág, csak már az afrikai földrészen. Ezért tudtak jönni a székelyek, mert ők például Gibraltárba nem mehettek, mert román útlevéllel Anglia területére nem lehet vízum nélkül belépni.

Nem is Ceuta volt érdekes, az egy lerobbant város, rengeteg a katona, de az, hogy mentél a hajón, és hogy egyik oldalon a Földközi tenger, másikon az Atlanti óceán, és láttál delfineket kiugrálni a vízből, kísérték a hajót. A tenger majdnem sima volt, de elég jól billegett a hajó így is és hát volt aki rosszul lett, de a legtöbb ember az élvezte, hogy ott úgy mászkál a hajón útban Afrikába. Egyórás volt az út, talán még annyi sem, 15 km a távolság, ott van legközelebb Európa Afrikához, azalatt a Makona videokamerája semmi mást nem csinált, csak csoportokat vett fel a hajókorlátnál egymást átölelve úgy, hogy látszódjon mögöttük Arfika. Minden munkásnak volt egy videokazettája és jöttek az építkezés alatt is, hogy ezt vagy azt vegyük fel rá.

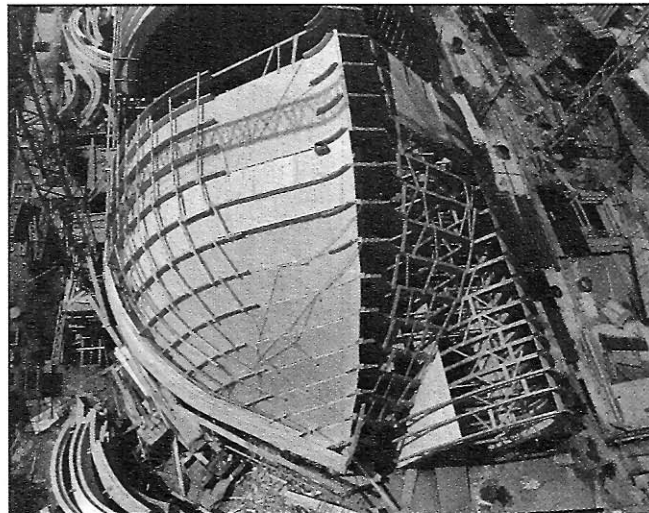
A Makonának volt egy Panasonic videokamerája, amit direkt azért vettünk az elején, hogy nyomon kövessük az építkezést. A Surjának is volt egy

kamerája, de nem volt aki kezelje, mert hát mindenki dolgozott, és ahogy látták, hogy járunk-
kelünk a házon, odaadták a kazettákat, hogy
akkor vegyünk fel valamit: figyelj, sétálj ide-oda az
Expon, vedd fel ezt is, azt is. Ebből balhék is
voltak, mert az Expon nem lehetett videózni, csak
engedéllyel. Tudom, mert engem egy nap hétszer
állítottak meg a biztonsági őrök, hogy hagyjam
abba. Dehát ez olyan volt, hogy minden zsebedben

volt egy kazetta, és akkor cserélgetted, hogy min-
denkinek meglegyen, amit kért. Nekik ez irtó fontos
volt, mert valahányszor hazamentek az emberek -
egy hazautat fizetett a Surján - vitték a saját
kazettájukat, meg a legtöbb ember küldött vele
kazettát, hogy lássa a család, hogy ő ott áll a
pálmafa alatt, meg Afrikába vagy dolgozik valamit
és így tovább.

Geleta

Geleta

Valamikor februárban merült fel, hogy a székely
ácsokra szükség lesz, amikor megkapta a Makona
ezt a vállalkozást és valamikor júniusra várták,
hogy megjelennek. Ehhez képest adminisztrációs
nehézségek miatt július végén jöttek ki. Mert
ahhoz, hogy ők ott kint munkavállalási engedélyt
kapjanak Magyarország alkalmazottjaként, ahhoz
magyar munkavállalási engedély is kellett. Ezt
pedig akkor a helyi rendőrség adta ki, és a kapos-
vári rendőrség, ahová a Surján tartozott, nem volt
erre hajlandó, mert a Belügyminisztériumnak
akkor már volt egy olyan rendelete, hogy nem
szabad kiadni idegen országbeli embereknek
munkavállalási engedélyt, mert munkanélküliség
van. Repülővel kellett hogy jöjjenek, mert fran-
cia-német vízumot nem kapnak román állampolgá-
rok. Tehát repülővel jöttek Barcelonába, felment
értük a busz, az lehozta őket. Szekercével, rendes
régie keretes fűrészszel jöttek meg. Az első nap a
szerszámaikat rakták össze, pucolgatták, élezget-
ték, becézgették őket.

A munka végén, amikor Köllő Mikinek eltűnt a
szekercéje, szóval nem találta meg a csomagolás-
nál, teljesen kétségbe volt esve, sírt, hogy nincs
meg, hogy nem viheti haza a szekercéjét, ami tízen
valahány éve az övé. Hál' Istennek meglett aztán.

Nem is szekercéjük van, hanem baltájuk. Hosszú
nyelű balta. Kipróbáltam a karomon, tényleg levitte
a szórt, olyan éles. Másfél óránként, két óránként
élezték, egy 5-6 cm-es kis fenőkövel és az arcukon
próbálgatták, hogy elég éles-e. Ha azt mondták
egyiküknek, hogy vágd el itt ezt a fát, akkor nem a
stýlfűrészért ment, hanem elkezdte aprítani, de a

vége olyan bütüfelület maradt, ami használható.
Kicsit tovább tartott, de nem volt hajlandó más-
hogy csinálni. Mi ezt Lomnicival láttuk először, a
harmadik-negyedik napon, hogy megjöttek. Egy
tölgyfa oszlopba bele kellett csapolni egy ferde
támaszt. Az ács felrajzolta ceruzával, és fogta,
olyan jó méternél hosszabb nyelű fejszéje volt, és
azt fogta, felemelte a feje fölé, mi azt mondtuk, még
jó, hogy van 3-4 plusz oszlop, mert nem lehet,
hogy oda fog ütni, és hajszál pontosan a ceruzavo-
nalra ütött, és ezt megcsinálta mind a négy olda-
lon, és szépen kifaragta a csapolás helyét. Gyalulni
is tud a szekercéjével, megtámasztja a fokát a
másik kezével és gyalul vele, és abszolút sima
felületet hoz létre.

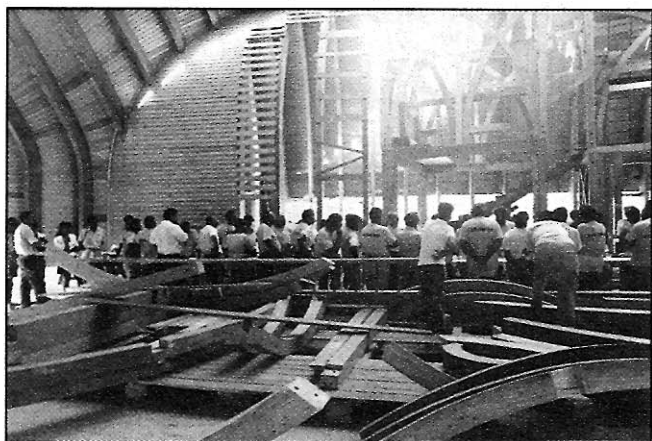
A két székelykaput úgy rakták össze, hogy a
végén már cikiztem őket, hogy ez már valami
babona nálatok, hogy nem használtok semmifajta
gépet.

Druzsbanak hívták a láncfűrész, mert náluk
csak az orosz láncfűrész van. Ignác a szegezett
tartót vágta láncfűrészszel és szögbe akadt, kicsor-
bult a láncfűrész és vitte Nyitraihoz és mondta,
hogy élezd meg már a druzsbámat. Az meg csak
nézett, hogy az mi? Szóval nekik újdonság volt a
körfűrész, meg az egyéb gépek. Ha ismerték is,
nem szoktak vele dolgozni.

Például le kellett csiszolni az oszlopokat, az egyik
székely ráült az oszlopra és elkezdte nyomni a
Black & Deckert, este leszállt és a gép az szétfolyt.
Ezeket a kis barkácsgépeket pár óránként, amikor
már forró, le kell tenni pihenni. Szabály szerint
szétszedte a Gyula, az egyik gépkezelő egy ezer-

mester, és kiborult, mert azt mondja, hogy ilyet még nem látott, megfolyatta a csapágyat, úgy, ahogy volt, ki kellett dobni. A székelynek azt mondta reggel a Lomnici, hogy ezt le kell csiszolni, ő estig csiszolt, és estére teljesen tönkre is ment a masina.

A munkások úgy egyeztek a Surjánnal, hogy munkaruhát azt adtak, de cipőt maguknak kellett venniük és ehhez 2000 pezeta hozzájárulást adott a tsz. Tehát aki kétezerrel olcsóbban vett, az pénzt is kapott, aki drágábban, az hozzáadta a sajátjából. Első nap elvitték a nagy áruháza a székelyeket, hogy ők is vegyenek cipőt maguknak, és senki nem

Lomnici

vett semmit, mert hát ők még életükben ilyet nem láttak, mert azért még Magyarországon sincs ilyen hatalmas bevásárló központ, hát ők csak néztek és járkáltak, de semmit nem tudtak venni. Az óceánnal meg póruljártak első hétvégén, ahogy ők ott voltak, ment az óceánhoz a busz, mindenki szólt nekik, hogy nagyon vigyázzanak, mert az óceánnál a nap teljesen más, mint máshol. Ők meg, hogy az ő székely bőrüknek mit számít egy kis nap meg az óceán. Aztán a Szász két napig nem is jött dolgozni, mert 40 fokos láza volt, a többi ember is beteg lett, mert szinte szénné égtek a napon.

Lomnici

A spanyol munkásoknak van egy egyórás ebéd-szünetük, kettőtől háromig, amikor gyorsan belapátolják a kaját, megisznak utána egy liter sört, és hanyattfekszenek, minden helyzetben képesek aludni. Árnyékos helyeken, oszlopoknak, szeméttartóknak dőlve, motorháztetőn, mindenhol, szétvetett karokkal, lábakkal, és horkoltak kettőtől háromig. Aztán 5-6 felé ők is elmennek haza. Sevillában 11-kor élénkül meg az élet, pláne nyáron, akkor már kezd a hőmérséklet is csökkenni. A színházi előadás 10-kor kezdődik, meg féltizenegykor. Akkor egyszer csak tömve lesz a város, a belső rész, és mindenki sétál, és mindenki beszélget, jól érzi magát, korzózik.

A falu és falu környéki futballbajnokság eredményhirdetése éjjel 3 órakor kezdődött.

Ez együtt volt a falu védőszentjének az ünnepével, 5 órás körmenet volt, 8-tól éjjel 1-ig, fantasztikus volt, mindenki kiment az utcára, és ment a körmenettel. Elöl ment a pap, utána egy hatalmas tető alatt volt 15-20 gyerek, és egy teljesen felcícomázott arany színű Mária szobrot, Szent József szobrot, meg a védőszent szobrát vitték. Hatalmas szobrok voltak, fejenként vagy 30 kg jutott egy gyerekre és megroskadva vitték ebben a dög melegben. Utána ment a fúvószenekar. Összesen öt fúvószenekar megy ilyenkor, mert egy van a falunak és még négy jön át a szomszédos falvakból, kölcsönkérlik.

Az öt zenekar egymástól messze ment a menetben és mind mást játszott, mert annyira hosszú volt már a menet, hogy amit az első zenekar játszott, azt nem hallotta a második. Öt különböző

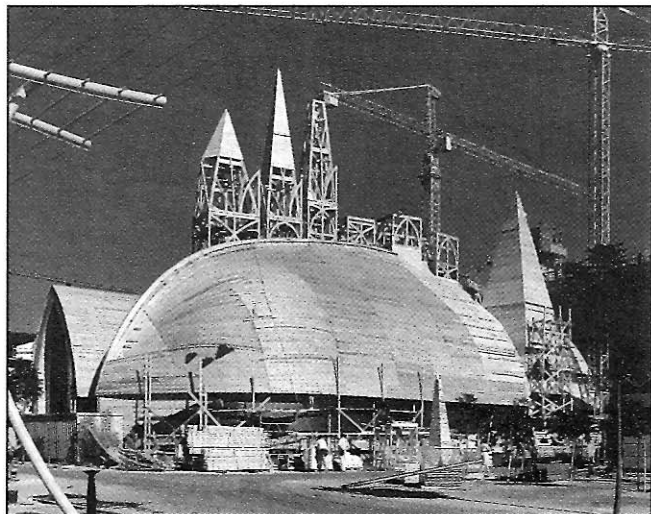
irányba indult el a menet a templomból, de mind az öt bejárta az egész falut, néhol keresztelték egymást, akkor megállt az egyik és utat adott a másiknak. Amíg álltak, a fúvósok berohantak a legközelebbi kocsmába, megittak egy sört és visszamentek. Fantasztikusan vidám volt az egész. Minden olyan háznál megállt a körmenet, ahol öreg ember volt vagy beteg és ezért is tartott olyan soká, mert a pap megállt, beszélgetett velük, megáldotta őket, addig állt a körmenet, fújták a zenét vagy trécseltek. Éjjel egykor visszaértek a templomba, gyorsan ledobálták a templomi ruhát, kijöttek csapzottan, ezeket a gyerekeket menet közben vízzel locsolták, néha kijött az egyik a szobor alól, kiegyenesedett, nyújtózott, aztán ment vissza. Nagyon készülnek erre egész évben, cementes zsákkal treníroznak. Én többször is találkoztam velük amikor áprilisban kint voltam, éjjel mentünk Sevillába kocsmázni és egyszer csak jöttek a főúton ezek a gyerekek cementeszsákokat hoztak ugyanezen az állványon és ugyanazt a menetet lejárták éjszakánként két héten keresztül minden éjszaka, hogy ne legyen gond a szobrokkal.

Szóval egy órakor mindenki jön a templomból, és akkor mindenki elmegy kocsmázni. Az utcán, téren emberek, mindegyik kocsmá dugig, és akkor volt a helyi futball klub díjkiosztó ünnepsége. Zenekarok voltak, és amikor mentünk reggel fél 8 felé be az Expora, az utolsó emberek akkor mentek haza, vagy mentek a munkába egyenesen.

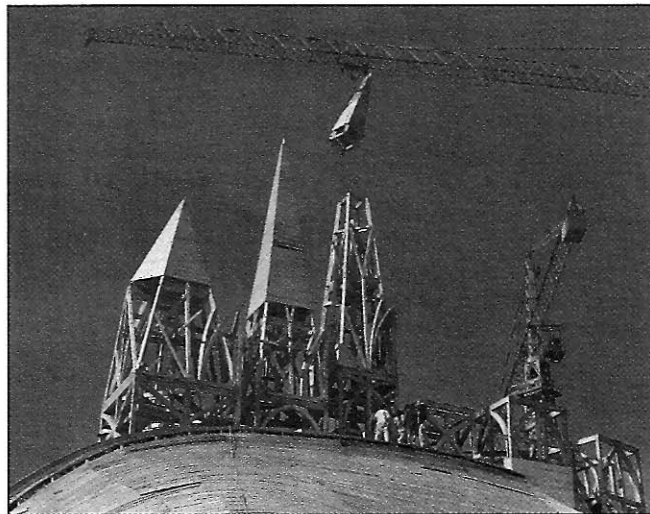
Ez nem hivatalos ünnep, csak a falunak az, ott nincs meló aznap. Egész furán vannak az ünnepek. Vannak az állami és vallási ünnepek, aztán

vannak tartományi ünnepek, és ezen kívül van minden falunak, településnek védőszentje, akinek a napja ott a legfontosabb ünnep. És ha mondjuk ez itt van a hét végén, akkor két hét múlva a

szomszéd faluban. Nincs átfedés, de nincs nagyon messze sem egymástól, szinte folyamatosan lehet ünnepre készülni.

Geleta

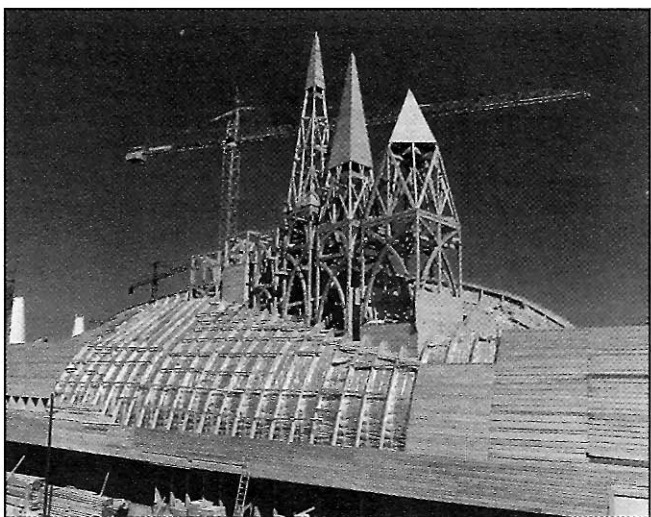
Geleta

A magyar munkások azon kívül, hogy „sör”, meg „kérem”, meg egytől tízig számolni, semmit nem tudtak spanyolul. Mégis meghívták őket vendégségbe, vasárnap ebédelni jártak a helybéli barátokhoz, egyedül, mindenféle tolmács nélkül. Randevúztak lányokkal, valahogy csak megértették egymást.

Egyedül a kis Káplár volt az, aki rendszeresen megtanult spanyolul. Lakatos srác, 24-25 éves, nagyon értelmes, ő akart is tanulni. Abban az utcában, ahol lakott, az egyik spanyol családnak volt egy vele egykorú fia, együtt mászkáltak már a legelejétől fogva mindenhova. Nagyon jóban voltak, a Káplár csinált body-gépet a srácnak. Az építkezésről hazavitték a hegesztőgépet, szerszámokat és egész hét végén ott dolgozott, összeállított valamilyen edző-gépet.

Kapott kölcsön egy Citroent több hónapra ettől a családtól, mert ők nem használták és odaadták neki. Kicsit össze volt törve az egyik oldala, de ment. Majd minden este ott volt náluk, mindig kérdezgette tőlük, hogy ezt hogy mondják, azt hogy mondják. Ő csinálta a magyar árlapot is a kocsmához, szóval ő fordította le a spanyol kocsmárosnak az árlapot.

Olyan volt ez a kocsmamegnyitás, hogy pont aznap jött haza a Surjának az az idős építésvezetője, akinek a szíve nem bírta ezt a meleget, és az utolsó napon mindenáron fizetni akart a munkásoknak, meg nekünk a kocsmában. A spanyol kocsmában megnyitás napján szokás szerint nem lehet fizetni, mert az rossz előjel az üzletre. Úgyhogy nagy veszekedés volt, hogy most hogy tud ő vendégül látni minket, de nem lehetett.

Geleta

Geleta

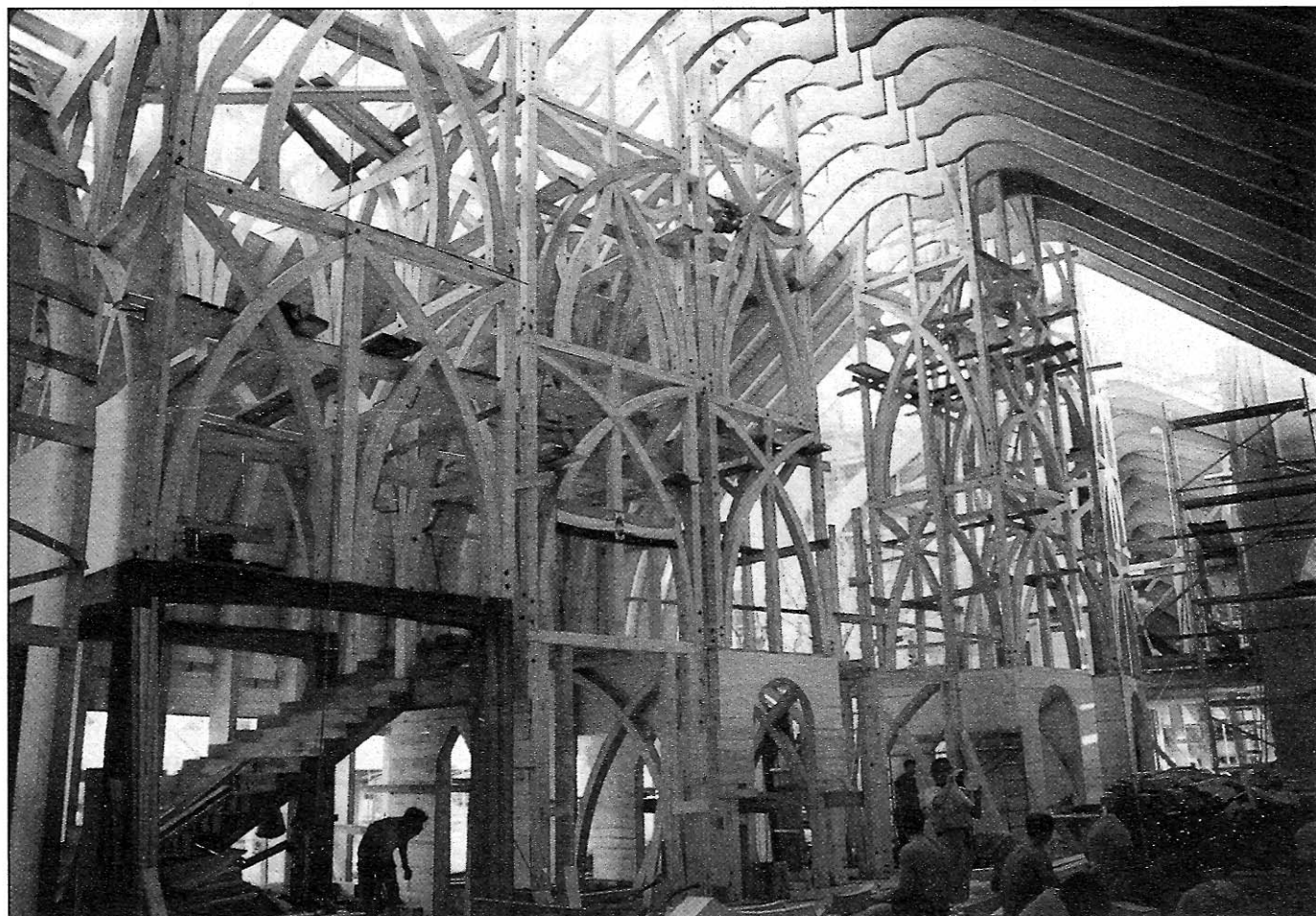
A helyiekkel való mindennemű kapcsolattartást igazában Nelli csinálta, aki elvileg csak tolmács lett volna kint. De végül a komplett adminisztrációt, a műszaki adminisztrációt a hatóságok felé, az Expo szervezete felé ő vitte végig. Mondjuk, az is hozzá tartozik, hogy az Expo hatóság elnéző volt a magyar pavilonnal szemben, miután kiderült, hogy a magyar pavilon egy kuriózuma az Exponak, meg egyébként is elég jól haladt, minden probléma ellenére a magyar pavilonról mindvégig azt mondták az Expo vezetői, hogy a legjobban haladó és a legkevésbé problémás pavilon.

Az elismerést nagyon növelte, hogy látványos sebességgel készült el a palafedés, tulajdonképpen döbbenetesen rövid idő alatt, a durván három és fél ezer négyzetméter másfél hónap alatt lett kész. Pedig egy magyar palás ilyen palával soha nem találkozik. Péterék Baszkföld déli szélén vették.

A spanyol palagyárak a francia és német piacot szolgálják ki. Jöttek a spanyolok, hogy honnan van ez a pala, jöttek andalúzek ugyanezzel, mert ők sem ismerik. Van Leontól nem messze egy olyan nagyságú hegység, mint a Bakony és ez az egész tiszta, természetes pala. Kb. 15 éve, amikor a természetes építőanyagok iránti igény felmerült Európában, akkor indult meg komolyan a kitermelés. Addig a falu, de a külső állapotuk még most is olyan XVI-XVII. századi, szinte középkori állapotban élnek az emberek, egy fűrt kút van a falu közepén. Ezen közben manufaktúrák vannak a

palatermelésre, kézi munkával csinálják annak ellenére, hogy a németek és a japánok már kifejlesztettek gépeket a pala formálására; ezek a raktárakban állnak, mert ez adja a munkát a környékbelieknek. A hegyből kivágják iszonyú nagy tömbökben, feldarabolják 60-70 cm vastag lapokra és azt kézzel szeletelik fel, mindig úgy, hogy felezik, tehát nem úgy, mint a szalámit, hanem mindig két egyforma vastag darabra nagyon széles fejű vésővel.

Csak középen lehet hasítani, mert ha nem felezi, akkor pikkelyek szakadnak csak el a kötőmbról. Amikor megvan a kívánt vastagság, ez 4 mm-től felfelé van, akkor pedig karos pogácsa szaggató formákkal szaggatják a kívánt formára. Tehát egy nagy üzemcsarnokban csinálják az egészet, behozza a teherautó a tömböt, felteszik a fűrész alá, az felvágja, oda kerül a szeletelőkhöz, azok továbbadják a szeleteket, és onnan megy a formázókhoz és ládázókhoz. Amikor mi odamentünk megvenni ezt a tételt, akivel eredetileg megállapodtunk, az lemondta, mert ez neki túl nagy tétel volt. Na most ezekben a falvakban annak van ilyen pala manufaktúrája, aki időben tudott egy palahegyet vásárolni, és ezek a legeslegújabb Mercedesekkel és számítógépekkel felszerelve laknak azokban a falvakban, ahol a tehénszaros, sáros, köveztlen utakon járhatnak csak. Elképesztő ez az egész vidék.

Erdei

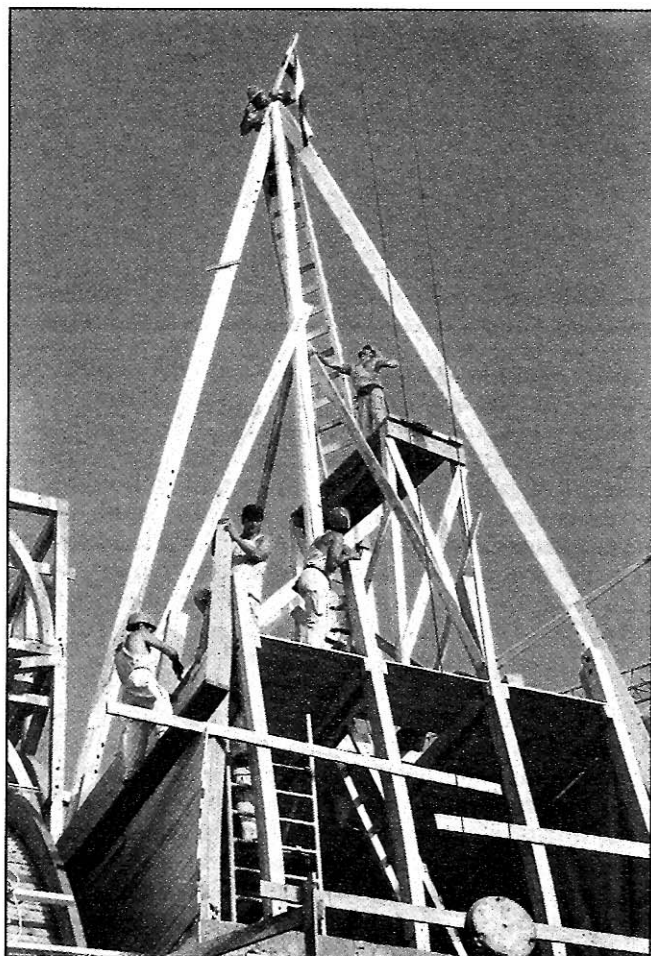
Péter a szervezésben eszméletlen profi volt, szóval annyira kitalálta ezeket a dolgokat. Például azt, hogy a tornyok úgy vannak megcsinálva, hogy nincsenek rajta állványlyukak. Aki ott volt az építkezésen, az tudja, hogy az nem olyan marha egyszerű, nem is technikailag megcsinálni, mert azt lehet, de időben megcsinálni, egy ilyen tetőre úgy feltenni állványt, hogy alatta te lepalázkod a tetőt, a tornyok kész vannak, és kiemeled az állványokat két oldalra, mert azt csinálta Péter, nem szétbontotta az állványt, hanem egyben kétfelé kiemelte az állványokat. Arról kár, hogy nincs fénykép, amikor elválnak egy ilyen csóállványrengeteg az épülettől, és ott függ a levegőben. Egyből egy absztrakt dologgá válik, semmi köze a házhoz, és azt úgy egyben leemelni, tudni, hogy hol kell megkötni, hogy ne billenjen ki, ne verje le a palát – az már nem egyszerű. És ezt Péter mindig a földről kiabálta fel, ebben utolérhetetlen volt.

Tulajdonképpen ugyanez a történet megtörtént június elsején is, amikor az első tartót beemelték. Volt egy fajta presztizsharc, Zsigmond, Deák és Péter között, hogy hogy kell ezt az egész házat összerakni.

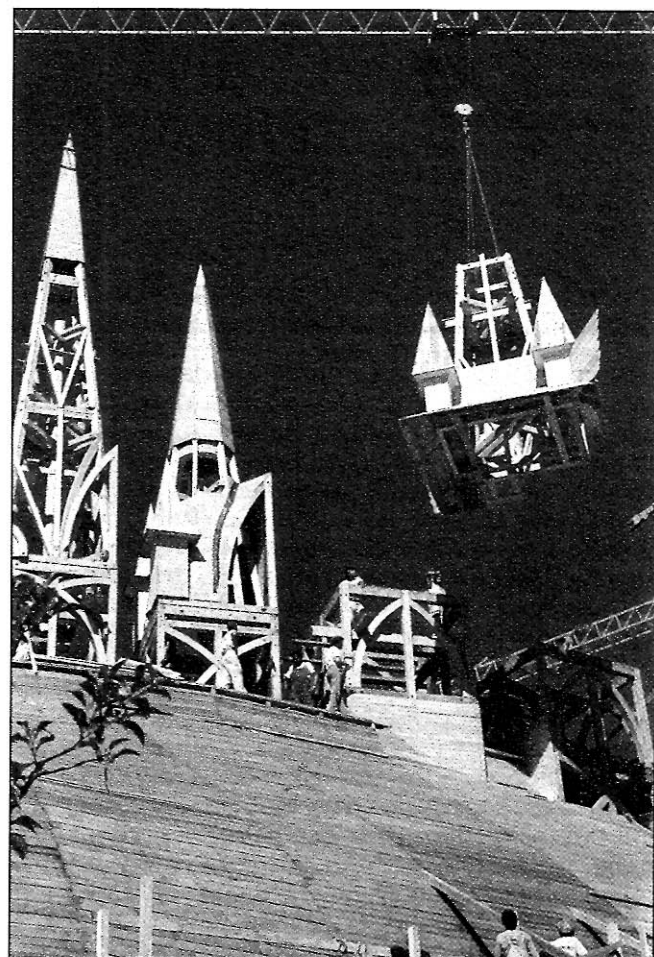
Nekünk az volt az álláspontunk, hogy Péter tudja, hogy kell egy ilyen szerkezetet megcsinálni, mert aki a szigetvári kaszinót össze tudta rakni, az tudja ezt is. Aki meg még nem csinált végig ilyet, az meg ne legyen biztos az igazában.

Hetekig nyaggatták Pétert azzal, hogy adjon számítást erről meg arról, hogy ezt mérnökiek kell végezni. Péter végül tulajdonképpen stikában állította fel az első tartót, mert annyira elege volt, és annyira infernalis volt ez az egész dolog. Június elsején bentmaradt 7-8 emberrel, két személyautóval az Expon és titokban felemeltette az első tartót. Na most ehhez tudni kell, hogy ez egy szokatlan emelés volt, tehát az, hogy lapjával van emelve egy háromcsuklós tartó, nem két oldalról van beemelve vagy két oldalról kihúzva. Ez tényleg szokatlan, mert ha megrántja a daru, vagy egy kicsit is excentrikusan húzza, akkor vagy kiugrik a saruból és azt senki nem fogja meg többé, vagy eltörik a tartó, lecsúszik és kész. Póttartó nem volt, mivel minden egyes tartó más alakú. Péter végig ott állt a tartó alatt, függetlenül attól, hogy onnan lehet látni, ezek régi mérnöki dolgok, vagy mindegyik tartóra ráállt, és megemeltette két méterig, és akkor ugrott le, ez baromi finom dolog, hogy érezte a tartó mozgását. Nagyon jók voltak a darusok, nagyon jó szakemberek, szóval nem tudtak egymással a dologról beszélni, először Erna tolmácsolt, de aztán oda jutott a végén, hogy Péter áll középen és a darus Pétert nézi, és Péter csak mutogatott fel, jobbra, le és megvoltak már ezek a jelek közöttük és a darus Péter kezét nézte.

Szerencsére jók voltak a daruk is, amikor leálltak, szépen, lassan álltak le, volt bennük nyomatékzár. nagyon pontosan lehetett velük dolgozni.

Erdei

Erdei

Emlékszem, jöttek vissza éjjel tizenegy, fél tizenkettő felé két személyautóval. Szerintem az összes kocsmában megálltak, ami útközben volt, Péter mindenkinek fizetett, részeg volt az egész

társaság, teljesen szurreális utcabál volt, minden lakásból előkerültek a piák, és kint mindenki ott örömködött a munkások között.

Geleta

Számomra az volt a legdrámaibb nap, egy szombati nap, zuhogott az eső, ez már decemberben volt, a rézdíszeket kellett beemelni a tornyok tetejére, és úgy volt, hogy aznap be kell emelni mindet, mert aznap volt utoljára daru, és egy hétig készültünk rá, és szabtuk, mértünk megállás nélkül, mert ehhez nem is az állódaru kellett, hanem bérelni kellett valami eszelős drága mozgódarut, nagy kinyúlású autódarut, csak a kiállítás 50 ezer pezeta, szóval így indul, és tizezer egy óra. De az állódaru is kellett, az állódaru emelte a rézdísz, a másikban ment kosárral az ember, aki szerelt és hát ezeket összeirányítani, elég izgalmas dolog volt. Aznap elkezdett esni az eső, úgy, ahogyan egész héten nem esett. És zuhogó esőben mentünk, és vettünk esőköpenyeket meg cipőket a kint dolgozó embereknek, elkezdtünk beemelni, és nem ment a dolog, mert egy csomó rézdísz nem passzolt, újra kellett volna szabni, szokásos dolog volt, de az idő sürgetett és zuhogott az eső és hideg volt. Akkor elment a Magdi az ismerős büfésekhez, akik már régen bezártak, hogy lehetne-e valami meleget

kapni, szombaton délután már nincs semmi az Expon, meleg teát, vagy kávét, kakaót hozni az embereknek, mert ronggyá áztak. Erre odahoztak egy gépet, amivel egyszerre lehetett mindenféle meleg italt csinálni. Hoztak három üveg konyakot, de nem fogadtak el ezekért semmit, csak azért hozták, hogy legyen valami szíverősítő a fázósoknak. Péter majdnem sírt, Magdi sírt is, mert végül nem sikerült befejezni a munkát. És mikor a büfé látta, hogy szomorúak a magyarok a pavilonnál, akkor még külön ajándékokkal próbálta őket vigasztalni.

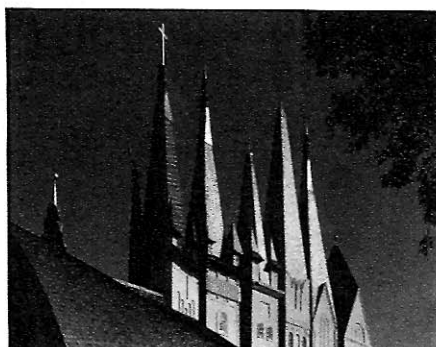
Aznap Péter végül azt mondta, hogy ne erőltessük tovább, nem fog menni, csak túleröltetjük a dolgot, legfeljebb hétfőn is kirendelünk autódarut. Nagyon leeresztett Péter, vasárnap elvittem őt kirándulni meg a családját, soha nem szokott elmenni, egy cseppkőbarlangban voltunk Aracénában, ez nagyon jót tett neki, és hétfőn újult erővel nekiálltunk.

Akkor sütött a nap egész nap, de nehezen ment így is, baromi nehezen, és este 6-kor már minden munkás elment, csak az a 9 fő maradt kint, akik ezt csinálták, 9 fő meg a műszaki irányítás. Rendszerek voltak a darusok is, mert ők is túlóráztak, maradtak, nem mentek haza, és este 9 felé sikerült az utolsó díszet betenni a helyére, és akkor kész volt, akkor volt számomra kész tulajdonképpen ez a pavilon. Akkor Kis Miki felment a hatos toronyba, csak úgy felmászott és elkezdett harangozni.

Este tízkor teljes csend volt az Expon, nem volt már senki, csak a magyar pavilon egyik tornyának a harangja szólt, és mindenki úgy állt lent, hogy nem mertek egymásra nézni, hanem lefelé, és akkor újra jött a büfés Antónia három üveg konyakkal, hogy végre megvan. Ittunk, és Péter akkor felhívta Imrét a lakásán, hogy Imre bácsi jelentem, hogy minden a helyén van. Imre ezt úgy mesélte később az irodában, hogy azt hitte, Péter részegen telefonált neki, pedig csak arról volt szó, hogy annyira elérezékenyült, hogy alig tudta ezt elmondani.

Geleta

Geleta

Az elején arról volt szó, hogy alumínium harangok legyenek a tornyokban, mert az könnyű, meg az magyar szabadalom, a Jenei és Oborzil féle harang. De kiderült, hogy bár az alumíniumharang ugyanazt a hangot szölyaltatja meg, csak más a lecsengése mint egy bronzharangnak és másképp is kell használni.

Órbottyánban öntötték a harangokat, ott van a harangöntő műhely, Csúry Laci bácsi ment ki és vizsgálta be őket, le volt írva a szerződésben, hogy milyen hangúakat kell kiönteni, hogy alkalmasak legyenek mindenféle harangjátéknak az eljátszására mind az öt zeneszerző művében.

Tehát ki volt találva az a 14 hang, egy oktáv terjedelemben, amiket ki kellett önteni. Gyönyörű szép ünnepség volt, amikor készen lettek a harangok, és Gombos csináltatott egy ideiglenes harangállványt a kertjében, ahova felfüggesztette mind a 14 harangot. Elég szép számmal voltunk ott kinn

Imrével, jöttek a tévétől, az órbottyáni három egyháznak egy-egy papja mondott beszédet.

Nem szentelték fel, csak megáldották a harangokat, mert felszentelni a helyén kell, tehát csak az útra áldotta meg a katolikus, az evanglikus meg a református pap, kis kórus énekelt, aztán sámlikra felálltak a résztvevők, megfogták a harangok nyelvét és volt egy karmester, aki így a többiek mozgatta harangokon elvezényelte a Hímnusz első két sorát és egy-két magyar népdalt, meg más zenéket. Imre mondott egy köszönő beszédet, a harangok így készültek el.

Ez is fontos, hogy az az ember és az a kompánia, aki vele dolgozik, nem úgy ad át egy harangot, hogy nesze itt van. Nemcsak be van hangolva, hanem épít hozzá egy megfelelő állványt, kitalálja, hogy legyen egy karmester, akivel le lehet játszani az ünnepi dalokat, odahív három papot, azért ez valami más, ez nem függ a pénztől, de a becsület és a méltóság megkívánja.

A zenei program beállítása úgy kezdődött, hogy először felszerelték a hangosító berendezéseket, ezt Barnáék csinálták, ő vitte a szoftvert, betáplálta az egészet, lepróbálta, és működött. Akkor kiment a Rádiótól egy hangmérnök, Horváth István, ő végig kint volt, és minden zenész kint töltött egy kis időt, és a saját zenéjét ennek a hangmérnöknek a segítségével lejátszotta a pavilonban, több napon át tartott ez, tehát hogy innen hogy szóljon, onnan hogy szóljon, szóval szétválogatták a zenéjüket a látogatási program szerint, pl. ha a film elindul, akkor a zene lehalkul. A zenészekkel volt egy 16 sávós felvétel, amit tulajdonképpen úgy szedtél szét, ahogy akartál, a kinti technika az erre alkalmas volt.

Minden toronyban 4-5 hangszóró volt, meg hát a nagyteremben nem tudom mennyi, most ezt simán meg lehetett csinálni, hogy mondjuk a cintányér szóljon az egyes toronyban ekkor, és a hozzátartozó dobnak a hangja meg szóljon a kettesben, tehát ennyire szét lehetett szedni a zenét.

A 16 sávós felvételt itthon a rádió stúdiójában készítették, mind az öt zeneszerző anyagát felvették így.

Attól kezdve, hogy egy zenére azt mondták, hogy ez jó, komputeren volt az egész vezérlés és attól kezdve már csak be kellett ütni, hogy a hanyas számú zene menjen, és a program maga vezérelte a filmmel, mindennel, ajtókkal együtt.

Tulajdonképpen erről elég kevés szó esik, de én ezt a Barnától tudom, hogy ez a program egyedülálló a világon, amit itt a pavilonban használtak, ez a szoftver magyar szabadalom.

Vajda Feri a fényeket csinálta és ő hozott mindent magával ehhez a belső szcenikai programhoz, Barnáékát – B. Kiss Barnabást is. Az ő cégüknek, a Szcenikának saját fejlesztésű hangszórók vannak, amit ők maguk készítenek. Ide például rezgéstompító hangfaldobozokat csináltak, mert számoltak azzal, hogy egy 400 wattos hangszóró, ha beindul, akkor a palát esetleg libegteti. Szóval itt minden egyedi.

A szcenikai program nagyon komoly. Térben és időben vezérli az egész pavilon belső működését, tehát ajtónyitás, zene, film, fény, hang ez nem egy színpadon történik, hanem egy vonuló mozgás keretében. Ott derült ki a helyszínen, hogy a világ különböző részeiről származó berendezéseket kell összehangolni és képes volt ez a keverőrendszer erre az egészre. És az az igazság, hogy az egész összehangolás az utolsó két-három hétben történt. Mindenki ezektől a böhömnagy bejárati ajtóktól félt, mert nem záródtak be, ha nem egyszerre érkezett milliméterre pontosan a két szárny és jött be a fény, ami meg nem jó, mert úgy indul az egész, hogy sötétség fogadja a belépőket az előtérben.

Vajda Feri hozott egy alvállalkozót, egy osztrák-magyar kft-t, aki a Simon által legyártott ajtóhoz készítette a mechanikus szerkezeteket. Gondold el, hogy egy ajtószárny egy tonna, szóval eszelős, hogy milyen súlya van, mert öt méter meg hat méter magas egy szárny. Na most ehhez képest, mit mondjak neked, egy gyufásdoboz nagyságú szerkezet van beletéve, ami mozgatja. És ennek így kell nyitódnia, hang nélkül, néma csendben, még itthon hülyéskedtünk is, hogy magnóról valami nyikorgást fel kellene már venni, mert ez ciki, hogy jól láthatóan egy óriási várkapu kinyílik hang nélkül. Vajda szerint meg az a jó, hogy olyan megdöbbenő, hogy egy ekkora kapu hangtalanul kinyílik. Közben tele van biztonsági berendezésekkel, ha egy kisgyereknek ott marad a lába, akkor megáll, 10 dkg nyomásra leáll az egész ajtó, ez az 1 tonnás ajtószárny, érted.

Tehát ez egy nagyon furcsa kettősség, hogy egy ősi rituális kultúra jelenik meg a pavilonban, a legtermészetesebb és szabályokat nem tűrő anyagokkal és egy mai mikroelektronikához párosítva, aminek a pontossági, vagy mérettérési határa a milliméter és a másodperc törtrésze, és ez a kettő együtt működik.

Ez a tér, ahogy Imre kitalálta, bizonyos értelemben egy mítikus tér, maga az útvonal, a kötelező bejárás, az élmények, amiket közben kap a látogató, egy rítus az egész. Ez a rítus 5000 évvel ezelőtt úgy nézett ki, hogy fehér ruhás szűzek vonultak előtted, veled együtt táncolva vezettek valahova, ahol egy pap várt, ahol meghatározott élmények értek. Csak hát most olyan korban élünk, ahol eléggé röhejes lenne, hogy hostess kislányok tennék-vennék magukat, magyarul: technikával kell helyettesíteni mindezeket a momentumokat. Ráadásul egy olyan korban, amelyik sokkal kevés-

bé fogékony ezekre a rítusokra. Na most, hogy ezt a technikát te ehhez a házhoz idomítsd, elég nagy truváj volt azok részéről, akik ezt megcsinálták úgy, hogy közben eltüntessék a jelenlétét.

Az építész azt szerette volna, Imre is, és mi is természetesen, hogy a falak szóljanak, érted, szóval úgy ahogy van, az egész házból szóljon a zene, a falak világítsanak világító testek nélkül, hát ez teljesen nem jöhetett össze. De majdnem.

A hangszórókat, ha nem tudod, hogy ott hangszóró van, akkor nem veszed észre a lámpák sehol nem zavaróak, a vetítógépet te nem látod, ahonnan jön a kép, a vetítövászon az egyedüli elem, ami szerintem kilóg az egészből.

Volt szó róla, hogy a falra vetítünk, nem mozgófilmet, hanem egy speciális diát, olyan erős fényvel, hogy megszűnik a textúrája az anyagnak, amire vetítik. Én láttam ezt a diagépet működni Bécsben, rávetített egy szobasarkokra, oda, ahol a plafon és a két fal összejön, és olyan erősen vetítette torzítás nélkül a képet, hogy eltűnt, hogy te három síkra vetítesz. Vajda Feri ilyet szeretett volna, pont azért, hogy ne legyen vászon. De Imre mindig mozgóképre gondolt, nem állóképre.

Vajda Feri, aki egyébként a szecikusok Világszövetségének az elnöke, két kézzel dolgozott, hason kúszva, hanyatt fekve, fejfelé lógva, bármilyen pozitívumában, 57 évesen pacemakerrel. Rendkívül szerették őt, az emberek mindenképp megszerettek, akiről látták, hogy hajt ezért a pavilonért. Ennyi az egésznek a lényege.

**A SEVILLAI EXPO '92 MAGYAR NEMZETI
PAVILONJÁNAK SZERKEZETI ÉS
SZAKIPARI KIVITELEZŐJE**

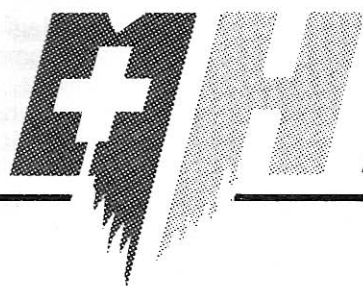
**FELÚJÍTOTT KASTÉLYOK, BANKSZÉKHÁZAK, SZÁL-
LÓDÁK, TORNACSARNOKOK BIZONYÍTJÁK IGÉNYES
MUNKÁJÁT!**

Komplex vállalkozás:

- magyas-, és mélyépítés, szakipari kivitelezés,
- új építés, rekonstrukció,
- komplex fővállalkozás,
- ingatlanforgalmazás,
- befektetési tervek menedzselése az ötlettől a profitig.

SURJÁN RT.

**7472 SZENTBALÁZS, FŐ U. 96.
TEL: 82/70-111, FAX: 82/70-206**

MÄDER HUNGÁRIA Festék és Vegyianyag Kft.

A MÄDER-HUNGÁRIA Kft. az ipar – ezen belül az építőipar – számos területére ajánlja Önöknek termékeit. Festékeink, bevonatrendszereink műszaki színvonalát svájci partnerünk igen szigorú előírásai garantálják. Munkatársaink készséggel állnak az Önök rendelkezésére az igényeiknek legmegfelelőbb termékek kiválasztásában.

VEVŐSZOLGÁLAT, szaktanácsadás:

1062 Budapest, Andrásy út 113.

Telefon: 122-94-62, 142-49-50

Telefax: 122-94-62, 132-63-71

REFERENCIA ÉPÜLETEK:

Kalocsa, Jezsuita templom

(Dekton EX homlokzaffesték)

Rudas Fürdő

(Acrylcolor-Aqua falfesték)

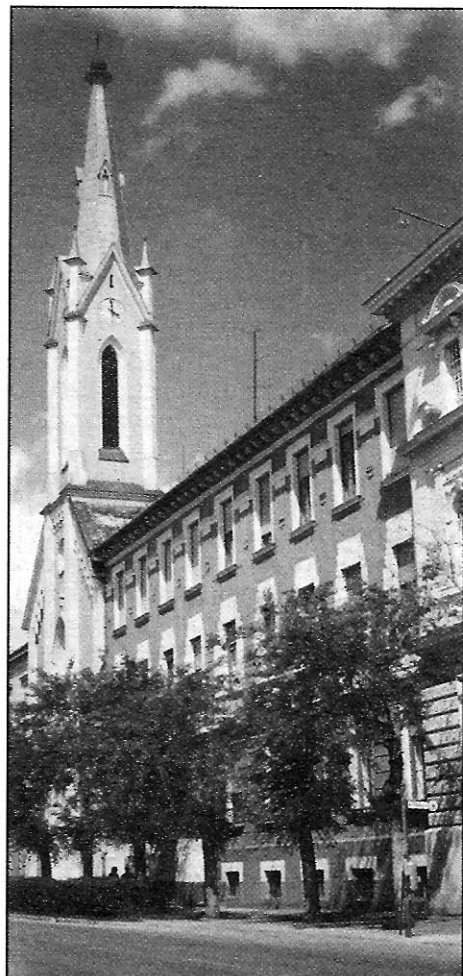
Gundel étterem

(Acrylcolor-Aqua homlokzaffesték)

Termékeink alkalmazási területei az építőiparban:

- homlokzati és belső falfestékek, mélyalapozók
- repedésáthidaló, korrózióvédő bevonatok betonra
- kő felületek tisztító, impregnáló, korrózióvédő bevonatai
- fal- és padlóburkoló bevonatok kopásálló, esztétikus, agresszív hatásoknak ellenálló minőségben
- komplett bevonatrendszerek külső és belső térben (agresszív környezetben is) acél- és egyéb fémszerkezetekre
- favédő bevonatok

**KÖRNYEZETBARÁT TERMÉKEK!
RENDKÍVÜLI SZÍNVÁLASZTÉK!
HOSSZÚ ÉLETTARTAM!**

SEVILLA ÉS AZ EXPO

A The Architectural Review Expo-számának bevezetője)

Az eredetileg az amerikai spanyol jelenlétről történő megemlékezésnek szánt Expo ennél sokkal többé vált azáltal, hogy komoly (és néha ellentmondásos) témáját a felfedezésekről a technológiai újításokra és a környezetvédelemre is kiterjesztette. A rendezők sokat emlegetett jelszava: „Esto no es Disneyland”. A kiállítás, megdöntve minden korábbi rekordot – 110 ország, 23 nemzetközi szervezet, számos multinacionális nagyvállalat vesz részt – hatalmas helyet foglal el a Guadalquivir folyó szíjében. A kiállítás magába foglalja a régi kartuziánus kolostort, a La Cartuja de las Cuevas, egykor Európa egyik leggazdagabb kolostorát, amelyben valamikor Columbus is tartózkodott és amelyben egy rövid időre eltemették. A 95 kiállítási pavilon több mint mint 420 000 m² területet foglal el és ezek egyharmada az október 12-i zárás után is a helyén marad.

A statisztikáktól függetlenül az Expo Európának lehetőséget ad, hogy egyik emblemikus városát újra felfedezze. A XVI. és XVII. században Sevilla dagadtra hizott az Újvilágból zsákmányolt kincsekben. Amerika kapujának lenni – ez a helyzet sodorta bele a várost öt évszázad ellentmondásos történetébe, a kicsapongásba és féktelenségbe, melyek a Guadalquivir Babilonjává tették, ahogy ezt a Sevillai borbély, Don Giovanni és Carmen megörökítették. Az Expo Sevillába helyezésével a spanyol kormány elkezdte felszámolni történelmi adósságát, mert egy tartományt túl sokáig tartott a fejletlenség krónikus állapotában. Pezetamilliárdokat költöttek most arra, hogy kiépítsék Sevilla és Andaluzia új infrastruktúráját, radikálisan megváltoztatva a tartomány arculatát, a haszontalanul a nosztalgiába temetkezett országrész helyett egy üzleti, turisztikai szempontból vonzó területet teremtve. Ennek az átalakításnak gyakorlati eredménye az új úthálózat, felújított vasúti és légi közlekedés, a látványos, új középületek egész sora. Rafael Moneo új repülőtere és méginkább Cruz és Ortiz Santa Justa pályaudvara kiváló alkotások a maguk nemében és az Expo csillogásának elmúltával még soká szolgálgják majd Andaluziát. Nagyon ígéretes tervek vannak magának a kiállítási területnek az utóhasznosítására is a tudomány parkjává hízalva a stratégiai tervezők Sevilláról szőtt álmait, hogy ott egy nemzetközi státuszú területen kutatás-orientált vállalatok telepedjenek meg. Mindezeket alátámasztja Spanyolország igyekezete, hogy a múlt kísérteteit elűzze és modern, technológiailag fejlett társadalmat alakítson.

Minthogy az Expo elsősorban építészeti esemény, melyen a kommunikáció fő eszköze az épület, az ipari és gazdasági eredményesség visszhangjaként a legtöbb nemzet a high tech eszközeit hívta segítségül saját bemutatkozásához. Ez az elég fáradt metafora össze is foglalja az Expo világának futurizmusát, ahol az önreflexióra, szellemességre

és szellemiségre kevés hely maradt, legfeljebb iróniára tellett. Makovecz érzéki magyar pavilonja egy templom látványát és hangulatát kelti, míg a szomszéd Vatikán igyekezete a legistenhátamögötlibb vidéki üzleti negyedben sem tudna feltűnést keltetni.

De van itt egy sokkal alapvetőbb ellentmondás. A korábbi Expokat, akár New Yorkban, akár Brüsszelben vagy Párizsban, az a szükséglet hívta életre, hogy demonstrálják, hogy a nyugati társadalmak a haladás útját tapossák, amit a tudomány és a technológia nagyjában-egészében jótékony erői motiválnak. Az utolsó nagyobb világkiállítás – Osaka – óta eltelt 22 év alatt a modern ember legnagyobb felfedezése, hogy a világ betegségeit a nyugati ipari kultúra nem gyógyítja, mint azt korábban hitték. 1992-ben egy nemzetközi kiállítás magától értetődő témája az ember és környezete közötti egyre több gondot okozó kapcsolat, de nagyon kevés ország vette a bátorságot, hogy erre keressen választ. Nicholas Grimshaw brit pavilonja high tech megjelenése ellenére kísérletet tesz, hogy az alternatív és visszaforgató technológiákat bekapcsolja, de ezeket háttérbe szorítja az a szponzorálásból fakadó ostoba kényszer, hogy a világ azt higgye, Nagy Britannia a Marks & Spencer cég holmijába öltözött nemzet.

Semmi kétség, hogy a világkiállítások továbbra is gyümölcsöző katalizátorai a vizionárius építészetnek. Gavin Stamp szavaival a megszokott kényszerek alól történő felszabadulás inspirálhatja egy nemzet kulturális identitásának árnyalt és maradandó kifejeződését. Szemben az Euro-Disney szégyentelen frivolitásával az Expok mindig fennmen lobogtatták komoly nevelési vagy tudományos ürügyeiket önmaguk morális bázisának igazolásául. Ha a jövő világkiállítások óvakodnak Walt (Disney – ford.) bácsihoz egyre jobban és kellemetlenebbül hasonlítani és nagyobb fontosságot tulajdonítanak a humanitásnak, mint a színes vásári vigasságoknak, akkor lesz értékük és lesznek feladataik. Bármi egyéb csupán a fedélzeti székek átrendezése a Titanicon.

C.S.

HUNGARY ARMADILLO

Dan Cruickshank

Makovecz Imre érzéki, antropomorf pavilonja egyike a kevés kiállítási épületnek, melyek a high tech szótárát, a kulturális és technológiai haladásra tett könnyed utalásait elutasítják. Makovecz ehelyett természetes anyagokat használ, gazdag szimbólumrendszert alkalmaz, hogy a kelet-európai szellemet és történelmet felidézze.

A hivatalos spanyol tájékoztató magyarázata szerint: „Országunk az Expo'92 segítségével az üzleti életben, képzett munkaerőben versenyképes, hatékony, modern országgént mutatkozik be a

nemzetközi közösség előtt.” Ez a vágy, hogy Spanyolország a fejlett technológiájú társadalom képét mutassa, amelybe érdemes beruházni, túlnyomóan high tech formába öntött Expo-képzeteket eredményezett. Sok nemzeti pavilont is jellemez az a törekvés, hogy a High Tech design és a technológiailag fejlett ipar és képzett munkaerő között analógiát állítson fel – a brit pavilont is.

A magyar pavilon egészen más. Magyarország azon kevés országok egyike, melyek elég képzelőerővel rendelkeznek ahhoz, hogy ezt az analógiát visszautasítsák és ehelyett tisztán természetes anyagokból építkeztek kézműves – ács – munkával és a pavilonjukat nem a nemzeti ipar termékeivel zsúfolták tele, hanem az ország szellemét felidéző, az új társadalom álmait és törekvéseit tükröző atmoszférát teremtettek. Ez nagy merészségre vall, mert a társadalmi álmok és törekvések bemutatására törekedni könnyen eredményezhetne felületet és elbizakodott megoldást. De a kihívás arra ösztönözte Makoveczet – zsenijének hála – hogy ne kalandozzon el a finom határvonalon túlra, ami a költészetet a kulturális paródiától elválasztja. Semmi kétség, az épület zsúfolva van szimbólumokkal, de minden elismerés megilleti Makoveczet, hogy a sokrétű üzenetet egyetlen összefüggő és furcsán megindító építészeti együttesé sikerült összeszerveznie.

...
Az összefoglaló ismertetés szokatlan volta ellenére a pavilon maga ismerős Makovecz-mű. A terv antropomorf és zoomorf képzetek elegye, a természetes anyagokból és a szerkezeti technológia logikájából következő megoldásokkal. Kívülről hatalmas armadillóra emlékeztet gerincszerű íves taréjával, kihasasodó, palával burkolt tetőzetével. Egy más olvasási változat, hogy az épület dombot formáz – ez a hivatalos leírással áll összhangban – és a gerinc mentén húzódó tornyok sora a magyar kereszténység iszlám feletti aratott diadalát hirdeti, mint miniatűr erődített középkori városka a miniatűr domb tetején. Vagy, meglehetősen aggasztó módon, egy majdnem-stílusutáncolat, mindenestre választani lehet egyszerűen a néző személyes felfogása szerint.

Odabent nehéz ellenállni a Makovecz-terv expresszív erejének. Ő maga Frank Lloyd Wright hatására hivatkozik vagy még nyilvánvalóbb Rudolf Steiner organikus és didaktikus formáinak befolyása, de minden vágy, hogy átadjuk magunkat intellektuális spekulációknak Makovecz építészeti eredetét és forrásait illetően, semmibe foszlik az épületbe történt belépés élményével. Az érzelmek folyamatosan előtérbe kerülnek az okszerűséggel szemben, az érzékek (ha nem is az ész) számára feltárul egy óriási, fantasztikus állat belseje. A belépő kezdetben szűk és alacsony folyosón halad, ami a keleti és nyugati teret egymástól elválasztja. Jobbra, azaz keletre bordás rácsozatú barlang. A földig lógó tető következtében nincs ablaka, még fala sem, ami megzavarná a folyamatosan hullámozó bordák látványát, amint a külső peremtől a csigolyákból összeálló gerincvonalig hajlanak. A csarnok nyugati oldalán a bordák egy belső homlokzat mögött eltűnnek. Ez a hom-

lokzat itt a legkülönösebb gondolat. Két emelet magas, alul nyitott árkádokkal, fent galériával és ablakokkal. A külső homlokzathoz hasonlóan ezt is pala borítja és leginkább egy középkori város házsorának látványára emlékeztet. De valójában hatalmas arcok sora, középkori vitézek, magyarok, fejükön sisak, szemük boltozott nyílás, fenyegető, szakállas harcosok. Ahogy ráismerünk a gigantikus ősi figurákra, úgy alakul át képzeletünkben a belső tér a szörnyeteg gyomrából egy középkori erőd csarnokává.

Lehetetlen magyarázatot adni rá, hogy egy szörnyeteg bordás belsejében lenni morcos óriások között, miért kellemes érzés, de az. Talán a tér anyaméh-szerű minősége, talán rég elfeledett gyermekkori élmények felszínre kerülése miatt, vagy mert az elemi bordás szerkezetben az építészet, a gótikus formák, az ácsolt szerkezetű csarnokok őskéjét fedezzük fel, ami az épített formák és az eleven lények közötti kapcsolatra emlékeztet.

Ha a meglepetések ebben a csarnokban fokozatosan érnek bennünket, akkor a nyugati oldalon drámai sebességgel törnek elő. A sötét, keskeny folyosóból lép ide be az ember és nagyon óvatossá kell lennie (ez talán Magyarország belépésére emlékeztet a nyugati társadalomba), mert a padló üvegéből van, amit egy acélrács tart. A bordák ugyanúgy emelkednek e fölé a padló fölé, mint a másik oldalon, de itt a föld alatt láthatóan folytatódnak. Így látványosan felidéződik az ősi, szimbolikus kapcsolat a hajó bordázata és a templom hajója között. A bordák folytatódása kezdetben egyszerű tükröződésnek tűnik, de nagy zavart kelt az, hogy a tető tükröződni látszik a padlóban, míg a saját tükröképünk hiányzik. Ez talán a nyugati kapitalizmus vámpír-természetére akar emlékeztetni?

A különös teremnek nem ez a látszólagos levegőben járás az egyetlen produkciója. északkeleti végében áll egy holt fa, padló felett csupasz ágaival, a padló alatt a koronához hasonlóan szétterjedt gyökérzetével, ami egy alatta lévő fehér félgömbkupolába irányul. Ez a különös, sápadt tölgy, ahogy ott megtudtuk, az élet ősi szimbóluma. Nagyon látványos fényjáték veszi körül ezt a fát, melyben a gyökerek és az ágak felváltva kapnak hangsúlyt és amikor mindezt parasztasszonyok kórusa kíséri, a hatás rendkívüli.

A fa mögött lépcső vezet az alsó folyosó feletti galériára. A kijárathoz vezető úton beláthatunk a hét torony belsejébe és ki lehet kukucskálni az óriási arcok szemforma ablakain át a keleti csarnokba. A nézők lebámulnak az alsó térbe, sápadt, kíváncsi arcuk különös, szürreális szemgolyóként villan fel a fantasztikus óriások kancsal szemében.

(A The Architectural Review Sevilla-számának cikke jól érzékelteti, milyen hatást kelthetett a látogatókban a magyar pavilon, bár az érthetetlen, hogy a jeles angol kritikus miért fordított útvonalon járta be a pavilont és ezt miért nem vette észre – fordító megjegyzése)

fordította Gerle János

Az INTERCOOPERATION Co Ltd több, mint 20 éve alapított magyar vállalat jelenleg már 100 millió dolláros export-import forgalommal. Önálló ipari divíziója külkereskedelemmel, külföldi vállalkozók magyarországi beruházásainak koordinálásával, magyar vállalkozók külföldi munkájának szervezésével foglalkozik, továbbá több világcég kizárólagos magyarországi képviselőjét látja el és termékeik hazai forgalmazását végzi. A termékekkel kapcsolatos szaktanácsadást, konzultációt vállalja, tervezési segédleteket biztosít. Vállalja a tervezői művezetést, szerelési felügyeletet, képzett szakértőkkel a kivitelezést. 1989 óta 100%-ban az amerikai GETZ-csoporthoz tartozik.

Az INTERCOOPERATION Co Ltd által forgalmazott beltéri építőanyagok:

1. **ÁLPADLÓK – KETTŐS PADLÓK.** A világ legnagyobb kettős padló rendszereket gyártó angol TATE Access Floors Ltd képviselőjében számítógépközpontok géptermeihez, különféle diszpécserközpontokhoz, forgalomirányító és távközlési központokhoz nélkülözhetetlen sokfunkciós kiegészítő szerkezetek.

2. **IGÉNYES SZÖNYEGPADLÓK.** A világ negyedik legnagyobb gyártója, a PEERLESS INTERNATIONAL képviselőjében nagy gyalogosforgalomnak kitett köztéri szőnyegpadlók, például irodák, szállodák, bankok igényes padlóburkolatai, a későbbiekben igényes háztartási célú szőnyegpadlók.

3. **MŰANYAGPADLÓK.** A világ egyik vezető vállalata, a svájci ARMSTRONG World Industries képviselőjében különféle funkciókat és igényeket kielégítő műanyag padlóburkolatok, burkolatok, elsősorban középületek számára.

4. **KÖNNYŰSZERKEZETES VÁLASZFAL ÉS BURKOLÓELEMÉK.** Irodai tér- elválasztásra, tetőtérbeépítések burkolására alkalmas könnyen szerelhető elemrendszerek.

5. **ÁLMENNYEZETI RENDSZEREK.** Szintén az ARMSTRONG cég elsősorban reprezentatív igényeket kielégítő termékei.

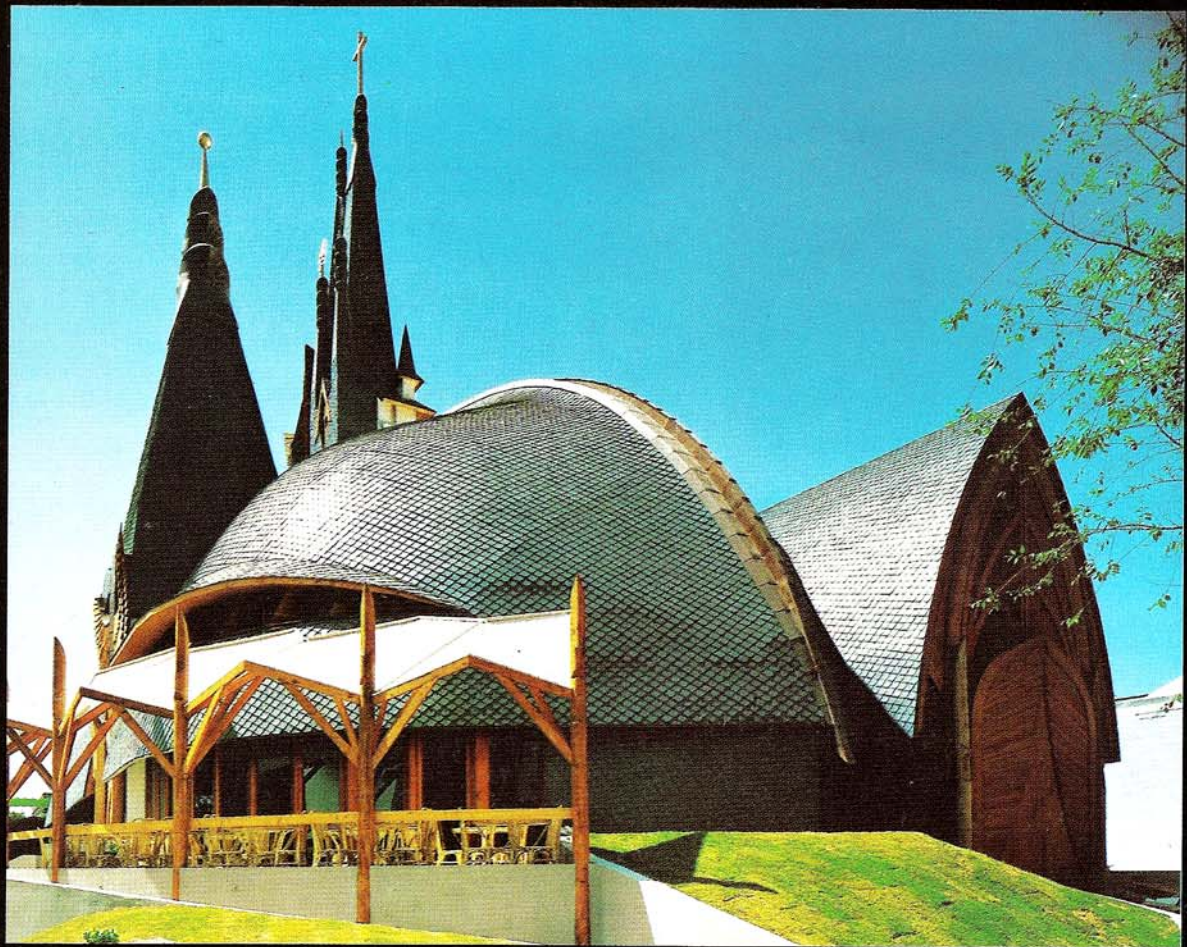
6. **CSŐHÉJAS SZIGETELÉSEK.** Az ARMSTRONG cég csőszigetelő rendszerei a klíma- és hűtőtechnikában (AF-Armaflex) valamint az épületgépészetben (SH-Armaflex, Tubolit) melyek flexibilitásuknál és minőségüknél fogva rendkívül hatékonyan alkalmazhatók.

7. **MOBILIÁK.** Az amerikai-angol KIMBALL bútorcsalád SYSTEM rendszerű bútorai, elsősorban irodai berendezések, számítógép használatához alkalmazkodó bútorok; szállodai bútorok, valamint a német GUTTMANN cég hangtechnikai berendezései, nyelvi laborokhoz szükséges bútorzatok hangtechnikai felszereléssel.

8. **LAMINÁTOK.** Az angol FORMICA Ltd képviselőjében mindenfajta asztalos szerkezeten alkalmazható hő-, kopás- és karcálló laminátok teljes szín- és mintaskalája az egységes belső berendezések kialakításához, különösen magas igény szintű szállodai berendezésekhez.

ELEVATION FROM THE AUSTRIAN PAVILION AND THE BACK SIDE WITH THE RESTAURANT
HOMLOKZAT AZ OSZTRÁK PAVILION FELŐL ÉS A HÁTSÓ OLDAL A VENDÉGLŐVEL

KÖS
KÁROLY
EGYES
SÜLÉS